

Məmmədov R.F.  
Süleymanlı S.A. Abbasov X.R.

**AZƏRBAYCANLI QAÇQIN  
VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN  
PROBLEMLƏRİ BEYNƏLXALQ  
TƏŞKİLATLAR MÜSTƏVİSİNDƏ**

Bakı - 2016

Kitab müasir beynəlxalq hüquqda və müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüququnda qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun formalaşması və inkişafı, bu sahədə normativ bazanın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Ölkəmizdə qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemləri ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir.

Tədqiqat əsərində demokratik cəmiyyətin və hüquqi dövlətin yaradılması insan hüquqları və azadlıqları dairəsinin genişləndirilməsini, yeni məzmunla zənginləşdirilməsini, qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən amillərin dayanıqlı sistemi ilə möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutur.

Burada qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətinin struktur elementləri arasında münasibətləri, bütövlükdə onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ-hüquqi aktların yeni massivinin yaradılması məsələsi xüsusi yer tutur.

Kitabda beynəlxalq təcrübədə və Azərbaycan Respublikasında qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun hüquqi tənzimlənməsinin ən mühüm aspektləri nəzərdən keçirilir. Burada məcburi miqrantların hüquqi statusunun təsbiti və realizəsi ilə bağlı həm ümumnəzəri məsələlər, həm də dövlət hakimiyyəti orqanlarının əməli addımları araşdırılır. Əsərdə tədqiqat predmetini qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həllində ümummillə lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin rolu göstərilmişdir.

Məmmədov R.F. Süleymanlı S.A. Abbasov X.R.  
**Azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri  
 beynəlxalq təşkilatlar müstəvisində.**  
 Bakı, Səda Nəşriyyatı, 2016, 232 səh.

*Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası ilə Xəzər - Gələcək naminə Tərəfdaşlıq Beynəlxalq Hərəkəti İctimai Birliyi arasında bağlanmış grant müqaviləsi əsasında maliyyələşdirilən layihə çərçivəsində nəşr olunmuşdur.*

Kod: 664/07  
 ISBN: 5-86874 -126-9

© Məmmədov R.F., 2016  
 © Süleymanlı S.A., 2016  
 © Abbasov X.R., 2016

«Bu gün işğal altında olan bütün şəhərlərimizi, bütün infrastrukturunu gələcəkdə bərpa edəcək və məcburi köçkün soydaşlarımızın doğma torpaqlarına qayıtması üçün bütün şəraiti yaradacağıq. Bizim bayrağımız Dağlıq Qarabağda, Xankəndidə, Şuşada dalğalanacaqdır. O günü biz hər an öz işimizlə yaxınlaşdırmalıyıq və yaxınlaşdırırıq».

**İlham ƏLİYEV,**  
*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti*

## GİRİŞ

Qaçqınlar və ya ölkə daxilində başqa yerə məcburi köçən şəxslərlə bağlı global problem bu gün dünya ictimaiyyəti önündə duran ən mürəkkəb məsələlərdən biridir. Bu problem Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) fəal müzakirə mövzudur. BMT bu gün də əhalinin bu ən zəif qruplarının müdafiəsi və onlara yardım göstərilməsi üçün ən səmərəli vasitələr axtarışını davam etdirir. Bəziləri fəvqəladə yardım göstərilməsi ilə məşğul olan təşkilatlar arasında əməkdaşlığı və onların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsini möhkəmləndirməyə, digərləri isə diqqəti beynəlxalq norma yaradıcılığı sahəsindəki boşluqlara cəlb edərək yeni normaların işlənilib hazırlanmasına çağırır. Amma hamı bir şeydə yekdildir ki, bu problem çoxcəhətli və global xarakter daşıyır. Buna görə də bu problemin istənilən yanaşma üsulu ilə təhlili və istənilən şəkildə həlli hər şeyi əhatə etməli və onun yaşayış yerlərini kütləvi tərkətmələrin səbəbindən tutmuş Qaçqınlar problemi ilə əlaqədar meydana çıxan ən müxtəlif situasiyalarda zəruri olan təsir göstərmək, tədbirlərinin, fəvqəladə yardımdan başlayıb repotriasiyaya (vətən qaytarılmaya) yardım tədbirləri ilə qurtarmaqla işlənilib hazırlanmasına qədər bütün aspektlərini nəzərə almalıdır. Aparılan diskussiyalar çərçivəsində bir sıra faktlar heç bir şübhə doğurmur. Həmin fakt-

lardan biri ondan ibarətdir ki, əhalinin bəzi kütləvi yerdəyişmələrini qabaqcadan önləmək mümkün olsa da, onların heç biri könüllü olmur. Heç kim qaçqın olmaq istəmir və Qaçqın olmağa can atmır. Qaçqın olmaq heç də, sadəcə olaraq, yad ölkəyə düşmək demək deyildir. Bu sürgündə yaşamaq və ərzaq, geyim və mənzil kimi əsas zəruri əşyalarla təmin olunmaqda başqalarından asılı vəziyyətdə olmaq deməkdir. Dünyadakı Qaçqınların sayı, onların hansı coğrafi ərazilərə paylaşıldığı və yaşayış yerlərini tərk etmələrinin səbəbləri barədə geniş informasiya mövcuddur. Son əlli ilin məlumatlarını təhlil edərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, qaçqın problemi bu müddət ərzində əhəmiyyətli dərəcədə keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə uğramışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yarandığı andan dünyanın müxtəlif rayonlarında Qaçqınların müdafiəsi sahəsində səylər göstərmişdir. 1951-ci ildə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarının İdarəsi (QİAKİ) yarandığı vaxt onun mandatı təqribən 1 milyon Qaçqını əhatə edirdi. Bu gün onların sayı təqribən 17,5 milyon nəfərədək artmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Fələstin Qaçqınlarına yardım və işlərin təşkili üçün Yaxın Şərq Agentliyinin (YİQYŞA) mandatı da əlavə 2,5 milyon Qaçqını əhatə edir; bundan əlavə hesablamalara görə ölkə daxilində yaşayış yerlərini dəyişənlərin (köçkünlərin) sayı 25 milyon nəfərdir.

1951-ci ildə Qaçqınların əksəriyyətini avropalılar təşkil edirdi. Bu gün isə Asiya və Afrikadan olan Qaçqınlar böyük əksəriyyət təşkil edir. Keçmişdəkindən fərqli

olaraq indiki Qaçqın axınları tək-tək insanların qaçması şəklində deyil, yaşayış yerlərini getdikcə daha çox kütləvi tərketmə formasını alır. Hazırda Qaçqınların 80%-ni qadınlar və uşaqlar təşkil edir. Yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrin səbəbləri də indi çox müxtəlif olmuşdur və hazırda insanların çoxu təbii fəlakətlər, ekoloji qəzalar və ifrat dərəcədə yoxsulluq ucbatından öz yaşayış yerlərini kütləvi tərk etməyə məcbur olmuşlar. Nəticədə bu günkü Qaçqınların çoxuna Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın müəyyənləşdirdiyi statusu şamil etmək mümkün deyildir. Həmin Konvensiyaya görə Qaçqın statusu irqi, dini, vətənaşlıq əlamətlərinə görə, müəyyən bir sosial qrupa mənsubluğu və ya siyasi əqidəsinə görə təqib olunanlara şamil edilir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemi, həmçinin son illərdə ölkə daxilində kütləvi yerdəyişmə hallarının artmasından olduqca narahatdır. "Ölkə daxilində yaşayış yerlərinin dəyişən şəxslər" öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur olan, amma öz ölkəsinin ərazisi daxilində qalan şəxslərdir. Bu şəxslər öz ölkələrinin hüduqları daxilində qaldıqları üçün Qaçqınların hazırkı müdafiə sistemindən kənar qalmış olurlar. Ölkə daxilində yerdəyişmələrə məruz qalanların əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayırlar və onların əsas hissəsini qadınlar və uşaqlar təşkil edir.

Bəzi ölkələrdə köçkünlər (ölkə daxilində yerlərini dəyişməyə məruz qalmış şəxslər) əhalinin 10%-dən çoxunu təşkil edir. Qaçqınların vəziyyəti beynəlxalq birlik daxilində bir-birindən asılılığın klassik nümunəsidir. O, bir ölkənin problemlərinin digər ölkələrə bilavasitə necə təsir edə bildiyini əyani surətdə göstərir. Qaç-

qınların vəziyyəti, həmçinin müxtəlif məsələlərin bir-birindən asılılığının nümunəsidir. Qaçqınlar problemi ilə insan hüquqları məsələləri arasında açıq-aşkar qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. İnsan hüquqlarının pozulması yaşayış yerlərinin kütləvi tərk etmələrin yalnız əsas səbəblərindən biri olmaqla qalmayıb, həm də həmin pozuntulara son qoyulmayanadək insanların öz yurdlarına könüllü qayıtmalarını mümkünəş edir. Azlıqların hüquqlarının pozulması və etnik münaqişələr getdikcə daha çox həm yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrin, həm də ölkə daxilində yerdəyişmələrin səbəbinə çevrilir. Bu iki məsələ arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin başqa bir aspekti Qaçqınların və ölkə daxilində köçkünlərin minimal hüquqlarının inkar edilməsidir. Getdikcə daha çox sayda insan sığınacaq axtararkən onun təhlükəsiz ərazilərə yol tapa bilməsini məhdudlaşdıran tədbirlərlə üzləşir.

Bəzi hallarda sığınacaq axtaran şəxslər və Qaçqınlar tutulub saxlanılır və ya zorla onların həyatı, azadlığı və təhlükəsizliyi təhdid altında olan rayonlara qaytarılırlar. Bəziləri hərbi qruplaşmaların hücumlarına məruz qalır və ya vətəndaş müharibələrində bu və ya digər tərəfin sıralarında döyüşməyə məcbur edilmək üçün orduya çağırılırlar. Sığınacaq axtaran şəxslər və Qaçqınlar, habelə irqçiliyin ən kobud təzahürlərinin qurbanı olurlar. Qaçqınlar hüquqlara malikdirlər və bu hüquqlara həm onlar sığınacaq almaq barədə müraciət edəndə qədər, həm bu müraciətlərin nəzərdən keçirildiyi müddət ərzində, həm də həmin müraciətlər müsbət həll edildikdən sonra riayət olunmalıdır. İnsan hüquqlarına hörmət edilməsi həm bu günkü qaçqın axınlarının əvvəlcədən qarşısının alınma-

sının, həm də onlarla bağlı problemlərin həll edilməsinin zəruri şərtidir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarı Sadako Oqatanın sözlərinə görə, "Qaçqınların problemlərinə göstərilən münasibət bütün hökumətlərin və xalqların insan hüquqlarının qorunmasına nə qədər sədaqətli olduqlarını yoxlamaq üçün başlıca meyara çevrilməlidir".

# FƏSİL 1.

## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA QAÇQINLARIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN VƏZİYYƏTİ, SOSIAL TƏMİNATI VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ HAQQINDA

### 1.1. Problemlərin qısa şəkildə təqdimatı

XX əsrdə Azərbaycan tarixinin ən faciəli səhifələri Qaçqınlıq və məcburi köçkünlüklə bağlı olmuşdur. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri regionda maraqları olan qüvvələri azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsinə səbə olmuş, ermənilərin daha çox torpaq əldə etmək cəhdləri isə 1905, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlıların öz yurdlarından didərgin salınması ilə nəticələnmişdir. Ermənistanın 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi son etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşamış 250 min nəfər azərbaycanlı son nəfərədək öz doğma yurdlarından zorla qovulmuş və Azərbaycana pənah gətirmişdir. Eyni zamanda, 1990-cı ildə Orta Asiyadan didərgin salınmış 50 min nəfərədək Ahıska (məshəti) türkü də Azərbaycanda sığınacaq tapmışdır. Beləliklə, 1988-ci ildən başlayaraq, Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi

zi - Dağlıq Qarabağın, eləcə də ona bitişik olan 7 rayonun (Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın, Zəngilan) ərazisi işğal olunmuş, Dağlıq Qarabağdan, ətraf rayonlardan, həmçinin Ermənistanla və ya Dağlıq Qarabağla həmsərhəd olan yaşayış məntəqələrindən 700 min nəfərədək azərbaycanlı öz daimi yaşayış yerindən məhrum olaraq məcburi köçkün düşmüş və respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600 - dən çox sıx məskunlaşma obyektində müvəqqəti məskunlaşmışdır. İlk vaxtlarda məcburi köçkünlərin böyük əksəriyyəti 12 çadır düşərgəsində, 16 fin tipli yığma evlərdən ibarət qəsəbədə, ferma, yeraltı qazma və yol kənarlarında, dəmir yolu üzərindəki yük vaqonlarında, ictimai binalarda, yataqxanalarda, təhsil müəssisələrinə məxsus binalarda və uşaq bağçalarında, sanatoriya, pansionat, istirahət evlərində, turist bazalarında, tikintisi yarımçıq qalmış binalarda, qohum evlərində və digər kommunal şəraiti olmayan, sanitariya normalara cavab verməyən yerlərdə çox ağır şəraitdə məskunlaşmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda humanitar vəziyyətin ciddi şəkildə pisləşməsi, Qaçqın və məcburi köçkünlərin sayının milyon keçdiyindən dərin narahatlıq hissi keçirərək, BMT-nin Baş Assambleyasının 1993-cü ildə keçirdiyi 85-ci plenar iclasında "Azərbaycanda olan Qaçqın və məcburi köçkünlərə fəvqəladə beynəlxalq yardımın göstərilməsi haqqında" qətnamə (A/RES/48/114) qəbul etmişdir. Bundan əlavə, BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 1993-cü ildə qəbul edilmiş 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrdə münaqişənin tezliklə, sülh yolu ilə həlli, işğal olunmuş ərazilərin Ermənistan silahlı qüvvələrindən azad

edilməsi ilə yanaşı qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması məsələsi də öz əksini tapmışdır. BMT Baş Assambleyasının 62-ci sessiyası çərçivəsində 2008-ci ildə gündəliyin "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət" adlı bəndi üzrə qəbul edilmiş qətnamədə işğal olunmuş ərazilərdən köçkün düşmüş insanların öz evlərinə qayıtmaq hüququ bir daha təsdiq olunmuşdur. İslam Konfransı Təşkilatının xarici işlər nazirlərinin konfransları və dövlət və hökumət başçıları-nın zirvə görüşlərində qəbul edilən "Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü" adlı qətnamədə də münaqişə nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş insanların öz evlərinə qayıtmasının vacibliyi vurğulanır.

Avropa Şurası Parlament Assambleyası tərəfindən 2005-ci ildə qəbul edilmiş 1416 sayılı qətnamədə Azərbaycan torpaqlarının əhəmiyyətli hissəsinin Ermənistan qüvvələri və separatçı qüvvələr tərəfindən işğalından narahatlıq qeyd olunmuş və məcburi köçkünlərin öz evlərinə şəraf və ləyaqətlə qayıtmaq hüququ təsdiq olunmuşdur.

Avropa Parlamenti tərəfindən 2010-cu ildə qəbul edilmiş "Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz üçün strategiyasına ehtiyac" adlı qətnaməsində də yüz minlərlə Qaçqın və məcburi köçkünə öz evlərinə qayıtmaq hüququnun reallaşmasına imkan verilməməsindən narahatlıq ifadə olunmuş və bu hüququn beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun şəkildə tez bir zamanda yerinə yetirilməsi tələb olunmuşdur.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarına hərbi təcavüzü nəticəsində doğma ocaqların-

dan didərgin salınmış soydaşlarımızın bütün qayğıları, problemləri Azərbaycan dövlətinin gündəlik qayğısına çevrilmişdir.

2007-ci ildə Azərbaycan Hökuməti Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına ölkədə olan sonuncu çadır düşərgəsinin (ümumilikdə 12 düşərgə) ləğv edilməsinə nail olmuşdur. Bundan əlavə, həyata keçirilmiş sosial tədbirlər nəticəsində məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi son illərdə 74 faizdən 15 faizədək azalmışdır.

Ümumiyyətlə, 2001-2014-cü illər ərzində Dövlət Neft Fondundan və digər mənbələrdən ayrılmış vəsait hesabına 2,8 milyon kvadrat metr sahəsi olan, bütün sosial-texniki infraqurstruktura malik 89 müasir qəsəbə salınmış, 46 min ailə 230 min nəfərədək Qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır.

Bütün qeyd olunan irəliləyişlərin əldə edilməsi Azərbaycan Hökumətinə heç də asan başa gəlməmiş və məcburi köçkünlərin problemləri tam olaraq həll olunmamışdır. Məcburi köçkünlərin xeyli hissəsi hələ də yaşayış üçün əlverişsiz olan köhnə tikililərdə, çətin şəraitdə yaşayır. Bu baxımdan, Azərbaycanın hələ də beynəlxalq təşkilatların və donorların dəstəyinə ehtiyacı var. Buna səbəb, ölkəmizdəki problemin çox geniş miqyaslı olmasıdır. Azərbaycan məcburi köçkünlərin əhalinin adambaşına düşən sayına görə dünyada ilk yerlərdən birini tutur. 1 milyona yaxın Qaçqın və məcburi köçkünə 20 ildən çox bir müddətdə qayğı göstərmək həddindən artıq böyük bir yüküdür. Bu problemin yeganə və kompleks surətdə həlli üçün yalnız bir yol vardır ki, o da Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarının azad

edilməsi və məcburi köçkünlərin öz torpaqlarına geri qayıtmasıdır. Ermənistan tərəfinin mübahisəli hesab etdiyi Dağlıq Qarabağın statusu məsələsinin həllində razılığın olmaması və bu dövlətin əsassız iddiaları bu qədər insanın öz torpaqlarına qayıtmaq, orada öz evlərinə sahib çıxmaq, yaşamaq, öz müqəddəs yerlərini, əcdadlarının qəbirlərini ziyarət etmək və s. bu kimi elementar hüquqlarının uzun illər ərzində pozulması üçün əsas olmamalıdır. Bütün məcburi köçkünlər tezliklə öz daimi yaşayış yerlərinə qayıtmalıdır. Azərbaycanlı məcburi köçkünlər təkcə Dağlıq Qarabağ ətrafındakı işğal olunmuş rayonlara deyil, eyni zamanda, məhz Dağlıq Qarabağa qayıtmalıdır. Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı icmasının təhlükəsizlik və sülh şəraitində Dağlıq Qarabağa qayıtması və bölgənin erməni icması ilə normal şəraitdə əməkdaşlıq etməsi gələcəkdə regionun statusu məsələsinin həlli üçün ən mühüm qarantiyadır. Əks təqdirdə, Dağlıq Qarabağda mono-etnik vəziyyətin formalaşdırılması nəticəsində bu regionun statusu məsələsi heç vaxt həll olunmayacaqdır.

Azərbaycan Hökuməti Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli istiqamətində bir sıra beynəlxalq təşkilatla, xüsusilə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMTQAK) ilə əməkdaşlıq edir. BMTQAK Azərbaycanda 1992-ci ilin dekabrından fəaliyyət göstərir. Ötən illər ərzində təşkilat məcburi köçkünlərə əsasən, sığınacaq, su-sanitariya, gəlir əldə etmə, heyvandarlıq, səhiyyə və s. layihələr üzrə yardım göstərən beynəlxalq və yerli humanitar təşkilatları maliyyələşdirmiş və onların fəaliyyətini əlaqələndirmişdir. BMT-nin Qaçqın-

lar üzrə Ali Komissarı Antonio Quterreş 2011-ci ildə Azərbaycanda uzanmış məcburi köçkün vəziyyətinə BMTQAK-ın yenidən diqqət ayırmasının göstəricisi olaraq ölkəmizə səfər etmişdir.

Azərbaycan BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının 2012-ci ilin aprel-may aylarında Nyu-Yorkda keçirilmiş sessiyası zamanı BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir. 2012-ci il oktyabrın 1-5-də BMTQAK-ın İcraiyyə Komitəsinin Cenevrədə keçirilmiş 63-cü sessiyasında Azərbaycan Komitənin üzvü qismində iştirak etmişdir. Dünyada məcburi köçkünlərin sayının Qaçqınların sayından çox olmasına baxmayaraq, indiyədək məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq məcbureddici qüvvəyə malik sənədin olmamasını nəzərə alaraq, Azərbaycan belə bir sənədin hazırlanması təklifi ilə çıxış edir.

Qaçqınlar, yəni mənsub olduğu, yaxud daimi yaşayış yeri olan ölkəni məcburiyyət qarşısında tərk edən və yeni yaşayış yeri axtaran şəxslər, habelə dövlət daxilində məcburi surətdə köçürülən şəxslər problemi müasir dünyanın global problemlərindən birinə çevrilmişdir. On illər əvvəl olduğu kimi, hazırda Qaçqınlar və məcburi köçkünlər əhalinin ən müdafiəsiz (həssas) kateqoriyalarına aiddir. Rəsmi statistika göstərir ki, hər il yüz minlərlə insan özünü və ailəsini dini təqiblər, silahlı münaqişələr, habelə ayrı-seçkiliyin müxtəlif növləri ilə bağlı problemlərdən xilas etmək üçün evlərini və yaşadıkları ölkələri tərk edirlər. Qaçqın və məcburi köçkün axınının əsas səbəbləri Afrika, Asiya, Latın Amerikası və Yaxın Şərqdə ağır həyat şəraiti, daxili və beynəlxalq



xarakterli münaqişələr, habelə insan hüquqlarının ciddi pozuntuları olmuşdur [9, 168].

Qaçqınlar problemi ilk dəfə Birinci dünya müharibəsindən sonra kəskin şəkildə qarşıya çıxsada, indiyə qədər aktuallığını saxlamaqdadır. “Məcburi miqrasiya” anlayışı bir sıra terminləri ehtiva edir. Onlara, ilk növbədə, “Qaçqınlar” və “məcburi köçkünlər” aiddir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyəti problemi hüquq elmində tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən biridir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, yeni sosial-iqtisadi münasibətlər əhalinin miqrasiyası problemlərini tənzimləyən qanunvericiliyin əhəmiyyətli şəkildə dəyişdirilməsini tələb edir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyəti problemləri müasir dünyanın ən kəskin və ağırlı problemləri sırasına aiddir, çünki xalqların və dövlətlərin köklü mənafelərinə toxunur. Qeyd olunmalıdır ki, bu və ya digər ölkənin xarici siyasi və daxili siyasi problemlərinin mühüm hissəsi bu məsələlər dairəsi prizmasından nəzərdən keçirilir. Müasir miqrasiya axınlarının doğduğu məsələlər bir sıra beynəlxalq aspektlərə malikdir. Bir çox onilliklər əvvəl olduğu kimi, bu gün miqrasiya axınları yüz minlərlə insanı yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qoyan müxtəlif növ münaqişələrlə şərtlənir. İnsanların məcburi miqrasiyasının səbəblərinin aradan qaldırılmasına dəstək və qaçqınlar məsələsinin qlobal miqyasda tənzimlənməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Onun çərçivələri daxilində inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım proqramları işlənib hazırlanır və maliyyələşdirilir.

İyirminci yüzilliyin sonunda dünyaya təsir göstərmiş qlobal dəyişikliklər qaçqınların problemlərinin hüquqi aspektlərini yenidən qiymətləndirməyi tələb edir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyəti problemi həm dünyada, həm də Azərbaycan Respublikasında getdikcə daha böyük aktualıq kəsb etməkdədir. Bu, bir çox amillər: cəmiyyətdə baş verən güclü sosial-iqtisadi dəyişikliklər, beynəlxalq aləmdə dövlət siyasətinin yenidən qurulması ilə bağlıdır. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu ilə bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur, bu da milli qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklərin edilməsinə təkan vermişdir.

Belə dəyişikliklərin həyata keçirilməsinin vacibliyi habelə bir çox başqa amillərlə müəyyən olunurdu. İlk növbədə, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyəti problemləri lazımi səviyyədə tənzimlənmirdi. Bununla yanaşı, həmin dövrdə bu sahədə qüvvədə olan qanunvericilik mövcud siyasi-iqtisadi şəraitin irəli sürdüyü tələblərə cavab vermirdi. Bundan başqa, normativ-hüquqi aktların bir hissəsi köhnəlmişdi və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının normalarına uyğun gəlmirdi.

Demokratik cəmiyyətin və hüquqi dövlətin qurulması insanın hüquq və azadlıqları dairəsinin genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Məcburi miqrantların sosial adaptasiyası sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, onun modelləşdirilməsinin əsas prinsiplərinin təhlili, inkişaf meyllərinin və ziddiyyətlərin üzə çıxarılması Azərbaycan Respublikasında müasir sosial siyasətin reallaşdırılması üçün xüsusi elmi və praktik maraq kəsb edir.

Müasir şəraitdə əksər dövlətlərin əsas vəzifələrindən biri yaşayış yerini daimi, yaxud müvəqqəti surətdə dəyişdirmək məqsədilə bu və ya digər ərazi qurumlarının sərhədlərini keçən Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının etibarlı surətdə təmin edilməsidir. Bu proseslər insan və vətəndaşın əsas hüquqlarının tərkibinə daxil olub, bütün dünya ölkələrinin qanunvericiliyində tanınan və ayrılmaz təbii hüquqlar sırasına aid olan hərəkət (yerdəyişmə) azadlığı hüququ ilə bağlıdır. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayının getdikcə artması, məcburi miqrantların yeni kateqoriyalarının meydana çıxması, onların vəziyyətinin kəskinliyi təkidlə Qaçqınların statusunun beynəlxalq hüququn mövcud normalarına uyğunlaşdırılmasını və qüvvədə olan normalara yenidən baxılmasını tələb edir.

2012-ci il aprel ayının 30-da Azərbaycan Respublikasının BMT yanında Daimi Nümayəndəliyi tərəfindən BMT Baş Katibinə "Azərbaycanlı məcburi köçkünlərin beynəlxalq hüquqları və Ermənistan Respublikasının məsuliyyəti" adlı hesabat təqdim edilmiş və hesabatda məcburi köçkünlərin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş insan hüquqlarının Ermənistan tərəfindən pozulması hüquqi cəhətdən əsaslandırılmışdır.

2012-ci il mayın 11-12-də Türkmənistanın Aşqabad şəhərində İslam Əməkdaşlığı təşkilatının "Müsəlman dünyasında Qaçqınlar" adlı nazirlər konfransı keçirilmişdir. Tədbirdə Azərbaycan tərəfi Xarici İşlər Nazirliyi da daxil olmaqla müvafiq dövlət orqanlarının nümayəndələrindən ibarət heyətlə təmsil olunmuş, konfransın yekun sənədi olan bəyannaməyə Ermənistanın

Azərbaycana qarşı təcavüzünün nəticəsi olaraq yaranmış bir milyon Qaçqın və məcburi köçkünün öz torpaqlarına qayıtmaq hüququnu dəstəkləyən bənd daxil edilmişdir.

BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının Məcburi köçkünlərin insan hüquqları üzrə xüsusi məruzəçisi Çaloka Beyani 2014-cü il mayın 18-24-də Azərbaycan hökumətinin dəvəti ilə ölkəmizdə səfərdə olmuşdur. Səfər çərçivəsində o bir çox ölkə rəsmiləri ilə görüşlər keçirmiş, Ağdam rayonuna helikopterlə səfər etmiş, rayon ərazisində fin tipli və yeni salınmış qəsəbələrdə (Dördyol), Quzanlı qəsəbəsi yaxınlığında ferma binasında müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkünlərin vəziyyəti ilə tanış olmuş, yeni məktəb binasında müəllim və şagirdlərlə görüşmüşdür. Bundan başqa o, Bakı şəhəri, Binəqədi rayonunda və Abşeron rayonu, Masazır qəsəbəsində məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı yataqxana və yeni yaşayış komplekslərinə də baş çəkmişdir. Səfərin yekunu olaraq xüsusi məruzəçi tərəfindən ölkəmizdə məcburi köçkünlərin vəziyyətinə dair hesabat hazırlanaraq BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasına və BMT Baş Assambleyasına təqdim edilmişdir. Xüsusi məruzəçi həmçinin səfər zamanı bildirmişdir ki, məcburi köçkünlərin öz evlərinə qayıtmaq hüququnun reallaşdırılması məsələsini beynəlxalq ictimaiyyətin qarşısında qaldıracaqdır. Bundan sonra o, 2014-cü il mayın 30-da BMT Təhlükəsizlik Şurasında Avstraliya və Çilinin təşəbbüsü ilə keçirilmiş "Məcburi köçkünlərin müdafiəsi: çağırışlar və Təhlükəsizlik Şurasının rolu" mövzusunda iclasda çıxış edərək Azərbaycana etdiyi səfərə istinad etmiş və Təhlükəsizlik Şurasını münafişə ilə bağlı qəbul

etdiyi qətnamələrin icrasını təmin etməyə çağırmışdır.

Bununla yanaşı, 2015-ci ilin 15 iyun-3 iyul tarixlərində BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının (İHŞ) 29-cu sessiyası keçirilmişdir və sözügedən sessiyada İHŞ-nin məcburi köçkünlərin insan hüquqları üzrə xüsusi məruzəçisi Çaloka Beyaninin 2014-cü ildə ölkəmizə səfərinin yekunları ilə bağlı hazırladığı hesabat müzakirə edilmişdir.

## **1.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun təşəkkülü və inkişafı**

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər hüququ beynəlxalq hüququn müstəqil sahəsi olan insan hüquqları hüququnun institutudur. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun formalaşması və inkişafı beynəlxalq münasibətlərin inkişafı ilə sıx surətdə bağlıdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq aləmdə hadisələr həm Qaçqınların hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi mexanizminin təşəkkülünə, həm də onun sonrakı təkamülünə müəyyənədicili təsir göstərmişdir. Rusiya inqilabı və Osmanlı imperiyasının süqutu yalnız insanların kütləvi yerdəyişməsinə deyil, həm də evlərini və vətəndaş olduqları ölkələrin müdafiəsini itirmiş şəxslərə yardım göstərilməsinə yönəlmiş uzlaşdırılmış beynəlxalq siyasətin formalaşdırılması zərurətini şortləndirdi.

Bu sahədə ilk addım Millətlər Cəmiyyəti tərəfindən atıldı, onun rəhbərliyi altında 1921-ci ilin avqustunda Qaçqınlar məsələsinə dair ilk konfrans keçirilərək Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissar vəzifəsinin təsis olunması qərara alındı. Həmin dövrün müqavilələri bu an-

layışın mənsub olduğu dövlətin müdafiəsindən məhrum olan əcnəbilərin bütöv qruplarına şamil olunması ilə xarakterizə olunur. "Qaçqın" anlayışının müəyyən edilməsinə belə qrup yanaşması XX əsrin ikinci yarısında mövcud olmuş dövlətlərin Qaçqınların meydana çıxmasına səbəb olan yeni yaranan vəziyyətlərə birdəfəlik reaksiyası siyasətini əks etdirirdi. Ali Komissarın fəaliyyəti dövlətlərin müvafiq hökumətlərinin razılığı ilə həyata keçirilməli idi və "müstəsna dərəcədə qeyri-siyasi xarakter" daşıyırdı. Onun funksiyalarına aşağıdakılar daxil idi:

1. Qaçqınların hüquqi statusunun müəyyən edilməsi;
2. Qaçqınların repatriasiyasının, yaxud onları qəbul edə biləcək ölkələrdə "yerləşdirilməsinin" təşkili;
3. Qaçqınlara yardım göstərilməsi üzrə işlərin görülməsi [41, 15].

Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi Qaçqınların bəzi qruplarına dair bir sıra sazişlərin işlənilməsinə təkan verirdi. Beləliklə, 1922-ci ildə rus Qaçqınlarına şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi haqqında saziş qəbul olundu. Bu sazişdə qaçqınlara şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsinə qədər yerinə yetirilməli olan tələblərin siyahısı nəzərdə tutulmuşdu. Lakin sazişdə göstərilirdi ki, vəsiqənin alınması onu əldə etmiş şəxsin vəsiqəni aldığı dövlətə həmin dövlətin xüsusi icazəsi olmadan qayıtmaq hüququna malik olduğunu ifadə etmir. Vəsiqə eyni zamanda şəxsiyyəti təsdiqləyən və keçidə imkan yaradan sənəd olub, bir il ərzində etibarlı idi.

Sonradan, 1926-cı il mayın 12-də Cenevrədə keçirilən konfransda 1922-ci il sazişinə bir sıra əlavələr və dəyişikliklər edildi. Yeni sazişdə ilk dəfə "Qaçqın" an-

layışı verildi. Bundan başqa, 1926-cı il sazişinə görə, "Nansen pasportu" adlandırılan Qaçqının şəxsiyyət vəsiqəsi onu vermiş ölkəyə qayıtmaq üçün etibarlı ola bilərdi. Saziş habelə dövlətlərə həmin dövlətin ərazisinə gələn, yaxud onu tərk edən xeyli sayda Qaçqının köçü və yerləşdirilməsi xərclərinin ödənilməsi məqsədilə xüsusi ianələr etməyi tövsiyyə edirdi [50, 10]. Növbəti 1928-ci il Cenevrə konfransında Qaçqınlar haqqında üç saziş işlənib hazırlandı: rus Qaçqınlarının hüquqi statusu haqqında; rus Qaçqınlarının xeyrinə həyata keçirilmiş bəzi tədbirlərin Qaçqınların digər kateqoriyalarına şamil edilməsi haqqında; Millətlər Cəmiyyətinin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarının nümayəndələrinin funksiyaları haqqında.

Bu dövrdə yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, qaçqınlar probleminin həllinə təkan verməli olan bir sıra sazişlər işlənib hazırlanmışdı:

- Qaçqınların beynəlxalq statusu haqqında 1933-cü il Konvensiyası. Gələcək beynəlxalq aktlar üçün model olan Konvensiya əvvəlki sazişləri birləşdirmiş və şəxsi status, məşğulluq, sosial hüquqlar və təhsil kimi məsələlərə dair yeni müddəalar daxil etmişdi. Sənəddə habelə Qaçqınların ölkədən çıxarılması təcrübəsi məhdudlaşdırılırdı. Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir dövlət "heç bir halda Qaçqınların mənsub olduqları ölkələrin sərhədlərini keçib daxil olmasından imtina etməmək" öhdəliyi götürürdü [50, 14-22];

- Saar vilayətindən olan Qaçqınlar vəsiqələrin verilməsi haqqında 1935-ci il Sazişi;

- Almaniya gələn Qaçqınların statusu haqqında 1936-cı il Müvəqqəti sazişi, bir sıra əlavələrdən sonra 1938-ci ildə Konvensiya adlandırılmağa başlandı;

- Almaniya gələn Qaçqınların statusu haqqında Müvəqqəti sazişə və Konvensiyaya 1939-cu il Əlavə Protokolu, 1938-ci il Konvensiyasının qüvvəsini Avstriyadan gələn qaçqınlar şamil etdi.

1922-1939-cu illər sazişləri hazırda qüvvədə olan Qaçqın hüquqları üçün təməl yaratdı. Onlarda ifadə olunmuş bir sıra müddəalar Qaçqınların müdafiəsi haqqında sonrakı sazişlərdə təsbitini tapdı. Lakin sadalanan konvensiyalar nə qədər əhəmiyyətli olsa da, dövlətlər tərəfindən faktiki olaraq tanınmadıqlarından lazımı surətdə tətbiq edilmədi. 1933-cü il Konvensiyası qeyd-şərtlə səkkiz dövlət tərəfindən, 1938-ci il Konvensiyası isə yalnız iki dövlət tərəfindən ratifikasiya olunmuşdu [41, 15].

Almaniyada faşist diktaturasının qurulması yeni Qaçqın axınına səbəb oldu, onların arasında siyasi Qaçqınlar, yəhudilər və nasizmin digər qurbanları var idi. Bu kateqoriyalardan olan şəxslərə yardım göstərmək üçün Almaniya gələn Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissar təyin olundu. 1938-ci ildə Qaçqınların işləri üzrə Hökumətlərarası Komitə yaradıldı, onun başlıca məqsədi Avstriya daxil olmaqla, Almaniya məcburi mühacirətin asanlaşdırılması idi. Komitənin fəaliyyət sahəsinə siyasi əqidəsi, dini etiqadı, yaxud irqi mənsubiyyəti ilə əlaqədar hələ mühacirət etməli olan şəxslər, habelə artıq həmin səbəblərdən Almaniya tərk edərək başqa ölkələrdə məskunlaşmamış şəxslər daxil idi. 1943-cü ildə Hökumətlərarası Komitənin mandatı

genişləndirildi. O, "kimliyindən asılı olmayaraq, Avropada baş vermiş hadisələr nəticəsində irqi mənsubiyyəti, dini etiqadı, yaxud siyasi əqidəsi səbəbindən həyatı və azadlığı üçün təhlükənin mövcudluğu ilə əlaqədar yaşadığı ölkəni tərk etməli olmuş, yaxud ola biləcək bütün şəxslərə" şamil olundu [17, 17-18]. Buna baxmayaraq, Komitə hətta belə geniş səlahiyyətlərə malik olsa da, əməli fəaliyyət göstərmədi,

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər hüququ institutunun formalaşmasında yeni mərhələ İkinci dünya müharibəsi illərində və onun başa çatmasından sonra baş vermiş hadisələrlə bağlıdır. Milyonlarla insan zorla köçürüldü, deportasiyaya, yaxud yerdəyişməyə məruz qaldı. Belə ki, qiymətləndirmələrə görə, 1945-ci ilin mayında Avropada, sovet qoşunlarının hücumu qarşısında qaçan almanlar hesaba alınmadan, 40 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün var idi [17, 15]. 1943-cü ilin noyabrında yaradılan BMT-nin Yardım və Müharibədən Sonrakı Bərpa Məsələləri üzrə İdarəsi – (YMSBMİ (UNRRA)) İkinci dünya müharibəsinin gedişində yerini dəyişmiş (köçürülmüş) mülki şəxslərə yardım göstərilməsi, habelə hərbi əsirlərin repatriasiyası və qaytarılması ilə məşğul olurdu. Yerini dəyişmiş (köçürülmüş) şəxslərin qaytarılması sahəsində mühüm uğurlarına baxmayaraq, YMSBMİ (UNRRA) fəaliyyətini başa vurarkən hələ də əksəriyyəti Şərqi Avropa ölkələrindən çıxmış yüz minlərlə insanın problemləri həllini tapmamışdı [17, 18].

BMT Qaçqınların müdafiəsi üzrə müasir beynəlxalq sistemin formalaşdırılmasında həlledici rol oynadı, bu isə iki amillə şərtlənirdi:

1. obyektiv amil – BMT-nin şəxsində beynəlxalq birliyin İkinci dünya müharibəsi dövründə nasistlərin hakimiyyətinin təqibindən xilas olmaq üçün vətəninə tərk etmək məcburiyyətində qalmış və ya nasistlər tərəfindən zorla yaşadıqları ərazilərdən çıxarılmış qaçqınların və yerini dəyişmiş (köçürülmüş) şəxslərin repatriasiyası probleminin həllində beynəlxalq birliyin yardımının zəruriliyi;

2. subyektiv amil – BMT-yə " irq, cins, dil və din fərqi qoyulmadan hamı üçün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmətin təşviq və inkişaf etdirilməsi" sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi funksiyasının həvalə olunması.

Hələ Nizamnamənin insan hüquqlarına hörmət sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığının əlaqələndirilməsinin həyata keçirilməsində başlıca rol ayırdığı BMT Baş Məclisinin və İqtisadi və İctimai Şuranın ilk qətnamələrində qaçqınların hüquqlarının müdafiəsi mexanizminin gələcək strukturunun əsası qoyulmuş və qaçqın statusu almağa iddia edən şəxsin cavab verməli olduğu meyarlar müəyyən olunmuşdu.

Baş Məclisin 12 fevral 1946-cı il tarixli qətnaməsi İqtisadi və İctimai Şuranın (EKOSOS) qaçqınlar və köçkünlərlə məşğul olacaq beynəlxalq orqanın yaradılmasına istiqamətlənməsini nəzərdə tuturdu. Nəticədə 1946-cı ildə qaçqınların işləri üzrə Beynəlxalq Təşkilatın Nizamnaməsi qəbul edildi. Bu hökumətlərarası təşkilat BMT-nin ixtisaslaşdırılmış idarəsi kimi yaradılmışdı. Təşkilatın başlıca vəzifəsi həqiqi qaçqınlar və köçkünlər probleminin sürətli və müsbət həlli idi. BQT qaçqınla-

rın və köçkünlərin problemlərinin bütün aspektlərinə - qeydiyyat, statusun müəyyənləşdirilməsi, repatriasiya, köçürülmə, hüquqi və siyasi müdafiə, habelə onların daşınması, yerləşdirilməsi və qəti surətdə adi həyata qaytarılması məsələlərinə hərtərəfli şəkildə baxan ilk beynəlxalq idarə idi [50, 44-50].

BQT Nizamnaməsi Qaçqın qismində mənsub olduğu - vətəndaşı olduğu, yaxud əvvəlki daimi yaşayış yerinin olduğu ölkəni tərk etmiş və aşağıdakı kateqoriyalardan birinə aid olan şəxsləri müəyyən edir:

- faşist rejimlərinin və onlarla əməkdaşlıq etmiş rejimlərin qurbanları;

- ispan respublikaçıları və İspaniya rejiminin digər qurbanları;

- irqi, dini, etnik xarakterli səbəblərə, yaxud siyasi əqidəsinə görə İkinci dünya müharibəsi başlanana qədər Qaçqın statusuna malik olmuş şəxslər [53, 46-47].

Qaçqınların digər kateqoriyalarına öz dövlətinin müdafiəsindən istifadə edə (yararlana) bilməyən, yaxud bunu istəməyən şəxslər, habelə yəhudi mənşəli şəxslər – Almaniya və Avstriyadakı rejimlərin qurbanları aid idi. Bundan başqa, Nizamnamədə mənsub olduğu ölkədən kənar qalmış sahibsiz uşaqlar ayrıca qrup kimi fərqləndirilmişdi. Bu norma ümumi Qaçqınlar kateqoriyasının tərkib hissələrindən biri kimi “Qaçqın uşaqlar” anlayışının ilk və yeganə tərifini təsbit edirdi.

BQT Nizamnaməsi “qaçqınlar” anlayışı ilə yanaşı, habelə “yeri dəyişdirilmiş şəxslər” anlayışına - faşist rejimləri tərəfindən məcburi işlərə aparılmış və ya siyasi, irqi, yaxud etnik mülahizələrə görə sürgün olunmuş şəxslər kimi

– tərif verir. İlk əvvəl BQT-nin başlıca vəzifəsi repatriasiya olsa da, Avropada siyasi hadisələr onun fəaliyyətini köçürülmə məsələləri üzərində cəmləşdirməsinə səbəb oldu. BQT kütləvi mühacirət sahəsində əsas standartları işləyib hazırladı. Onun himayəsi altında on minlərlə Qaçqın və yeri dəyişdirilmiş şəxs (köçkün) yerləşdirildi. Çoxlu sayda Qaçqının köçürülməsi yalnız BMT üzvü olan 18 dövlətin maliyyələşdirdiyi bahalı əməliyyat idi. Bundan başqa, BQT-nin fəaliyyəti müvəqqəti xarakter daşdığından, yeni beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurəti aşkar idi.

BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1950-ci il tarixli sessiyasında 428 (V) sayılı xüsusi qətnamə ilə BMT QİAKİ-nin Nizamnaməsi təsdiqləndi. BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarının İdarəsi BMT sistemində qaçqınlara yardım göstərilməsi üzrə aparıcı humanitar idarədir. Onun ən mühüm funksiyası Qaçqınlar barəsində beynəlxalq müdafiənin, əsas insan hüquqlarına hörmətin, o cümlədən sığınacaq verilməsinin təmin olunması, habelə repressiyalardan çəkinmək üçün əsaslarının mövcud olduğu ölkəyə hər hansı şəxsin məcburi surətdə qaytarılmasına yol verilməməsidir. Digər yardım növləri sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: çoxlu sayda Qaçqının yerdəyişməsinə səbəb olan ciddi fəvqəladə hallar zamanı yardım, habelə təhsil, səhiyyə və mənzil təminatı kimi sahələrdə müntəzəm proqramlar; eləcə də Qaçqınların maddi müstəqilliyinin və qəbul edən ölkələrə inteqrasiya etməsinin əldə edilməsinə yardım, evə qayıda bilməyən və ilk əvvəl sığınmaq istədikləri ölkədə müdafiə problemləri ilə üzləşən Qaçqınlar üçün könüllü repatria-

siya və üçüncü ölkələrə köçürülmə. BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarı Baş Məclisin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərərək, BMT bayrağı altında Qaçqınların beynəlxalq müdafiə ilə təmin olunması ilə bağlı vəzifələri yerinə yetirir [27, 413].

BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarının İdarəsinin Nizamnaməsində nə zaman, nə də məkan məhdudiyyəti olmayan universal anlayışın verilməsi Qaçqınların hüquqlarının tənzimlənməsinin mühüm xüsusiyyəti oldu. Bu nizamnamədə dəqiqləşdirilirdi ki, Qaçqın qismində öz dövləti tərəfindən müdafiə ilə təmin olunmayan şəxs tanınır, Qaçqının əcnəbidən fərqi məhz bundadır. BMT QİAKİ-nin Nizamnaməsi BMT-nin bu yardımçı orqanının fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə qəbul olunmuşdu. Lakin belə bir fakt aşkar idi ki, Qaçqınların beynəlxalq müdafiəsinin təmin edilməsinə görə əsas məsuliyyəti dövlətlər daşıyır. Qaçqınların müdafiəsi üzrə beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi üçün işlənilən hazırlanan Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya beynəlxalq hüququn bu kateqoriyadan olan şəxslərin müdafiəsini tənzimləyən əsas mənbəyinə çevrildi.

Obyektiv səbəblərdən yaşayış yerini kortəbii surətdə dəyişmək məcburiyyətində qalmış şəxslərə yardım göstərilməsi zərurəti XX əsrin 70-ci illərində Anqola, Vyetnam, Kamboca, Sudan ərazisində alovlanan vətəndaş müharibələri səbəbindən xüsusilə kəskinləşdi [17, 17]. Bu dövrə qədər beynəlxalq birliyin yardımını yalnız qaçqınlara aid idi. Dünyanın bir çox hissələrində miqrasiya demoqrafik dəyişikliklərin aparıcı səbəbidir [68, 7]. 1972-ci ildə BMT QİAKİ humanizm mülahizələrini rəhbər tu-

araq, "ölkə daxilində yeri dəyişdirilmiş şəxslər"i özünün Qaçqınlara və repatriantlara yardım və bərpa sahəsində proqramlarına daxil etdi. Həmin il BMT Baş Məclisi və EKOSOS öz qətnamələri ilə post factum BMT QİAKİ-nin mandatını genişləndirərək, ona BMT Baş katibinin tövsiyyəsi ilə İdarənin xüsusilə zəngin biliyə və təcrübəyə malik olduğu BMT humanitar əməliyyatlarında iştirakı tövsiyyə etdi.

Ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin spesifikliyi bundan ibarətdir ki, onlar dövlətin vətəndaşları olaraq və onun ərazisində qalaraq, hətta dövlətin belə müdafiəni təmin etməyə qabil olmadığı hallarda öz ölkəsinin müstəsna yurisdiksiyası və müdafiəsi altındadır [67, 212]. Məhz buna görə belə şəxslərə beynəlxalq orqanlar tərəfindən yardım göstərilməsi dövlətin daxili işlərinə müdaxilə kimi tövsif oluna bilər.

Ölkə daxilində yeri dəyişdirilmiş şəxslərə yardım göstərən beynəlxalq orqanlar aşağıdakılardır:

1. BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarının İdarəsi
2. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi
3. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı
4. BMT-nin Ölkə daxilində yeri dəyişdirilmiş şəxslərin işləri üzrə Xüsusi Nümayəndəsi.

1958-ci ildə BMT QİAKİ çərçivəsində Baş Məclisin tapşırığı ilə İqtisadi və İctimai Şura tərəfindən konkret problemlərin həlli məqsədilə Qaçqınlara beynəlxalq yardım göstərilməsi məsələlərinə dair Ali Komissara məsləhət vermək səlahiyyətinə malik İcraçı Komitə təsis olundu. Bundan başqa, İcraçı Komitə Ali Komissarın

illik yardım proqramlarını təsdiqləyir və Qaçqınların müdafiəsinin müxtəlif aspektlərinə dair dövlətlər üçün tövsiyyə-rəylər hazırlayır [17, 22].

Məcburi köçkün beynəlxalq hüquqda hüquqi yenilikdir. Məcburi köçkün dövlətin vətəndaşı olan, irqi, yaxud milli mənsubiyyət, dini etiqad, dil əlamətinə görə, habelə müəyyən sosial qrupa mənsub olma, yaxud konkret şəxs, yaxud şəxslər qrupu barəsində düşmənçilik kampaniyalarının, ictimai asayişin kütləvi pozuntularının həyata keçirilməsinə vəsilə olan siyasi əqidə əlaməti üzrə özünə, yaxud ailə üzvlərinə qarşı törədilmiş zorakılıq, yaxud başqa formalarda təqib səbəbindən və ya təqibə məruz qalmaq təhlükəsinin real olması səbəbindən yaşayış yerini tərk etmiş şəxsdir. Məcburi köçkün qismində dövlətin xarici dövlətin ərazisindəki yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalmış vətəndaşları tanıma bilər [29, 540-541].

İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra hüquqi müdafiədən yararlanan vətəndaşların daha bir kateqoriyasını yeri dəyişdirilmiş şəxslər təşkil etmişdir. Yeri dəyişdirilmiş şəxslər İkinci dünya müharibəsi zamanı iş qüvvəsi kimi istifadə olunmaq üçün zorla alman qoşunlarının və onların müttəfiqlərinin işğal etdikləri ərazilərdən çıxarılmış şəxslərdir.

Müharibə qurtardıqdan sonra yeri dəyişdirilmiş şəxslərin daimi yaşayış yerinin olduğu ölkələrə qaytarılması məsələləri ilə 1946-cı ildə yaradılmış Qaçqınların İşləri üzrə Beynəlxalq Təşkilat məşğul olmuşdur.

Müasir beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə “yeri dəyişdirilmiş (köçürülmüş) şəxslər” terminindən istifadə

olunmur, hərçənd BMT QİAKİ-nin və miqrasiya problemi ilə məşğul olan digər beynəlxalq təşkilatların təcrübəsində “yeri ölkə hüduklarından kənara dəyişdirilmiş şəxslər” və “ölkə daxilində yeri dəyişdirilmiş şəxslər” terminlərinə rast gəlinir. Son onilliklərdə beynəlxalq birlik əhalinin “kütləvi gediş”, yaxud “kütləvi axın” adını almış yerdəyişməsi halları ilə qarşılaşır, bu hallar əhalinin müəyyən şərtlərlə əlaqədar bir dövlətin ərazisindən başqa dövlətin ərazisinə yerdəyişməsi ilə xarakterizə olunur.

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemi bütün keçmiş SSRİ məkanını əhatə etdiyindən, onun həllində MDB üzvü olan ölkələrin beynəlxalq əməkdaşlığı mühüm yer tutur. Bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi üçün 1993-cü il sentyabrın 24-də Moskvada Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə yardım haqqında Saziş imzalanmış, 1995-ci il fevralın 10-da ona əlavələr edilmişdir.

### **1.3. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətini tənzimləyən hüquq prinsipləri**

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüququna həm insan hüquqları sahəsində qüvvədə olan ümumi prinsiplər, həm də yalnız bu instituta tətbiq edilən xüsusi prinsiplər şamil olunur [43, 106].

İnsan hüquqlarına aid prinsiplərin təkamülü BMT Nizamnaməsində əks olunaraq, ədalətli dövlətdaxili idarəetmə ilə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması arasında sıx əlaqə vurğulanır [1, 14]. Beynəlxalq hüquq üzrə tanınmış mütəxəssis R.C.Vinsent insan hüquqlarının tənzimlənməsində beynəlxalq hüquq



qun prioritetini tanımaqla bərabər, hesab edirdi ki, insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi sahəsində real hakimiyyət dövlətə məxsusdur. Dövlətin öz vətəndaşları ilə rəftarı dünya birliyinin üzvü olan bütün ölkələrin daxili rejiminə hüquqi qiymət verməyə imkan yaradır [69, 195-196].

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüququnun ümumi prinsipi ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi- dir. Bu prinsip ilk dəfə 1948-ci il tarixli İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə əksini tapmışdır. Qeyd olunan Bəyannamədə müəyyən olunur ki: "Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və qanun tərəfindən bərabər müdafiə hüququna malikdirlər. Bütün insanlar bu Bəyannaməni pozan hər hansı ayrı-seçkilikdən və belə ayrı-seçkiliyə hər hansı cəhddən bərabər müdafiə olunma hüququna malikdirlər".

Sonradan bu prinsip insan hüquqlarına dair bütün beynəlxalq müqavilələrdə təsdiqini tapmışdır, habelə heç bir halda məhdudlaşdırılmayan əsas prinsipə çevrilmiş- dir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt- da ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi aşağıdakı kimi açıqlanır: "Hazırkı Paktıda iştirak edən hər bir dövlət, onun ərazisi hüduqlarında və onun yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin hazırkı Paktıda qəbul edilən hüquq- larına, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dini, dili, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, doğuşu və digər halları ilə bağlı əlamətlərinə heç bir fərq qoymadan hörmət etməyi, onların bu hüquqlarını təmin etməyi öhdəsinə götürür".

Bu prinsip habelə 1951-ci il tarixli Qaçqınların statusu

haqqında Konvensiyada Qaçqınların spesifikasını nəzərə alan yozumda təsbit olunmuşdur. Belə ki, Konvensiya- nın 3-cü maddəsində irq, din, yaxud mənsub olduğu ölkə əlamətinə görə Qaçqınlar barəsində ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi nəzərdə tutulur. Hazırda ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi beynəlxalq hüququn ümumi norması statusuna malikdir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüququnun hamı tərəfindən tanınan xüsusi prinsipləri sırasında geri göndərməmə (non-refoulement) prinsipi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir.

Bu prinsipin hakim rolu aşağıdakı səbəblərlə əsas- landırılır:

- geri göndərməmə prinsipi artıq XIX əsrdə döv- lətlərin təcrübəsində sığınacaq hüququnun ayrıl- maz elementi kimi nəzərdən keçirilirdi;
- hazırda o, Qaçqınların hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi üzrə bütün sistemin əsasında duran fun- damental prinsip kimi tanınır;
- qaçqınların hüququnun digər xüsusi prinsipləri üçün ilkin prinsip kimi çıxış edir [43, 108].

Geri göndərməmə prinsipi ilk dəfə Qaçqınların beynəlxalq statusu haqqında 1933-cü il Konvensiyası- nda təsbitini tapmışdır. 3-cü maddədə hər bir dövlətin, qeyd olunan tədbirlərin dövlət təhlükəsizliyi, yaxud ic- timai asayiş mülahizələri ilə diqtə olunduğu hallar is- tisna olmaqla, daimi yaşamaq hüququ almış qaçqınla- rın geri göndərmə, yaxud sərhəddən buraxmama kimi polis tədbirləri tətbiq etməklə ərazisindən çıxarmamaq, yaxud ərazisinə girişinə maneçilik törətməmək vəzifəsi müəyyən olunur.

Lakin onun məzmunu Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasında tam açıqlanır. Konvensiya bu prinsipin ikili yozumunu verir. Birincisi, qəti formada "Qaçqınların irqi, dini, vətəndaşlığı, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyəti, yaxud siyasi əqidəsi səbəbindən onların həyat, yaxud azadlığına təhlükənin mövcud olduğu ölkənin sərhədinə hər hansı bir şəkildə geri göndərilməsi, yaxud qaytarılması"nın yolverilməzliyi müəyyən olunur. İkincisi, "üzürlü səbəblərdən olduqları ölkənin təhlükəsizliyi üçün təhdid kimi nəzərdən keçirilən, yaxud qüvvəyə minmiş hökmlə xüsusilə ağır cinayətin törədilməsinə görə məhkum olunmuş və ölkə üçün ictimai təhlükə törədən" Qaçqınlar barəsində geri göndərməmə prinsipinin tətbiqində məhdudiyyətlər nəzərdə tutulur. Qeyd olunmalıdır ki, bu məhdudiyyətlər Konvensiyanın "dövlət təhlükəsizliyi, yaxud ictimai asayiş mülahizələrinə görə" Qaçqının geri göndərilməsi imkanını təsbit edən 32-ci maddəsini tamamlayır və konkretləşdirir, bu isə həmin şəxsi Qaçqın statusundan məhrum etmir.

Bundan sonra universal və regional xarakterli beynəlxalq sənədlərdə geri göndərməmə prinsipinin tənzimlənməsi ya Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 33-cü maddəsi kontekstində, ya BMT-nin Ərazi sığınacağı haqqında 1967-ci il Bəyannaməsində və Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Təqib təhlükəsi altında olan şəxslər üçün sığınacaq haqqında 1967-ci il tarixli 67(14) sayılı qətnaməsində təsbitini tapan daha geniş yozumda həyata keçirilmiş, ya da bu prinsip heç bir istisna olmadan mütləq anlamda başa düşülmüşdür [43, 110].

Geri göndərməmə prinsipinin dövlətlərin təcrübəsində tətbiqi onun məzmununun dəqiqləşdirilməsinə və genişləndirilməsinə təkan vermişdir. Belə ki, geri göndərməmə prinsipinin qüvvəsi şəxsin dövlətin ərazisinə daxil olmaq haqqında ərizəsini təqdim etdiyi andan etibarən nəzərdən keçirilməyə başlandı. Geri göndərməmə prinsipi "Qaçqınların beynəlxalq müdafiəsində təməl daşı kimi non-refoulement prinsipi"nin vacibliyini təsdiqləyən 1984-cü il tarixli Kartaxena bəyannaməsində məhz bu anlamda yozulur [50, 142-148]. Bundan başqa, geri göndərməmə prinsipi yalnız Qaçqınların hüquqlarının deyil, bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəli vasitəsi kimi tanınmağa başlandı, bu da insan hüquqlarına dair bir sıra universal və regional konvensiyalarda təsbitini tapmışdır. Belə ki, İsgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın 3-cü maddəsində Konvensiya iştirakçısı olan hər bir dövlətin hər hansı şəxsin isgəncə veriləcəyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar olan başqa bir dövlətə geri göndərməmək, qaytarmamaq və ya təhvil verməmək vəzifəsi müəyyən olunur.

Bununla yanaşı, insan hüquqları sahəsində geri göndərməmə prinsipinin tətbiqi geri göndərməmə prinsipinin beynəlxalq cinayət hüququnda cinayətkarın təhvil verilməsi prinsipi ilə nisbəti məsələsini qaldırdı. 1951-ci il Konvensiyasının 33-cü maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətin mənasına görə, geri göndərməmə prinsipi xüsusilə ağır cinayətin törədilməsinə görə qüvvəyə minmiş hökmlə məhkum olunmuş Qaçqınlar barəsində tətbiq olunmur və hələ

məhkəmə qarşısında durmamış hüquq pozucularına tətbiq olunan cinayətkarın təhvil verilməsi prinsipi ilə bağlı deyildir.

Geri göndərməmə prinsipi habelə barəsində ekstradisiya müraciətinin daxil olduğu qaçqınlara və möcburi köçkünlərə şamil olunur. Bu məsələ ilk dəfə Avropa Şurasının regional konvensiyalarında, Avropa ölkələrinin ikitərəfli sazişlərində və məhkəmə təcrübəsində tənzimlənmişdir [37,283]. Belə ki, 1957-ci il tarixli Ekstradisiya haqqında Avropa Konvensiyası adi cinayətə görə təhvil vermə (ekstradisiya) haqqında müraciətin şəxsin irqi, dini, vətəndaşlığı, siyasi əqidəsi səbəbindən təqib olunması, yaxud cəzalandırılması məqsədilə verildiyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar mövcud olduqda həmin şəxsin təhvil verilməsini (ekstradisiyasını) qadağan edir, Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, geri göndərməmə prinsipi Qaçqının təhvil verilməsini istisna edir. BMT QİAKİ İcraçı Komitəsi özünün 1980-ci il tarixli 17(XXXI) sayılı "Qaçqınların vəziyyətinə təsir göstərən təhvil vermə (ekstradisiya) problemləri" rəyində "Qaçqın" anlayışının meyarlarına cavab verən şəxslər barəsində ekstradisiyadan istifadənin yolverilməzliyini göstərmişdir [50, 85-86]. Beləliklə, hazırda geri göndərməmə prinsipinin yozumu (təfsiri) həm subyektiv baxımdan, həm də məzmun baxımından xeyli genişlənmişdir.

Ekstradisiya haqqında müddəalar milli qanunvericilikdə də əksini tapmışdır. AR Cinayət Məcəlləsinin 13.1-ci maddəsinə görə, xarici dövlətin ərazisində cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları xarici dövlətə verilə bilməz.

Gerigöndərməmə prinsipi yalnız müqavilət təcrübəsində deyil, həm də dövlətlərin milli qanunvericiliyində təsbitini tapmışdır, bu da onu ümumi beynəlxalq hüququn imperativ xarakterli norması kimi tövsif etməyə imkan verir. Prinsipin belə statusu Kartaxena bəyannaməsində vurğulanır: "bu, Qaçqınlar barəsində imperativliyə malikdir və beynəlxalq hüququn mövcud vəziyyətində jus cogens norma qismində tanınmalı və riayət olunmalıdır".

Geri göndərməmə prinsipindən Qaçqınlar hüququnun başqa bir xüsusi prinsipi – ehtimal olunan sığınacaq ölkəsinə qanunsuz girişə, yaxud orada qalmağa görə şəxslərin cəzalandırılmaması prinsipi irəli gəlir. Bu prinsipin məzmunu 1951-ci il Konvensiyasının 31-ci maddəsində açıqlanır. Həmin maddə belə Qaçqınların hakimiyyətə təslim olması və qanunsuz girişinin, yaxud qalmasının qənaətbəxş izahını təqdim etməsi şərtilə dövlətin bilavasitə onların həyatına və azadlığına təhlükənin mövcud olduğu ərazidən gəlmiş Qaçqınların qanunsuz girişinə, yaxud ərazisində qanunsuz qalmasına görə cəza verməmək vəzifəsini müəyyən edir.

Bu prinsip BMT QİAKİ İcraçı Komitəsinin cəzalandırmama prinsipindən istisnalara dair rəylərində dəqiqləşdirilmiş və konkretləşdirilmişdir. Belə ki, "Geri göndərmə" rəyində tövsiyyə olunur ki, saxlanılma "yalnız bunun dövlət təhlükəsizliyi, yaxud ictimai asayiş mülahizələrinə görə tamamilə zəruri olması halında" tətbiq olunmalıdır. Özü də saxlanılma "çox uzunmüddətli" olmamalıdır [50, 79-80].

Cəzalandırmama prinsipindən kənaraçıxmanın hüququayğun əsaslarının ətraflı tənzimlənməsi 1986-cı il

tarixli 44 (XXXVII) sayılı "Qaçqınların və sığınacaq axtaran şəxslərin saxlanması" rəyində verilmişdir. Həmin əsaslar aşağıdakılardır:

- yalnız zəruri hallarda tətbiq olunur;
- tətbiqinin əsasları qanunla nəzərdə tutulmalıdır;
- şəxsiyyətin müəyyənləşdirilməsi, Qaçqın statusunun verilməsi haqqında vəsatətin əsaslandığı səbəblərin müəyyən edilməsi məqsədilə tətbiq olunur;
- yol sənədlərinin, yaxud şəxsiyyət vəsiqəsinin məhv edilməsi, yaxud itirilməsi, yaxud sığınacaq ölkəsinin hakimiyyət orqanlarını aldatmaq məqsədilə saxta sənədlərdən istifadə olunması halında;
- dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin mühafizəsi üçün.

Rəydə vurğulanır ki, Qaçqınlar və sığınacaq axtaran şəxslər mümkün olduqca cinayətkarlarla birlikdə yerləşdirilməməli və onların şəxsi təhlükəsizliyinə təhdidin mövcud olduğu yerlərdə saxlanmamalıdır [50, 98-99].

Xüsusi prinsiplərə universal və regional xarakterli beynəlxalq sənədlərdə təsbitini tapmış Qaçqınların hüquqlarının müdafiəsinin həyata keçirilməsində beynəlxalq həmrəylik prinsipi aiddir. Belə beynəlxalq sənədlərə aşağıdakılar aiddir: Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya; BMT-nin Ərazi sığınacağı haqqında Bəyannaməsi; ABT-nin 1969-cu il Konvensiyası; 1984-cü il Kartaxena Bəyannaməsi; BMT QİAKİ İcraçı Komitəsinin 1997-ci il tarixli 81 (XLVIII) sayılı "Beynəlxalq müdafiəyə dair Ümumi rəyi"; AB Nazirlər Şurasının sığınacaq verilməsi haqqında vəsatətə baxılmasına məsul üzv-dövlətin müəyyən edilməsinə dair 2003-cü il qərarı.

Bu prinsipin təfsiri (yozumu) ilk dəfə BMT-nin Ərazi sığınacağı haqqında Bəyannaməsində verilmişdir. Sənəddə nəzərdə tutulur ki, dövlətin sığınacaq verməkdə çətinlik çəkməsi halında digər dövlətlər ayrılıqda, yaxud birgə, yaxud BMT vasitəsilə beynəlxalq həmrəylik ruhunda həmin dövlətin üzərinə düşən yükün yüngülləşdirilməsi üçün lazımi tədbirlər görməlidir [59, 45-46].

BMT QİAKİ İcraçı Komitəsi özünün 1997-ci il tarixli 81(XLVIII) sayılı "Beynəlxalq müdafiəyə dair Ümumi rəyi"ndə mövqeyi səbəbindən Qaçqınların və sığınacaq axtaran şəxslərin böyük kontingentlərini qəbul edən inkişaf etməkdə olan dövlətlərə, yaxud keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrə və ya ehtiyatları məhdud ölkələrə aid sığınacaq ölkələri üçün beynəlxalq həmrəylik prinsipinin və yükün birgə daşınmasının xüsusi əhəmiyyətini göstərmişdir [50, 121-125].

Bu prinsipin realizəsi BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarı vasitəsilə həyata keçirilir. O, BMT Baş Məclisinin icazəsi ilə hökumətlərə vəsait ayrılması xahişi ilə müraciət edə və Qaçqınlara yardım göstərilməsi üçün aldığı bütün ictimai və xüsusi vəsaitləri ya regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində yaratdığı fondlar vasitəsilə, ya da sığınacaq axtaran şəxslərin başqa dövlətə verilməsi prosedurlarının hüquqi tənzimlənməsi yolu ilə bölüşdürə bilər. Məsələn, MDB-də 1995-ci il tarixli Dövlətlərarası Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərə Yardım Fondu haqqında Əsasnamə, AB-də sığınacaq verilməsi haqqında vəsatətə baxılmasına məsul üzv-dövlətin müəyyən edilməsinin meyarlarını və mexanizmlərini təsbit edən 2003-ü il tarixli Nazirlər Şurası qərarı qüvvədədir.

Sığınacaq verilməsinə görə yükün daşınmasında beynəlxalq həmrəylik prinsipi MDB üzvü olan bir sıra dövlətlərin milli qanunvericiliyinə daxil edilmişdir. Onlara Azərbaycan, Gürcüstan, Rusiya Federasiyası, Belarus, Türkmənistan, Ukrayna aiddir.

1998-ci ildə qəbul edilmiş Daxili Yerdəyişmənin Rəhbər Prinsipləri məcburi köçkünləri daimi yaşayış yerindən qovulmuş, yaxud zorakılığın tətbiqi, insan hüquqlarının pozulması, təbii, yaxud insan fəaliyyəti ilə şərtlənən fəlakətlər səbəbindən evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmış, habelə dövlətin beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan sərhədlərini keçməmiş şəxslər, yaxud şəxslər qrupu kimi müəyyən edir [46, 2-3]. Silahlı münaqişə və kütləvi zorakılığın digər formaları xüsusi olaraq Qaçqınların və məcburi köçkünlərin meydana çıxmasının potensial səbəbləri kimi göstərilir. Bu anlayış həm fərdi şəxsləri, həm də şəxslər qrupunu ehtiva edir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin çox zaman eyni problemlərlə qarşılaşmasına baxmayaraq, onların arasında ciddi fərq mövcuddur. Qaçqınlar beynəlxalq dövlət sərhədlərini keçirlər və köçdükləri dövlətlərin müdafiəsi və dəstəyi, habelə BMT və onun xüsusi agentləri vasitəsilə beynəlxalq birliyin müdafiəsi hüququna malikdir. Məcburi köçkünlər isə əksinə, dövlət daxilində köçürülür. Beynəlxalq qanunvericilik bu qrupun müdafiəsini və dəstəyini ümumi şəkildə təmin edir, lakin ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin problemləri ilə iş üçün kifayət qədər spesifik standartlar, yaxud beynəlxalq normalar qəbul olunmur.

1992-ci ildə təsis olunmuş BMT Baş Katibinin Daxildə köçürülən şəxslərin məsələləri üzrə Xüsusi Nümayəndəsi vəzifəsi ölkələrin daxilində köçürülmüş şəxslərin statusunun və hüquqlarının, habelə tərəflərin onların barəsində məsuliyyətinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi üçün rəhbər prinsipləri işləyib hazırlamışdır. Həmin prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

- dövlətlərin məcburi köçkünləri həmin dövlətin qalan vətəndaşlarının hüquqlarına bərabər olan hüquqlarla təmin etməyə borclu olduqlarını müəyyən edən ümumi prinsiplər;

- zorakı köçürmədən və zorakılığın tətbiqindən müdafiədə təkid edən köçürülmədən müdafiə prinsipləri;

- köçürülmə zamanı müdafiənin ümumi hüquqların köçürülən şəxslərə bərabər səviyyədə şamil olunmasını vurğulayan prinsiplər;

- humanitar yardımın humanitar agentliklər və əhəlinin müdafiəsi üzrə dövlət orqanları ilə birgə işləyən dövlətlərin məsuliyyəti haqqında informasiya təqdim edən prinsiplər;

- qayıdışın, təkrar köçürülmənin və reintegrasiyanın ölkə daxilində köçürülən şəxslərin könüllü və təhlükəsiz qayıdış, ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi və bərpada, yaxud itirilmiş əmlaka görə kompensasiya alınmasında yardım hüquqlarının ümumi xülasəsini təqdim edən prinsipləri.

Bu prinsiplər hüquqi qüvvəyə malik deyildir, onlar qüvvədə olan qanunlara və konvensiyalara əsaslanır. Məcburi köçkünlərin daxilində yerini dəyişdikləri (köçürüldükləri) dövlətin vətəndaşı olduqlarını ehtimal edən rəhbər prinsiplər müəyyən edir ki, onlar digər

vətəndaşların hüquqlarına bərabər olan hüquqlara mülkiyyətdir və insan hüquqlarına dair beynəlxalq qanunvericiliyin himayəsi altındadır.

İnsanların öz ölkələri daxilində məcburi yerdəyişməsi (köçürülməsi) dünya miqyaslı problemdir və ölkə daxilində yeri dəyişdirilmiş (köçürülmüş), sayı qaçqınların sayından artıq ola biləcək belə şəxslərin fəlakətli vəziyyəti ciddi narahatlıq doğuran humanitar problemdir [20, 55-56]. Vurğulamaq vacibdir ki, məcburi daxili yerdəyişmələrin (köçürülmələrin) və Qaçqınların yerdəyişmələrinin çoxsaylı və müxtəlif dərəcəli səbəbləri çox zaman oxşardır və həm Qaçqınların, həm də ölkə daxilində yerini dəyişmiş (köçürülmüş) şəxslərin problemləri çox zaman qarşısını alma, müdafiə, humanitar yardım və həll barəsində analoji tədbirlər tələb edir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar vurğulamaq vacibdir ki, beynəlxalq birliyin məcburi yerdəyişmələrin (köçürülmələrin) qarşısını alma, yollarını və vasitələrini axtararaq tapması zəruridir. Ölkə daxilində yerini dəyişmiş (köçürülmüş) şəxslər öz dövlətlərinin ərazi yurisdiksiyası altında qaldıqlarından onların rifahına və müdafiəsinə görə əsas məsuliyyət müvafiq dövlətin üzərinə düşür. Buna görə də ölkə daxilində yerini dəyişmiş (köçürülmüş) şəxslərin olduqları dövlətlərin hökumətləri onların rifahına və müdafiəsinə görə özlərinin məsuliyyətinə uyğun hərəkət etməlidir.

#### **1.4. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq normaları**

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun başlıca mənbəyi konvensiya və sazişlər formasında beynəlxalq müqavilələrdir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun müqavilə bazası iki kateqoriyaya aid konvensiya və sazişləri ehtiva edir.

1. bilavasitə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusunu tənzimləyən konvensiya və sazişlər;

2. insan hüquqlarına aid olan, lakin Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə tətbiq olunan və ya onların statusunu müəyyən edən konkret müddəaları təsbit edən konvensiya və sazişlər.

Qaçqınların hüququnun birbaşa mənbələri olan konvensiya və sazişlərin, onların qüvvəsinin ərazi sahəsindən asılı olaraq iki növə təsnifatı mümkündür:

- universal;
- regional.

Birinci növə Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası və onun 1967-ci il Protokolu aiddir. Saziş və konvensiyaların ikinci növünə fəaliyyət sahəsi bir coğrafi regiona şamil olunan regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bağlanmış beynəlxalq müqavilələr aiddir. Onlar aşağıdakılardır:

- Afrikada Qaçqınların problemlərinin konkret aspektlərinə dair 1969-cu il Konvensiyası;
- Qaçqınlar üçün vizaların ləğvi haqqında 1959-cu il Avropa sazişi;

- Qaçqınlarla bağlı məsuliyyətlərin təhvil verilməsi haqqında 1980-ci il Avropa sazişi;

- Avropa Şurasının Qaçqın dənizçilərə aid 1957-ci il Sazişi və onun 1973-cü il Protokolu;

- MDB-nin Qaçqınlarla və köçkünlərə yardım haqqında 1993-cü il Sazişi və 1993-cü il Protokolu;

- Avropa Birliyinin üzvü olan dövlətlərin birində verilmiş sığınacaq verilməsi haqqında vəsatətə baxılmasına məsul dövləti müəyyən edən 1990-cı il Dublin Konvensiyası;

- Avropa Birliyinin 1985-ci il Şengen sazişinin tətbiqi haqqında 1990-cı il Konvensiyası.

Qaçqınlarla rəftarın əsas normaları bir sıra beynəlxalq sənədlərdə göstərilmiş və müəyyənləşdirilmişdir. Onlardan ən mühümləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1951-ci il tarixli Qaçqınların statusu haqda Beynəlxalq Konvensiyası və 1967-ci ildə Qaçqınların statusuna dair ona əlavə edilən Protokoldur. Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il konvensiyası Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yenidən təsis etdiyi İnsan Hüquqları Komissiyasının tövsiyyəsi ilə hazırlanan 1951-ci il Konvensiyası Qaçqınlarla rəftar normalarının işlənilməsi üçün hazırlanması işində ən mühüm mərhələ oldu. Konvensiyanın 1-ci maddəsində "Qaçqın" terminin ümumi məzmunu müəyyənləşdirilir. Həmin məzmunu görə bu termin "1951-ci il yanvarın 1-dək baş verən hadisələr nəticəsində və irqi, dini, vətəndaşlıq əlamətlərinə, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqib olunmasına tamamilə əsaslandırılmış təhlükə yarandığı üçün vətəndaşı olduğu ölkədən kənara çıxan və bu ölkənin müdafiəsindən

istifadə edə bilməyən və ya bu təhlükələr səbəbindən belə müdafiədən istifadə etmək istəməyən; və yaxud müəyyən bir ölkənin vətəndaşlığına malik olmayan və belə hadisələr nəticəsində özünün ilkin adı yaşayış yerinin mənsub olduğu ölkədən kənara çıxan, bu cür təhlükələrin qorxusundan ora qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən" hər bir şəxsə şamil edilir. Konvensiyada Qaçqınlarla rəftarın minimum zəruri normaları, o cümlədən onların əsas hüquqları müəyyən edilir. Onda, habelə Qaçqınların hüquqi statusu müəyyənləşdirilir və onların gəlir gətirən məşğulluq və sosial himayə hüquqları haqqında, şəxsiyyət vəsiqələri və yol sənədləri haqqında, vergilərin tətbiqi və məskunlaşmalarına icazə verilən ölkələrə öz əmlaklarını aparmaq hüququ haqqında qaydalar təsbit edilir. Konvensiyada Qaçqın statusuna malik olan şəxslərin sürgün edilməsi və məcburi surətdə geri qaytarılması qadağan olunur. 33-cü maddədə nəzərdə tutulur ki, "razılığa gələn ölkələr Qaçqınları heç bir halda irqi, dini, vətəndaşlıq əlamətlərinə, müəyyən sosial qrupa mənsubluqlarına və siyasi əqidələrinə görə həyatları və azadlıqları üçün təhlükəli olan ölkələrin sərhəddinə sürgün etməyəcək və ya geri qaytarmayacaqlar". 34-cü maddə Qaçqınların başqa bir dövlətin təbəliyinə keçməsi və assimilyasiya ilə bağlıdır. Konvensiyanın digər maddələrində Qaçqınları məhkəməyə müraciət, təhsil, sosial təminat, mənzil və hərəkət sərbəstliyi kimi hüquqları nəzərdən keçirilir. Qaçqınların statusuna dair 1967-ci il Protokolu 1951-ci il Konvensiyasının qaydalarından 1951-ci il yanvarın 1-dək baş verən hadisələr nəticəsində Qaçqın düşən şəxslər faydalana bilərdilər. Lakin sonra-

dan məlum oldu ki, Qaçqın axınları yalnız İkinci Dün-ya müharibəsinin müvəqqəti nəticəsi deyildir. 50-ci və 60-cı illərin sonlarında, xüsusilə də Afrikada yeni Qaçqın qrupları meydana çıxdı. Bu Qaçqınların beynəlxalq müdafiəyə ehtiyacı vardı, amma 1951-ci il Konvensiyası konkret zaman çərçivəsində məhdudlaşdığı üçün onları belə bir müdafiə ilə təmin etmək mümkün deyildi. 1967-ci il Protokolu Konvensiyanın müddəalarını “yeni Qaçqın-lara” da şamil etdi, yəni Konvensiyada müəyyən edilən statusa düşən şəxslər 1951-ci il yanvarın 1-dən sonra baş verən hadisələr nəticəsində də Qaçqın elan edildilər. 12 1992-ci il aprelin 1-dən 111 dövlət ya 1951-ci il Konven-siyanın, yada 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı idi.

Qaçqınlarla bağlı müddəalar digər beynəlxalq konven-siyalarda və bəyannamələrdə də mövcuddur. Onlardan bəziləri bunlardır: - Müharibə dövründə mülki əhalinin qorunması haqqında 1949-cu il Dördüncü Cenevrə Konvensiyası; məqsədi mülki əhali arasında təhlükə qurban-larını qorumaq olan bu Konvensiyanın 44-cü maddəsi Qaçqınlara və köçkünlərə aiddir. 1977-ci ilin əlavə Proto-kolunun 73-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, Qaçqınlar və apatridlər Dördüncü Cenevrə Konvensiyasının I və III hissələrinə uyğun olaraq təqdim edilən müdafiədən istifadə edirlər. - Apatridlərin statusu haqqında 1954-cü il Konvensiyası; “apatrid” termini hər hansı bir dövlətin, öz qanunlarına görə, vətəndaşı kim nəzərdən keçirilməyən şəxslər üçün nəzərdə tutulur. Daha sonra bu Konvensi-yada apatridlərin statusu ilə bağlı normativ müddəalar şərh edilir. - Vətəndaşsızlığın azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyası: bu konvensiyanın iştirakçısı

olan dövlət öz ərazisində doğulan və başqa cür heç bir vətəndaşlığı ola bilməyəcək şəxslərə öz vətəndaşlığını verməyə razı olur. İştirakçı dövlət, həmçinin bəzi şərtlərə riayət olunduğu təqdirdə və vətəndaşlıqdan məhrumluq həmin şəxsin apatridə çevrilməsi ilə nəticələnəcəyi hal-larda onu vətəndaşlıqdan məhrum etməməyə razı olur. Konvensiyada nəzərdə tutulur ki, hər hansı bir şəxs və ya şəxslər qrupu irqi, etnik, dini və siyasi əsaslara görə vətəndaşlıqdan məhrum edilməməlidirlər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məhəlli sığınacaq haqqında 1967-ci il Bəyannaməsi; Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının bu Bəyannaməsində məhəlli sığınaca-ğın əsasını təşkil edən bir sıra prinsiplər müəyyən edi-lir. Onda deyilir ki, məhəlli sığınacaq verilməsi “dinc və humanist bir aktdır, buna görə də heç bir dövlət tərəfindən bədxah hərəkət kimi qiymətləndirilə bilməz”. Bəyannamədə məcburi surətdə geriyyə qaytarmaların qa-dağan edilməsinin əsas humanitar prinsipi təsbit olunur və İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsinin, müvafiq olaraq istənilən ölkəni tərk etmək, öz ölkəsinə qayıtmaq hüququnu və sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququnu nəzərdə tutan 13 və 14-cü maddələrinə istinad edilir.

Vurğulamaq vacibdir ki, bütün regional müqavilələr 1951-ci il Konvensiyasının müddəalarına əsaslanır. Lakin onların hər biri ya “Qaçqın” anlayışının təfsirində (yozu-munda) özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir, ya da sığı-nacaq verilməsi və sərhədin keçilməsi ilə bağlı məsələləri konkretləşdirir.



Qaçqınların hüquqları institutunun hüquqi bazasını təşkil edən beynəlxalq müqavilələrin ikinci kateqoriyasına Qaçqınlara tətbiq olunan əsas insan hüquqlarına aid olan və ya onların statusunu tənzimləyən xüsusi müddəaları təsbit edən universal və regional xarakterli konvensiyalar daxildir. Fundamental insan hüquqlarını müəyyən edən belə sazişlər sırasına aşağıdakılar aiddir:

- İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyası;

- 1966-cı ilin insan hüquqlarına dair paktları;

- İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı 1984-cü il Konvensiyası.

Əsas insan hüquqlarına dair regional müqavilələr aşağıdakılardır:

- İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyası;

- İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınmasına dair 1987-ci il Avropa Konvensiyası;

- Əsas hüquqlar haqqında 1981-ci il Afrika Xartiyası;

- İnsan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında 1995-ci il MDB Konvensiyası;

- İnsan hüquqları haqqında 1969-cu il Amerika Konvensiyası.

Bu konvensiyalarda aşağıdakı müddəalar təsbitini tapır:

a) işgəncələrin, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın yolverilməzliyi;

b) irq, din, cins, dil əsaslı ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi;

c) hamının qanun qarşısında bərabərliyi;

ç) yerdəyişmə azadlığı;

d) din azadlığı, söz azadlığı mitinqlər, yığıncaqlar və ittifaqlar azadlığı, ailə qurmaq hüququ;

e) təhsil hüququ;

ə) saxlanılma və məhkəmə araşdırması dövründə prosesual təminatlara riayət olunması hüququ [59, 13-30; 69-78].

Universal konvensiyalara riayət olunmasına rəyi dövlət üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmayan məhkəmə orqanları, komitələr tərəfindən həyata keçirilən nəzarət mexanizmindən fərqli olaraq, insan hüquqlarına dair regional sazişlər onlara dövlətlər tərəfindən riayət olunmasına daha səmərəli məhkəmə nəzarəti sisteminə malikdir [4, 464].

Bundan başqa, insan hüquqları sahəsində bir sıra beynəlxalq müqavilələr qaçqınların hüquqlarına dair xüsusi normaları təsbit edir. Onlara Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası, Müharibə zamanı dinc əhəlinin müdafiəsi haqqında 1949-cu il tarixli IV Cenevrə Konvensiyası, Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il Xartiyası aiddir.

Belə ki, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya ümumi uşaq hüquqlarına münasibətdə Qaçqın uşaqların hüquqları məsələsini tənzimləyir və dövlətlərin qaçqın statusu almaq istəyən, yaxud tətbiq edilən beynəlxalq, yaxud daxili hüquqa və prosedurlara müvafiq surətdə qaçqın hesab olunan uşağın lazımı müdafiəsini və ona bu Konvensiyada və həmin dövlətin iştirakçısı olduğu

insan hüquqlarına dair digər beynəlxalq sənədlərdə, yaxud humanitar sənədlərdə təsbitini tapmış tətbiq olunan hüquqlardan istifadə edilməsində yardım göstərilməsini təmin etmək vəzifəsini müəyyən edir. Dövlətlər BMT-nin belə uşaqların müdafiəsi və ona yardım göstərilməsi, hər hansı Qaçqın uşağın öz ailəsi ilə yenidən birləşməsi üçün zəruri olan informasiyanı əldə etmək məqsədilə onun valideynlərinin, yaxud digər ailə üzvlərinin axtarılması üzrə söylərini dəstəkləməlidir [6, 72]. Valideynlərin yaxud digər ailə üzvlərinin tapılmadığı hallarda uşaq, Konvensiyada nəzərdə tutulduğu kimi, hansısa səbəbdən ailə mühitindən daimi, yaxud müvəqqəti məhrum olmuş hər hansı başqa uşaq kimi müdafiə ilə təmin olunur (maddə 22).

Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası dövlətlərin silahlı münaqişə dövründə faktiki olaraq heç bir hökumətin himayəsindən yararlanmayan Qaçqınlarla hüquqi baxımdan düşmən dövlətə mənsub olmaları səbəbindən düşmənin vətəndaşları olan əcnəbilər kimi rəftar etməsinə yol vermir (maddə 44). Dövlətlərin hər hansı əcnəbini onun "siyasi, yaxud dini əqidəsinə görə təqiblərdən çəkinə" biləcəyi ölkəyə qəti şəkildə təhvil verməmək vəzifəsi təsbit olunur (maddə 45). Eyni qəti şəkildə dövlətlərin hər hansı şəxsi işgəncələrin tətbiqinin təhdid etməsi ehtimalı üçün ciddi əsasların mövcud olduğu başqa dövlətə təhvil verməsi qadağan olunur.

Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyasının 18-ci maddəsində 1951-ci il Konvensiyasının və onun Protokolunun qaydalarına riayət olunmaqla və "Avropa

Birliyini təsis edən Müqaviləyə" müvafiq surətdə sığınaq hüququna təminat verilir.

Xartiyanın 19-ci maddəsinin müddəaları geri göndərməmə prinsipinin fəaliyyət sahəsini genişləndirərək, onu barəsində "ölüm cəzası ilə cəzalandırılma"ya, işgəncələrə, digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan cəzaya və rəftara məruz qalması üçün ciddi təhlükənin mövcud olduğu hər hansı şəxsə şamil etmişdir.

Beləliklə, insan hüquqlarına dair beynəlxalq sazişlər Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüququ institutunun formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir:

1) birincisi, onların şəxsiyyətə xas hüquqları təsbit edən müddəalarının universallığı ilə əlaqədar;

2) ikincisi, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusunun işlənilib hazırlanması üçün əsas yaradılması ilə əlaqədar;

3) üçüncüsü, onların, xüsusilə insan hüquqlarına dair paktların dövlətlər tərəfindən geniş surətdə tanınması və Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin əlavə təminatı kimi onlara riayət olunmasına nəzarət mexanizminin mövcudluğu ilə əlaqədar.

Qaçqınların hüquqları institutunun müqavilə mənbələrinin xarakteristikasının tam olması üçün Avropa Birliyinin Qaçqınların hüququna dair müqavilə bazasının spesifikliyi qeyd olunmalıdır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyasının 18-ci maddəsi "Avropa Birliyini təsis edən Müqavilə"ni mənbə qismində göstərir. Hazırda belə mənbə qismində 1999-cu ildə qüvvəyə minmiş 1997-ci il

Amsterdam müqaviləsi çıxış edir. Müqavilənin IV fəslində Aİ üzvü olan dövlətlərin sığınacaq verilməsi barəsində yeni öhdəlikləri təsbit olunur, Müqavilənin qüvvəyə minməsindən sonra beş il müddətində 1951-ci il Konvensiyası əsasında sığınacaq verilməsinin sığınacaq haqqında müraciətə cavabdeh ölkənin müəyyənləşdirilməsinin vahid meyarlarının və mexanizminin tətbiqini, sığınacaq axtaran şəxslər qəbul edilərkən minimal standartların müəyyən edilməsini, sığınacaq verilməsi və sığınacaq verilməsindən imtina prosedurlarının standartlaşdırılmasını, yerini dəyişən şəxslərin və müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin müvəqqəti müdafiə ilə təmin edilməsini əhatə edən vahid rejiminin tətbiqi nəzərdə tutulur [60, 521-551].

Yeni orqanların təsis edilməsi, büdcə, dövlətlərin üzvlüyü məsələlərinə dair qəbul edilən, beynəlxalq təşkilatın daxili hüququna aid olan məcburi hüquqi qüvvəyə malik qətnamələr istisna olmaqla, ənənəvi olaraq beynəlxalq təşkilatların qətnamələri tövsiyyə xarakteri daşıyır. Bu baxımdan beynəlxalq təşkilatlar arasında mərkəzi yeri tutan BMT Baş Məclisinin qətnamələrini iki kateqoriyaya ayırmaq olar:

1. Qaçqınların hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi mexanizminin strukturlaşdırılmasına yönəlmiş məcburi xarakterli qətnamələr;

2. Qaçqınların statusunun müxtəlif məsələlərinə aid olan qətnamə-tövsiyyələr.

Birinci kateqoriyaya aid qətnamələrə misal kimi BMT Baş Məclisinin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarın İdarəsini təsis etmiş və onun Nizamnaməsini təsdiq etmiş

1949-cu il tarixli 319(IV) sayılı və 1950-ci il tarixli 428(V) sayılı qətnamələrini, BMT Baş Məclisinin BMT QİAKİ İcraçı Komitəsini təsis etmiş 1957-ci il tarixli 1166(XII) sayılı qətnaməsini, Baş Məclisin BMT QİAKİ-nin Konvensiyanın şamil olunmadığı qaçqınlara yardım göstərilməsi üzrə fəaliyyətini sanksiyalaşdıran silsilə qətnamələrini, BMT Baş Məclisinin Fələstin Qaçqınlarına yardım və işlərin təşkili üçün Yaxın Şərq Agentliyini təsis etmiş 1948-ci il tarixli 212(III) sayılı qətnaməsini göstərmək olar.

BMT Baş Məclisinin qətnamələrinin digər kateqoriyası tövsiyyə xarakteri daşıyır və iki formada qəbul olunur:

1. Bəyannamələr. Onlara 1948-ci il tarixli İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, Ərazi sığınacağı haqqında 1967-ci il Bəyannaməsi, İrq və irqi ayrı-seçkilik haqqında 1978-ci il Bəyannaməsi, Cinayətlərin və hakimiyyətdən sui-istifadələrin qurbanları üçün ədalət mühakiməsinin əsas prinsipləri haqqında 1985-ci il Bəyannaməsi, Bütün şəxslərin zorakı surətdə itməkdən qorunması haqqında 1992-ci il Bəyannaməsi aiddir.

2. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, saxlanılan və həbsdə cəza çəkən şəxslərlə rəftar sahəsində minimum standartlar, prinsiplər, qaydalar. Onlara 1955-ci il tarixli Məhbuslarla rəftarın minimum standart qaydaları, 1988-ci il tarixli Hər hansı formada saxlanılan, yaxud həbs olunan bütün şəxslərin müdafiəsinin prinsipləri toplusu, 1985-ci il tarixli BMT-nin Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair minimum standart qaydaları aiddir.

Qətnamə-tövsiyyələr beynəlxalq hüquqda normaların yaranması prosesində yardımçı vasitələr kimi çıxış etsə

də, dövlətlərin təcrübəsində tətbiq edildikdə bey-nəlxalq adətin formalaşmasına təkan verirlər.

Qətnamə-tövsiyələrin qəbul edilməsi təcrübəsi regional beynəlxalq təşkilatlar üçün xarakterikdir. Bu baxımdan Avropa Şurasının fəaliyyəti nümunə qismində çıxış edə bilər. Nazirlər Komitəsinin və Parlament Assambleyasının Qaçqınlar məsələlərinə dair tövsiyələri digər normativ aktlar arasında üstünlük təşkil edir. Məsələn, de-fakto qaçqınlar haqqında 773 (1976) sayılı tövsiyə, Nazirlər Komitəsinin üzv-dövlətlərə sığınacaqqa bağlı milli prosedurların uzlaşdırılması haqqında R(1981)16 sayılı tövsiyyəsi, Nazirlər Komitəsinin üzv-dövlətlərə formal surətdə Qaçqın kimi tanınmamış şəxslərin müdafiəsi haqqında R(1981)12 sayılı tövsiyyəsi qeyd oluna bilər.

Latın Amerikasına regionunda Kartaxena universiteti, Üçüncü dünyanın tədqiqi üzrə regional mərkəz və BMT QİAKİ-nin 1984-cü ildə birgə təşkil etdikləri kollokviumda qəbul olunan Kartaxena Bəyannaməsi Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Məclisinin qətnaməsi ilə 1991-ci ildə bəyan edilmiş və "Qaçqın" anlayışının geniş yozumunu təsbit etmişdir.

Avropa İttifaqının ali orqanının – Nazirlər Şurasının qəbul etdiyi sənədlər spesifikasiyaya ilə seçilir. Onun reqlament və direktiv formasında aktları yalnız Aİ üzvü olan dövlətlər üçün məcburi olmayıb, həm də bu ölkələrin əhalisi barəsində birbaşa qüvvəyə malikdir, bu da onları Aİ çərçivəsində Qaçqınlar hüququnun birbaşa mənbəyi kimi nəzərdən keçirməyə imkan yaradır.

Beynəlxalq məhkəmələr də hüquq tətbiqedici orqanlardır. Beynəlxalq məhkəmələrin qərarları beynəlxalq

hüquqda normayaratma prosesinin yardımçı vasitələrinə aiddir. Qaçqınlar hüququ kontekstində məhkəmənin rolu regional səviyyə ilə məhdudlaşır: o, yalnız insan hüquqlarına dair regional konvensiyalarda – 1950-ci il Avropa Konvensiyasında və 1969-cu il Amerika Konvensiyasında nəzarət orqanı kimi nəzərdə tutulur. Lakin Qaçqın hüququnun formalaşdırılması baxımından ən böyük məhsuldarlığa şərh funksiyasına sahib Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi malikdir.

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər hüququnun mənbəyi kimi milli qanunvericiliyin əhəmiyyəti şəxsə Qaçqın statusunun verilməsi və ya belə bir statusun verilməsindən imtina olunması məsələsinin həllində dövlətin aparıcı rolu ilə şərtlənir [8, 239]. Buna görə də əksər dövlətlərdə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında xüsusi qanunlar qəbul olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında" AR Qanunu qəbul edilmişdir. Bütün keçmiş SSRİ respublikalarında Qaçqınlar haqqında xüsusi qanunlar qəbul olunmuşdur. Bununla yanaşı, bəzi dövlətlərdə Qaçqın statusu Polşada "Əcnəbilər haqqında" Qanun, ABŞ-da "İmmiqrasiya və vətəndaşlıq haqqında" Qanun, Latviyada "Əcnəbi vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin daxil olması və qalması haqqında" Qanun kimi qanunlarla tənzimlənir.

Ölkənin himayəsi anlayışı yalnız qaçqının və məcburi köçkünün statusunun müəyyən edilməsi və onların müəyyən sənədlərlə təmin edilməsi ilə deyil, həm də onların sosial və iqtisadi hüquqlarının təmin və müdafiə

edilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan, ərazisində çoxlu sayda Qaçqının və məcburi köçkünün məskunlaşdığı postsovet ölkələrindən biridir. Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası keçmiş sovet respublikaları arasında miqrasiya və Qaçqınlar problemləri ilə qarşılaşan ilk dövlətlərdən biridir [9, 79].

1980-ci illərin sonu - 1990-cı illərin birinci yarısı Azərbaycan üçün əhalinin kütləvi məcburi yerdəyişmələri ilə müşayiət olunmuşdur. Yüz minlərlə insanı daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qoyan mühüm səbəb Dağlıq Qarabağ münaqişəsi olmuşdur [66, 126-161]. 1989-cu ilin yayında, demək olar ki, bütün etnik azərbaycanlılar və müsəlman kürdlər Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olundu [62, 296]. Onların əksəriyyəti Qaçqın kimi Azərbaycana gəldi. 1980-ci illərin sonunda Azərbaycana habelə Mərkəzi Asiya regionundan məhsəti türkləri Qaçqın kimi gəldilər. Rəsmi statistikaya görə, 1988-1989-cu illərdə Azərbaycana qonşu respublikadan 219,776 nəfər köçdü [16, 323-336]. Azərbaycan Respublikasının ərazisində 300 min məskunlaşmış Qaçqın, 760 min məcburi köçkün, təxminən 2 min nəfər siyasi sığınacaq axtaran şəxs və qeyri-müəyyən statusa malik minlərlə insan yaşayır [49, 3]. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdiyi ilk gündən etibarən sığınacaq axtaran şəxslər, Qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə hüquq münasibətləri və onların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin və dövlət strukturlarının təkmilləşdirilməsi üzrə fəaliyyəti həyata keçirir [64, 284].

Siyasi və siyasiləşmiş statistik diskurslar kontekstində Ermənistandan olan azərbaycanlı Qaçqınlar əksər hallarda məcburi köçkünlərlə birləşdirilir [65, 296]. Məcburi köçkünlər dedikdə 1990-1994-cü illər dövründə müxtəlif toqquşmalar və hərbi əməliyyatlar zamanı evlərini məcburiyyət qarşısında tərk etmiş şəxslər başa düşülür. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində təxminən 1 milyon Qaçqın və məcburi köçkün yaşayır [63, 259]. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında Qaçqınlar və məcburi köçkünlər probleminin mövcudluğu Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən normaların qəbul edilməsini və təkmilləşdirilməsini zərurətə çevirmişdir.

Azərbaycan Respublikası BMT-nin Qaçqınlarla bağlı bütün konvensiyalarına qoşulmuş və həmin konvensiyalara müvafiq surətdə milli qanunvericiliyinə müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üçün səy göstərərək, bu zaman BMT QİAKİ-nin müəyyən etdiyi Rəhbər Prinsipləri nəzərə alır. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının tənzimlənməsi sahəsində əsas qanun olan "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında" Qanundan başqa, Azərbaycan Respublikası habelə bu qanunun tətbiqinə yönəlmiş bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul etmişdir. Belə ki, 1999-cu il mayın 21-də "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" Qanun qəbul olunmuşdur.

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin məs-

kunlaşdırılması və sosial müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının vəzifələrini müəyyən edir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən dövlət-daxili hüquq normalarına qanunlar və qanun qüvvəli aktlar aiddir. Azərbaycan Respublikasında qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən əsas normativ-hüquqi aktlar AR Konstitusiyası, "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında" AR Qanunu, "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" AR Qanunu, "Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında" AR Qanunudur. Bundan başqa, bilavasitə qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi məsələlərinə aid hüquqi aktlar sırasında aşağıdakı aktlar mühüm yer tutur: "Qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması qaydasının təsdiq edilməsi barədə" AR Prezidentinin Fərmanı, "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı, "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı"na Əlavələr haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının sosial müdafiəsi üzrə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkə Prezidenti tərəfindən 18 Fərman və Sərəncam imzalanmış, Milli Məclis

tərəfindən 2 qanun, Nazirlər Kabineti tərəfindən 64 qərar və sərəncam qəbul olunmuşdur. "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" AR Qanunu qaçqınlara dair aşağıdakı normanı təsbit edir: "1988-ci il yanvarın 1-dən 1992-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlar Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sayılırlar. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığını əldə etmiş qaçqınlar tərk etdikləri dövlətlərə qayıtmaq hüququnu itirmirlər (5-ci maddə).

AR Prezidentinin "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı Azərbaycan Respublikası ərazisində qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə qanunvericiliyin və hüquq təcürbəsinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qeyd olunan Sərəncamda qaçqınların və məcburi köçkünlərin mövcud olan vəziyyətini nəzərə alaraq onların təhsil, səhiyyə, işə cəlbolma, mənzil-məişət, müavinət və digər problemlərinin həllini yaxşılaşdırmaq, sosial müdafiəsini ardıcıl olaraq təmin etmək və bu sahənin idarə olunmasını təkmilləşdirmək məqsədi ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə» Dövlət Proqramının təsdiq olunması nəzərdə tutulur.

Tarixə müraciət etsək, qeyd olunmalıdır ki, qaçqınlar probleminə Azərbaycan Demokratik Respublikası (ADR) dövründə də zəruri diqqət yetirilmişdir. ADR-də qaçqınlara yardım göstərilməsi ilə məşğul olan Sosial Təminat Nazirliyi yaradılmışdı [5, 101]. Hazırda qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemləri ilə xüsusi dövlət orqanı – qaçqınların və məcburi köçkünlərin

İşləri üzrə Dövlət Komitəsi məşğul olur. Komitənin əsas vəzifələri Qaçqınların və məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdırılması, repatriasiyası və sosial müdafiəsidir.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, AR Mülki, Cinayət, Miqrasiya, Ailə məcəllələrində Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində ayrı-ayrı normalar mövcuddur.

Beləliklə, Qaçqınlar hüququnun mənbələrinin təhlili bu institutun anlayışını ifadə etməyə imkan verir. Qaçqınlar hüququ Qaçqınların statusunu tənzimləyən, Qaçqınların hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi mexanizminin strukturunu və funksional yönümünü müəyyən edən, habelə Qaçqın statusunun verilməsi proseduru və onların hüquqi rejimini tənzimləyən qanunvericiliyi ehtiva edən normaların məcmusudur.

### **1.5. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun anlayışı və xüsusiyyətləri**

“Status” sözü latın dilindən tərcümədə vəziyyət mənasını verir. Status hüquq subyektlərinin hüquq normaları ilə müəyyən olunmuş vəziyyəti, onların hüquq və vəzifələrinin məcmusudur. Elmdə “hüquqi status” və “hüquqi vəziyyət” anlayışlarının nisbətində dair müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, A.N.Jerebtsov “hüquqi status” və “hüquqi vəziyyət” anlayışlarının sinonim olduğunu əsas götürərək, diqqəti buna yönəldir ki, “hüquqi vəziyyət” daha geniş və ümumi anlayışdır, buna görə də Konstitusiyada təsbit olunur, “hüquqi status” isə qüvvədə olan qanunvericilikdə konkretləşdirilir [13, 108].

Həm Qaçqınların, həm də məcburi köçkünlərin statusu cəmiyyət və dövlət üçün böyük və mürəkkəb problem-dir. Sovet konstitusionalizm doktrinasında Qaçqınlar və məcburi köçkünlər haqqında müddəalar olmadığından, belə terminlər də təsbitini tapmamışdı. Qeyd olunmalıdır ki, digər ölkələrin konstitusiyalarında da Qaçqınlar haqqında heç nə deyilmirdi. Bunun müəyyən səbəbləri vardı: “yalnız əcnəbilər Qaçqın ola bilərdi”. Həmin dövrdə başqa heç kim şəxslərin bu kateqoriyasına şamil oluna bilməzdi [14, 117].

Keçən əsrin 90-cı illərində baş verən ictimai dəyişikliklər postsovet məkanında siyasi və sosial vəziyyəti kökündən dəyişdirdi, nəticədə milyonlarla insan məcburi köçkünə çevrildi [10, 26]. Qaçqınlar probleminin ümumdünya xarakteri daşmasına və reallıqda müasir dövrdə bir çox dövlətlərdə yaranmasına baxmayaraq, o, bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun əsaslarını açmaq üçün ilk növbədə, belə şəxslərin hansı anlamı ifadə etdiyini aydınlaşdırmaq zəruridir.

İnsanların öz qərarı ilə, yoxsa özündən asılı olmadan həyata keçirdikləri yerdəyişmədən asılı olaraq miqrasiya azad və məcburi növlərə ayrılır. A.Y.Yastrebovun bu fikri ilə razılaşmaq olar ki, “kənüllü miqrasiya axınına mənsub şəxslər xüsusi beynəlxalq hüquqi müdafiə sistemə ehtiyac duymur, çünki bu halda iki mühüm aspekt mövcuddur: şəxsiyyətin ölkədə yaşamaq üçün müvəqqəti, yaxud daimi icazə almağa can atması və dövlətin belə insanı qəbul etmək imkanı” [61, 26]. BMT-nin keçmiş Baş Kətibisi Kofi Annan qeyd etmişdir ki, dünyada əhalinin ən

müdafiəsiz (həssas) qruplarından birini münaqişə, təqib, yaxud insan hüquqlarının digər pozuntuları nəticəsində yerini dəyişmiş şəxslər təşkil edir [44, 9].

Əcnəbilərin hüquqi statusunun aşağıdakı üç növünü fərqləndirmək olar:

milli rejim - əcnəbilər hüquq baxımından yerli vətəndaşlara bərabər tutulur;

ən əlverişli rejim - əcnəbilərə hər hansı üçüncü dövlətin vətəndaşları ilə eyni hüquqlar verilir;

xüsusi rejim - əcnəbilər üçün yuxarıda qeyd olunan iki rejimlə müqayisədə daha sərt olan xüsusi rejim müəyyən olunur.

Hər üç rejimin ümumi cəhəti bundan ibarətdir ki, onların hər biri aşağıdakıları nəzərdə tutur:

a) əcnəbilərin olduqları dövlətin qanunlarına riayət etməsi;

b) əcnəbilərin olduqları dövlətin müvafiq qanunlarını pozmağa görə cinayət, mülki və inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi;

c) müəyyən vəzifələri tutmağın, yaxud ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə məşğul olmağın qadağan edilməsi [28, 192]. “Qaçqın” anlayışının müasir tərifı beynəlxalq və milli hüquq sistemləri çərçivəsində ifadə olunmuşdur. O, dəfələrlə miqrasiya proseslərində yeni meyillərin və qaçqın axını doğuran səbəblərin təsiri altında transformasiyaya uğramışdır. Millətlər Cəmiyyəti çərçivəsində 1926-1938-ci illərdə müxtəlif xüsusi saziş və konvensiyalar qəbul edilmişdir. Bu saziş və konvensiyalarda “Qaçqın” anlayışının ilk tərifləri Qaçqınları mənsub olduqları ölkələri yalnız şəxsi səbəblərdən tərک edən şəxslərdən ay-

dın şəkildə fərqləndirməyə imkan verən meyarların sadə sistemindən ibarət idi.

Tətbiq edilən qrup yanaşmasına görə, müvafiq milli mənsubiyyət və mənsub olduğu dövlətin hökuməti tərəfindən müdafiənin olmaması şəxsin Qaçqın kimi tanınması üçün yetərli şərtlər idi. Kateqoriyalara bu bölgü sadə izaha malik olub, kimin Qaçqın olduğunu asanlıqla müəyyən etməyə imkan verirdi. Qeyd olunmalıdır ki, Millətlər Cəmiyyəti çərçivəsində qəbul olunan bütün sazişlərdə fərdin mənsub olduğu ölkənin sərhədlərindən kənarında olması tələb olunmasa da, bu şərt nəzərdə tutulurdu. Sazişlərin məqsədi gediş və köçün təmin edilməsi üçün şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi idi. 1938-ci ildə yaradılmış Qaçqınların İşləri üzrə Hökumətlərarası Komitənin fəaliyyəti istisna təşkil edirdi, onun fəaliyyət sahəsinə hələ mühacirət etməmiş şəxslər də daxil idi [51, 125].

Müasir beynəlxalq hüquqda Qaçqınların hüquqi vəziyyəti beynəlxalq-hüquqi sənədlər: BMT QİAKİ Nizamnaməsi, 1951-ci il tarixli Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya və Qaçqınların statusuna dair 1967-cil Protokolu ilə müəyyən olunur. Bu aktlar arasında bəzi fərqlər mövcuddur, belə ki, 1951-ci il tarixli Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya zaman və məkan məhdudiyətini nəzərdə tutur, Avropada yerləşən ölkələr və 1 yanvar 1951-ci ilə qədər baş verən hadisələr nəticəsində Qaçqın olmuş şəxslər barəsində tətbiq olunur. 1967-ci il Protokoluna gəlincə, o, yuxarıda göstərilən məhdudiyətləri aradan qaldırır və dövlətlər barəsində, habelə həm keçmişdə, həm də gələcəkdə Qaçqınlar probleminin yaranmasına səbəb olmuş, yaxud səbəb olacaq



hadisələr barəsində heç bir məhdudiyət qoyulmadan tətbiq olunur [11, 412].

Yuxarıda göstərilən sənədlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyəti "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur.

Fələstin Qaçqınları Konvensiyanın və Protokolun fəaliyyət dairəsindən çıxarılaraq, ayrıca kateqoriya kimi nəzərdən keçirilir, onlara yardım göstərilməsi BMT tərəfindən 1949-cu ildə təsis olunmuş BMT-nin Fələstin Qaçqınlarına yardım və işlərin təşkili üçün Yaxın Şərq Agentliyi vasitəsilə təmin olunur.

Qaçqınların işləri üzrə hüquqi tənzimləmənin regional aspektlərinə gəlincə, Avropa İttifaqı tərəfindən Qaçqınlara yardım göstərilməsi mühüm amil kimi qeyd olunur. Onun rəhbərliyi altında və 1951-ci il Konvensiyası əsasında Avropa ölkələri 1990-cı ildə iki saziş – Dublin və Şengen konvensiyalarını bağlamışlar. Bu sənədlərin məqsədləri aşağıdakı kimi ifadə olunur: bu və ya digər şəxsin konvensiyanın qüvvədə olduğu ərazidə verdiyi sığınacaq haqqında vəsatətə dair qərarın qəbul edilməsinə görə hansı iştirakçı-dövlətin məsul olduğunu müəyyən etmək; zərurət yarandıqda belə şəxsin geri qayıdışını və məlumat mübadiləsini təmin etmək; vəsatətləri Avropa İttifaqı ərazisində və ya Şengen konvensiyasının qüvvədə olduğu zonada qəbul edilməyən ərizəçilərin çıxarılmasına görə dövlətlərin məsuliyyətini təsdiq etmək.

Eyni zamanda göstərilməlidir ki, Afrikada 1969-cu ildə bu kateqoriyadan olan şəxslərin problemlərinin re-

gional xüsusiyyətlərini nəzərə alan xüsusi Konvensiya qəbul edilmişdir. 1951-ci il Konvensiyasında təsbitini tapan təriflər nəzərə alınmaqla, Afrika Konvensiyası Qaçqını xarici təcavüz, işğal, əcnəbilərin hökmranlığı, yaxud mənsub olduğu və ya vətəndaşı olduğu ölkənin hansısa bir hissəsində, yaxud bütün ərazisində icimai asayışı ciddi surətdə pozan hadisələr nəticəsində mənsub olduğu ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalmış hər hansı şəxs kimi müəyyən edir [13, 224].

Qaçqının və məcburi köçkünün hüquqi statusunun məzmununa vətəndaşlıq, ümumi hüquq subyektliyi, hüquqlar, vəzifələr, məsuliyyət və müdafiə kimi elementlər müəyyən təsir göstərir. Nəzəri baxımdan müəyyən etmək olar ki, Qaçqının hüquqi statusu insanın ümumi hüquqi statusunun, habelə əcnəbi vətəndaşın, vətəndaşlığı olmayan şəxsin hüquqi statusunun və ölkənin daxili qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquq tərəfindən Qaçqına verilən statusun elementlərindən təşəkkül tapır [30, 21-22].

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər fərdi şəkildə, yaxud qrup şəklində evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmış insanlardır. Qaçqınlar irqi, dini mənsubiyyət, vətəndaşlıq, siyasi baxışlar yaxud konkret sosial qrupa mənsubiyyət üzündən təqibdən əsaslı surətdə çəkinmələri səbəbindən öz ölkələrindən qaçmış və qayıda bilməyən, yaxud qayıtmaq istəməyən şəxslərdir.

Müasir beynəlxalq hüquq Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarını yeni inkişaf səviyyəsinə qaldırmış və qaçqınlar və məcburi köçkünlər anlayışının müəyyən edilməsi sahəsində hüquqi dövlətlərin daxili hüququnun özəyinə çevrilmiş standartlar sistemi

müəyyən etmişdir. İkinci dünya müharibəsi zamanı və müharibədən sonra silahlı münaqişələr və digər fəvqəladə hallar şəraitində olduğu kimi, bu gün də şəxslərin daimi yaşadıqları regionlardan hansısa başqa əraziyə kütləvi surətdə zorla, yaxud məcburi şəkildə köçürülməsi baş verməkdə davam edir, bu isə onların vətən, yaxud vərdis etdikləri digər yaşayış yeri ilə hüquqi əlaqələrinin dağılmasına gətirib çıxarır. Belə hallar Qaçqınların və məcburi köçürülən şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi və dövlətdaxili tənzimlənməsi tələbatını şərtləndirir. Beləliklə, qaçqınların iki kateqoriyası fərqləndirilir:

1) “mandatlı Qaçqınlar” – BMT QİAKİ tərəfindən Nizamnamənin müddəalarına əsasən Qaçqın kimi nəzərdən keçirilən və yalnız onun müdafiəsi ilə təmin edilən şəxslər;

2) “Konvensiya üzrə Qaçqınlar” – 1951-ci il Konvensiyasının, yaxud 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan sığınacaq dövləti tərəfindən Qaçqın statusu tanınmış şəxslər [13, 216].

Köçkünlər və məcburi köçkünlər kimi şəxslər kateqoriyası Qaçqınlardan fərqləndirilməlidir. Köçürülmə prosesinin tənzimlənməsi və köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında sazişlərdə köçkün qismində yaşadığı dövləti könüllü surətdə tərk edən və başqa dövlətin ərazisinə daimi yaşayış yerinə köçən şəxslər tanınır.

Köçkün yaşadığı ölkəni könüllü surətdə tərk edən və başqa ölkəyə köçən şəxsdir. “Məcburi köçkünlər” kateqoriyası da tətbiq olunur. “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanu-

nu məcburi köçkün dedikdə Azərbaycan Respublikası ərazisində hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub başqa yerə köçmüş şəxsi nəzərdə tutur. Habelə göstərilir ki, başqa ölkədəki daimi yaşayış yerini “qaçqın” anlayışının tərifində göstərilən əsaslara görə tərk etməyə məcbur olub Azərbaycan Respublikasına gəlmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşına müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə məcburi köçkün statusu verilə bilər. Qanun habelə qanuni əsaslarla Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi surətdə yaşayan, qeyd olunan əsaslara görə bu ərazi hüduqlarında yaşayış yerini dəyişdirmiş əcnəbi vətəndaşı və vətəndaşlığı olmayan şəxsi məcburi köçkünlərə aid edir.

Şəxsin yaşayış yeri onun hüquqi statusunun mühüm elementidir. Qaçqınların, köçkünlərin və məcburi köçkünlərin yaşayış yerinin müəyyən edilməsi və bütövlükdə mülki-hüquqi statusu mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. Köçkünlər obyektiv hadisələrlə əlaqədar səlahiyyətli dövlət orqanlarının qərarı ilə yaşamaq üçün başqa yerə köçürülməsi ilə əlaqədar yaşayış yerini dəyişdirən və yeni yaşayış yerində mənzil verilən vətəndaşlardır. Məcburi köçkün dövlətin ərazisində yaşayış yerini müstəqil surətdə seçmək hüququ ilə vəsiqə alır. Qaçqın hüquq və vəzifələr kompleksi, o cümlədən müvəqqəti məskunlaşma üçün mənzil fondundan müəyyən qaydada ayrılmış mənzildən istifadə hüququ əldə edir [38, 107].

Bununla yanaşı, Qaçqının hüquqi statusu və məcburi köçkünün hüquqi statusu fərqləndirilməlidir. Onlar

miqrasiyanın əsasları, qeyd olunan şəxslərin həyat və fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin təmin olunması və yaradılması baxımından üst-üstə düşür. Lakin dövlətin vətəndaşı kimi tanınan məcburi köçkündən fərqli olaraq, qaçqın özünün Qaçqın qismində tanınmasına dair qarşısında vəsatət qaldırdığı dövlətin vətəndaşı deyildir.

### **1.6. Qaçqın və məcburi köçkün statusunun tanınması və itirilməsi qaydası**

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq surətdə qaçqın statusunun fərdi qaydada verilməsi nəzərdə tutulur. Qaçqının statusunun müəyyən edilməsi prosesi iki mərhələdə baş verir. Birincisi, insan haqqında faktlar müəyyən edilməli, ikincisi, bu faktlara BMT QİAKİ Nizamnaməsinin anlayışı tətbiq olunmalıdır. 1951-ci il tarixli Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın və Qaçqınların statusuna dair 1967-ci il Protokolun iştirakçısı olan ölkələrdə insanın Qaçqın meyarlarına cavab verib-verməməsi məsələsi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən bu məqsədlə xüsusi işlənilib hazırlanmış prosedura müvafiq surətdə həll olunur. Konvensiyanın və Protokolun iştirakçısı olmayan ölkələrdə Qaçqın statusunun müəyyən edilməsi prosedurları nəzərdə tutulmur, şəxslər BMT QİAKİ-nin mandatı üzrə Qaçqın hesab olunur və onlara mandatlı Qaçqın statusu verilir.

Qaçqın statusu almaq üçün ərizə vermiş şəxs ona Qaçqın statusu verilməsi məsələsinin həllinə qədər baş-

qa ölkəyə göndərilə, habelə məcburi surətdə qaytarıla bilməz.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması qaydasının təsdiq edilməsi barədə” 419 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması Qaydası”na görə, Azərbaycan Respublikasında «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan xarici ölkə vətəndaşı və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs sərhəd-nəzarət buraxılış məntəqələrində, habelə ölkə ərazisində ona «Qaçqın» statusu verilməsi barədə vəsatətlə bilavasitə, yaxud dövlət orqanlarının (Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Dövlət Sərhəd Xidməti və onların struktur bölmələri, habelə yerli icra hakimiyyəti orqanları) vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə müraciət edir.

Şəxsiyyətini təsdiq edən müvafiq sənədləri və ya Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qanuni girişə əsas olmayan «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan şəxs, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq daxili işlər orqanları tərəfindən eyniləşdirmə və zərurət yarandıqda daktiloskopiya prosedurlarını keçir.

«Qaçqın» statusu verilməsi barədə vəsatətlə müraciət edən şəxs vəsatətində «Qaçqın» statusu verilməsi xahişinin səbəblərini göstərməklə xüsusi anket blankını doldurmalı, özünün, habelə (himayəsində və qəyyumluğunda olan şəxslər də daxil olmaqla) ailə üzvləri barədə məlumatları göstərməklə ölkəsi, doğulduğu yer, ailə vəziyyəti haqqında məlumatları qeyd edir, yol sənədini və şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi (xarici pasport, yol

vəsiqəsi və s.) Dövlət Miqrasiya Xidmətinə təhvil verir. Qeyd olunan sənədlərin olmaması «Qaçqın» statusu verilməsi barədə qəbul ediləcək qərara təsir etmir.

Şəxs sağlamlığına və ya digər səbəblərə görə özü müraciət edə bilmədikdə, o, ərizəni müvafiq tibbi sənədlərlə birlikdə özünün səlahiyyətli nümayəndəsi (qəyyumu, vəkili və s.) vasitəsi ilə təqdim edə bilər. «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan şəxs vəsatətlə müraciət etdiyi dövlət orqanı tərəfindən «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və "Qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması Qaydası" ilə tanış edilməlidir. «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan şəxsin vəsatətini qəbul edən Dövlət Miqrasiya Xidməti vəsatəti dərhal qeydiyyat alır və şəxsə aparılan müsahibə edən sonra əldə olunmuş nəticələrə görə, vəsatətin baxılması və ya vəsatətə baxılmaqdan imtina edilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Vəsatətin baxılması haqqında qərarın qəbul edilməsi — şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində müvəqqəti qanuni qalması üçün əsasdır. Şəxsin «Qaçqın» statusu verilməsi haqqında vəsatətinə baxılmaqdan imtina edildikdə, bu barədə və qəbul edilmiş qərardan şikayət verilməsi qaydası göstərilməklə ona Dövlət Miqrasiya Xidməti və ya onun yerli orqanları tərəfindən 5 gün müddətində yazılı bildiriş göndərilir.

Şəxsin «Qaçqın» statusu verilməsi haqqında vəsatətinə baxılması haqqında qərar qəbul edildikdə, 24 saat ərzində ona və ailə üzvlərinə Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən vəsatətə baxılan müddətə baxılan şəxsiyyətini təsdiq edən

xüsusi formada hazırlanmış müvəqqəti şəhadətnamə təqdim edilir.

«Qaçqın» statusu verilməsi barədə vəsatətlə müraciət etmiş şəxs və onunla gəlmiş ailə üzvləri səhiyyə və sanitariya-epidemioloji nəzarət orqanlarının tələbi ilə haqqını ödəmədən məcburi tibbi baxışdan və zərurət yarandıqda sanitariya təmizləmədən, müalicə-profilaktika müəssisələrində laboratoriya müayinəsindən və vaksina-siyadan keçməlidirlər.

«Qaçqın» statusu verilməsi haqqında vəsatət verən şəxsə Dövlət Miqrasiya Xidmətinin səlahiyyətli əməkdaşları müsahibə aparır. Müsahibə fərdi qaydada keçirilir və məzmunu aşkarlanmır. Müsahibə zamanı şəxs «Qaçqın» statusu verilməsi xahişinin səbəblərini izah edən faktları bildirməli, həmçinin onun yaşadığı yerlər, hərəkət marşrutları, başqa dövlətlərin ərazisində dayanma səbəbləri, həmin dövlətlərdə ona «Qaçqın» statusu verilməsi barədə müraciət edib-etməməsi və digər zəruri faktlar barədə məlumat verməlidir. «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan şəxs özü barəsində məlumat verməkdən imtina edərsə və ya «Qaçqın» statusu verilməsi xahişinin səbəblərinə dair bilərəkdən yanlış məlumat verərsə, onun vəsatətinə baxılması müxtəlif mərhələlərdə dayandırılır və şəxsə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq «Qaçqın» statusu verməkdən imtina edilir.

«Qaçqın» statusu verilməsi ilə əlaqədar müraciət edən şəxsin vəsatəti, anketləri, sorğu vərəqələri, profilaktik baxış keçirilməsi haqqında tibbi sənədi və digər sənədlər onun şəxsi işinə dair sənədlər toplusudur.

Şəxsə «Qaçqın» statusu verilməsi və ya bundan imtina edilməsi barədə qərarı Dövlət Miqrasiya Xidməti «Qaçqın» statusu verilməsi haqqında vəsatətin qeydə alındığı gündən üç ay ərzində qəbul edir və bu barədə, imtina haqqında qərar qəbul edildikdə isə belə qərardan inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında şikayət verilməsi hüququ göstərilməklə, həmin şəxsə və Daxili İşlər Nazirliyinə beş gün müddətində yazılı bildiriş göndərir.

«Qaçqın» statusu almış şəxsə və onun 16 yaşına çatmış ailə üzvlərinə Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən «Qaçqın vəsiqəsi» və Azərbaycan Respublikasından kənarında hərəkət etmək hüquqi verən yol sənədi verilir. Şəxsə «Qaçqın vəsiqəsi» verildəndə ona «Qaçqın» statusu verilməsi barədə vəsatətə baxılması haqqında müvəqqəti şəhadətnamə Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən geri alınır və «Qaçqın» statusu alanın şəxsi işinə daxil edilir.

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C bölməsində verilmiş normalar bu beynəlxalq müqavilə üzrə verilmiş Qaçqın statusu qüvvədən düşdükdən sonra yaranan halları tənzimləyir. Beynəlxalq Qaçqınlar hüququnda bu bölmə "xitam vermə haqqında müddəalar" adını almışdır. Burada Qaçqının mənsub olduğu ölkənin milli müdafiəsi ilə yenidən təmin edilməsi, yaxud yeni vətəndaşlıq alması ilə əlaqədar artıq beynəlxalq müdafiəyə ehtiyacının olmadığı hallar nəzərdən keçirilir.

Statusun qüvvəsinə xitam verilməsi haqqında müddələrin tətbiq olunduğu halları aşağıdakı üç növə ayırmaq olar:

a) Qaçqının mənsub olduğu ölkənin milli müdafiəsini qəbul etdiyini göstərən könüllü hərəkətləri;

b) itirilmiş vətəndaşlığın bərpası və ya yeni vətəndaşlığın alınması;

c) mənsub olduğu ölkədə şəraitin dəyişməsi.

Birinci halda müvafiq şəxs könüllü surətdə yenidən vətəndaş kimi mənsub olduğu dövlətin müdafiəsindən yararlandıqda Qaçqın statusunun qüvvəsinə xitam verilir. Bu vəziyyəti mənsub olduğu ölkənin hakimiyyət orqanlarına məcburi müraciətdən fərqləndirən ən mühüm şərtlər şəxsin hərəkətlərinin könüllü xarakter daşması, onun öz dövlətinin müdafiəsini əldə etmək niyyətində olması və faktiki olaraq müdafiə ilə təmin edilməsidir. Bu şərtlərdən biri mövcud olmadıqda Qaçqın statusunun qüvvəsinə xitam verilməsi məsələsini qaldırmaq mümkün deyildir. Milli müdafiənin tanındığını göstərən hallardan biri təqib təhlükəsinin mövcud olduğu ölkəyə könüllü qayıdışdır. Lakin qayıdış faktının özü Qaçqın statusunun qüvvəsinə xitam verilməsinə səbəb olmur [45, 33].

Səmərəli dövlət müdafiəsinin mövcudluğu Qaçqın statusunu öz-özlüyündə istisna edir, çünki vətəndaşlıqdan məhrum olmuş Qaçqın yenidən könüllü surətdə vətəndaşlıq aldıqda və ya yeni vətəndaşlıq aldıqda və vətəndaş kimi yeni mənsub olduğu dövlətin müdafiəsindən yararlandıqda xitam vermə haqqında müddələrin tətbiqi məntiqlidir. Bu hallarda milli müdafiənin mövcudluğu sayəsində beynəlxalq müdafiəyə ehtiyac qalmır.

Qaçqın qismində tanınmasına əsas vermiş hallar artıq aradan qalxdığından, öz ölkəsinin müdafiəsindən imtina edə bilməyən şəxs barəsində də Qaçqın statusu-

nun qüvvəsinə xitam verilir (C bölməsinin 5-ci bəndi). Vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün bu halın yaranması əvvəlki daimi yaşayış yeri olan ölkəyə qayıdışı mümkün edir (C bölməsinin 6-cı bəndi). Hər iki halda şəxsin mənsub olduğu ölkədə vəziyyət kökündən dəyişməlidir ki, təqiblərdən çəkinmək üçün əsaslar istisna olunsun. 1951-ci il Konvensiyasının 5-ci və 6-cı bəndləri əvvəllər təqib qurbanı olmuş Nizamnamə qaçqınları üçün xitam vermə haqqında müddəalardan istisna nəzərdə tutur. Qaçqının hətta dəyişən şəraitdə belə mənsub olduğu ölkənin müdafiəsindən, yaxud oraya qayıtmaqdan imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsasları mövcud olduqda statusun qüvvəsinə xitam verilmir.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2-ci maddəsinə (“Qaçqın statusunun verilmədiyi hallar”) görə, aşağıdakılara Qaçqın statusu verilmir:

- beynəlxalq hüquqda təyin edildiyi kimi, sülhə qarşı cinayət, hərbi cinayət, bəşəriyyətə və ya insanlığa qarşı cinayət törətdiyi müəyyənləşdirilmiş şəxsə;

- Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gələnə qədər onun hüddudlarından kənarında qeyri-siyasi xarakterli ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxsə;

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər törətməkdə müqəssir olan şəxsə.

## 1.7. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquq və vəzifələrinin xüsusiyyətləri

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun mərkəzi elementlərini hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr təşkil edir [2, 122]. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin beynəlxalq-hüquqi statusunun məzmununu açmaq üçün statusun bu elementlərinin xarakteristikasının verilməsi zəruridir. Bütün qalan şəxslər kimi, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqları da beynəlxalq-hüquqi aktlar və dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Qaçqın statusu almış şəxs əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqlara malikdir və vəzifələri daşıyır.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Qanunun 6-cı maddəsi Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Həmin maddəyə görə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, bu Qanunda və digər qanunvericilik aktlarında başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Qaçqınlar Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarından istifadə edir, onlarla eyni vəzifələri daşıyırlar.

AR Konstitusiyası belə bir müddəanı təsbit edir ki, hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır [7, 418].

Bununla yanaşı, hüquq və azadlıqlara hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır (16-cı maddənin 1-ci bəndi). AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin 3-cü bəndində göstərilir ki, qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

AR Konstitusiyasının 70-ci maddəsinə ("Siyasi sığınacaq hüququ") görə, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir. Siyasi əqidəsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikasında cinayət sayılmayan əmələ görə təqib edilən şəxslərin başqa dövlətə verilməsinə yol verilmir.

Qaçqınların beynəlxalq-hüquqi statusunun mərkəzi elementi kimi Qaçqınların hüquq və azadlıqları aşağıdakılardan təşəkkül tapır:

- Qaçqınların, qaçqının gəldiyi dövlətin vətəndaşları ilə bərabər verilən hüquq və azadlıqları;

- Qaçqınların ən əlverişli rejimdə, yaxud ən azı əcnəbilər üçün nəzərdə tutulduğundan az əlverişli olmayan rejimdə verilən hüquq və azadlıqları - müstəsna surətdə Qaçqına verilən hüquq və azadlıqlar;

- Qaçqınların şəxsi statusundan və ailə münasibətlərindən irəli gələn hüquq və azadlıqları.

Qaçqınlara 1951-ci il Konvensiyasına müvafiq surətdə olduqları dövlətin vətəndaşları ilə bərabər verilən hüquq və azadlıqlar aşağıdakılardır: dini etiqad azadlığı; ixtira, çertyojlar və modellər, ticarət markaları, firma adları ilə bağlı hüquqlar və ədəbi və bədii əsərlərə olan hüquqlar; məhkəməyə müraciət etmək hüququ; qəbul edən dövlətin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş ərzaq payları hüququ; ibtidai təhsil hüququ; hökumət yardımı hüququ; ailə üçün müavinətlər daxil olmaqla, əmək haqqı, iş gününün müddəti, ödənilən məzuniyyət, iş qəbulun minimum yaşı, qadın və yeniyetmələrin əməyi, kollektiv müqavilələr, sosial təminat hüququ, Qaçqının işdə bədbəxt hadisə nəticəsində ölümünə görə kompensasiya hüququ.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Qaçqınlara ən əlverişli rejimdə, yaxud ən azı əcnəbilər üçün nəzərdə tutulduğundan əlverişli olmayan rejimdə verilən hüquq və azadlıqları qeyd etmək zəruridir: ittifaqlar hüququ; ödənişli iş hüququ; öz müəssisəsində işləmək hüququ; sərbəst peşələrdə çalışmaq hüququ; mənzil hüququ; ibtidai təhsildən əlavə, digər təhsil növləri hüququ; hərəkət (yerdəyişmə) azadlığı hüququ.

Müstəsna surətdə Qaçqına verilən hüquq və azadlıqlar aşağıdakılardır: inzibati dəstək hüququ; şəxsiyyət vəsiqəsi almaq hüququ; yol sənədləri almaq hüququ; qaçqının başqa dövlətə köçərkən özü ilə gətirdiyi əmlakı çıxarmaq hüququ; sürətləndirilmiş vətəndaşlığa keçid qaydası hüququ.

Qaçqınların şəxsi statusundan irəli gələn hüquqları Konversiyanın 12-ci maddəsində təsbitini tapmışdır. Qaçqınların şəxsi hüquqları kompleksinə Qaçqınların vətəndaşı olduqları və daimi yaşayış yeri olan ölkədə əldə etdikləri hüquqlar daxildir. Belə bir müddəə təsbit olunur ki, Qaçqının şəxsi statusundan, o cümlədən nikahından irəli gələn hüquqları, onların həmin dövlətin qanunu ilə tanınması şərtilə, Qaçqının gəldiyi dövlət tərəfindən tanınır [12, 211].

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vəzifələr daşıyırlar. Qaçqının konvensiya vəzifələri sırasında olduğu ölkədə qanun və sərəncamlara riayət etmək vəzifəsi; olduğu dövlətin vətəndaşları ilə bərabər vergilər ödəmək vəzifəsi fərqləndirilməlidir.

Konvensiya habelə Qaçqınların statusunun reallaşdırılmasının hüquqi təminatlarını təsbit edir. Həmin təminatlar sırasında aşağıdakılar fərqləndirilməlidir:

- Qaçqınlar barəsində hər hansı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi;

- öz dininə etiqad etmək azadlığı və öz uşaqlarına dini tərbiyə vermək azadlığı barəsində ən azı öz vətəndaşları ilə eyni dərəcədə əlverişli vəziyyətin təmin edilməsi;

- iştirakçı-dövlətlərin Qaçqınlara 1951-ci il Konvensiyasının müddəələrindən asılı olmayaraq hüquq və imtiyazlar vermək imkanı;

- iştirakçı-dövlətlər Qaçqınlara ümumiyyətlə əcnəbilərin istifadə etdikləri hüquqi vəziyyəti təmin etməlidir;

- iştirakçı-dövlətlər Qaçqınların 1951-ci il Konvensiyasının qüvvəyə mindiyi gün və Qaçqın qismində tanınma-

larına qədər malik olduqları hüquq və imtiyazlarını, yəni onların şəxsi statusunu tanıyır;

- iştirakçı-dövlətlər barəsində adi hallarda müstəsna tədbirlərin tətbiq olunduğu dövlətin vətəndaşları olan Qaçqınlar barəsində müstəsna tədbirlər tətbiq etməyəcəkdir;

- iştirakçı-dövlətlər dövlət təhlükəsizliyi naminə qaçqın qismində tanınmış şəxs barəsində zəruri tədbirlər görə bilər;

- Qaçqının şəxsi statusunun tanınması;

- onlar tərəfindən dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin təhdid edildiyi hallar istisna olmaqla, dövlət ərazisində qanuni əsaslarla yaşayan Qaçqınların geri göndərilməsinə yol verilmir. Geri göndərilməyə yalnız məhkəmə qaydasında yol verilir;

- dərhal hakimiyyət orqanlarına təslim olmaları və müvafiq izahat vermələri halında dövlətin ərazisində qanunsuz surətdə olan Qaçqınlar barəsində cəzanın tətbiqinə yol verilmir;

- Qaçqınların gəldikləri ölkəyə geri göndərilməsi, yaxud məcburi surətdə qaytarılması qadağan olunur.

Qaçqınlara bütün qalan əcnəbilərlə müqayisədə yüksək müdafiə, habelə əlavə hüquqlar verilir. Qaçqınlar özlərinin şəxsi hüquqi statusunu, o cümlədən nikahdan irəli gələn hüquqlarını, müəlliflik hüquqlarını, məhkəməyə, beynəlxalq təşkilatlara müraciət etmək, qanuni gəlir mənbəyinə malik olmaq, sərbəst peşələrlə məşğul olmaq hüququnu saxlayırlar.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli institutlara, ilk növbədə, konstitusiyalar və ictimai həyatın



müxtəlif sahələrində insan hüquqlarına dair qüvvədə olan qanunvericilik aiddir. İnsan hüquq və azadlıqlarının hüquqi tənzimlənməsinin fundamental əsaslarının yaradılmasında müəyyənəddici rol məhz insan hüquqlarının müdafiəsinin bu dövlətdaxili mexanizmlərinə məxsusdur.

Qaçqınlar olduqları dövlətin ərazisində onların şəxsiyyətini təsdiq edən xüsusi sənədlər verilir. Qaçqınlar dövlət təhlükəsizliyi, yaxud ictimai asayiş mülahizələri istisna olmaqla, olduqları dövlətin sərhədlərindən geri göndərilə bilməz. Qaçqınlar olduqları dövlətin vətəndaşlığını almaq hüququna malikdir və bir qayda olaraq, onu güzəştli qaydada alır. Beynəlxalq cinayətin, yaxud BMT-nin məqsəd və prinsipləri ilə bir araya sığmayan əməlin törədilməsinə görə təqib edilən şəxs Qaçqın qismində tanına bilməz.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə görə, hər bir şəxs digər ölkələrdə təqibdən sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququna malikdir. Bu hüquq həqiqətən də qeyri-siyasi cinayət və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd hərəkət törədilməsinə əsaslanan təqiblər zamanı istifadə oluna bilməz. Hər bir şəxs öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna malikdir.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin bu normaları siyasi sığınacaq hüququnun əsasını təşkil etmişdir. Sığınacaq hüququ Ərazi sığınacağı haqqında 1967-ci il Bəyannaməsində ən geniş hüquqi tənzimini tapmışdır [3, 307]. Həmin Bəyannaməyə görə, hər hansı

dövlətin verdiyi sığınacağa bütün qalan dövlətlər hörmət etməlidir.

“Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” AR Qanununun 9.3-cü maddəsinə görə, qaçqının sığınacaq aldığı ölkənin hüququ onun istinad etdiyi qanun hesab edilir

Sülhə qarşı cinayət, hərbi cinayət, yaxud insanlığa qarşı cinayət törətmiş heç bir şəxs sığınacaq axtarmaq və sığınacaqdan istifadə hüququna istinad edə bilməz. Sığınacaq verilməsi üçün əsasların qiymətləndirilməsi həmin sığınacağı verən dövlətin üzərinə düşür.

Müvəqqəti müdafiənin tətbiqi təcrübəsindən danışıarkən onu sığınacaq axtaran şəxslərin qalmasının artıq təşəkkül tapmış hüquqi rejimi kimi xarakterizə etmək olar. Belə müvəqqəti sığınacaq normasının mahiyyəti ölkə ərazisində qalmağa icazə verilməsindən və geri göndərilməmənin təminatlarından ibarətdir [57, 23-24].

Sığınacaq almış şəxslər təqibə məruz qala biləcəkləri hər hansı ölkəyə geri göndərilə bilməz. Bu şəxslərə sığınacaq dövlətinin ərazisində himayə və müdafiə təmin olunduğundan, bu institut ərazi sığınacağı adlanır [58, 128].

Belə şəxslər üçün Qərbi Avropa ölkələrində immiqrasiya məntəqələrinin və xüsusi müvəqqəti saxlanma mərkəzlərinin dəqiq işi sığınacaq axtaran şəxslərin qəbulunun uğurlu təşkilinin nümunəsidir. BMT QİAKİ-nin tövsiyyəsi 1951-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətləri belə mərkəzlərdən sığınacaq axtaran şəxslərin xüsusi saxlanma yerləri kimi istifadə etməkdən çəkindirir və onların həmin mərkəzlərdə saxlanmasının məqsədlərini dəqiq müəyyən edir:

- sığınacaq haqqında vəsatətin istinad etdiyi əsasların müəyyənləşdirilməsi;

- şəxslər özlərinin yol sənədlərini, yaxud şəxsiyyətini təsdiq edən sənədləri məhv etdikdə, yaxud sığınacaq istədikləri ölkənin hakimiyyət orqanlarını aldatmaq məqsədilə saxta sənədlərdən istifadə etdikdə bütün halların aydınlaşdırılması;

- ictimai asayişin qorunması.

Bir qayda olaraq, belə mərkəzlər miqrantların gələ biləcəyi beynəlxalq aeroportlarda, vağzallarda və dəniz limanlarında yerləşir.

Qanunsuz mühacirləri həqiqi Qaçqınlardan fərqləndirmək məqsədilə ölkələrin immiqrasiya idarələri bu Qərbi Avropada təcrübəsindən istifadə edirlər. Burada insanlarla rəftarın aşağıdakı prinsiplərinin tətbiqi çox vacibdir: qısamüddətli gəliş; immiqrasiya xidmətlərinin əməkdaşları ilə dialoq imkanı; yardım və məsləhət məqsədilə beynəlxalq və ictimai təşkilatların nümayəndələrinin buraxılması; hər bir miqrantın insan ləyaqətinə hörmət.

Sığınacaq axtaran şəxslərin bu məqsədlə xüsusi nəzərdə tutulmuş yerlərdə saxlanması təcrübəsi, demək olar ki, Qərbi Avropanın bütün ölkələrində mövcuddur. Onun tətbiqinin müsbət cəhəti bundan ibarətdir ki, bu yolla həmin şəxslər ilkin hüquqi və sosial yardım üçün minimum təminatlar əldə edirlər.

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq surətdə qaçqın statusu almaq üçün ərizə ilə müraciət etmiş şəxslərə müvəqqəti işə düzəlmək hüququ verilir. Lakin yalnız

belə ərizə ilə müraciət etmiş şəxslər deyil, Qaçqın statusu almış şəxslər də işə düzəlməkdə çətinliklərlə üzləşirlər.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi dövlət proqramına uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Dövlət məcburi köçkünlərin müstəqil surətdə işə düzəlməsi, habelə kommersion və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün zəruri şərait yaradır. Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi dövlət idarələrində və təşkilatlarında kvotanın müəyyən edilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilir.

Məcburi köçkünləri daimi iş yeri ilə təmin etmək mümkün olmadıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanları onları müvəqqəti, yaxud mövsümi işlərlə təmin edirlər. Kommersion və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan məcburi köçkünlərə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada bank kreditləri verilir.

AR Miqrasiya Məcəlləsi Qaçqınları miqrasiya proseslərinin iştirakçıları kimi tanıyır. Miqrasiya Məcəlləsinin 5-ci maddəsi Qaçqınları və sığınacaq axtaran şəxsləri miqrasiya proseslərinin iştirakçısı hesab etmir. Məcəllənin 65-ci maddəsi iş icazəsinin verilməsi üçün tələb olunan sənədlər sırasında Qaçqın vəsiqəsini nəzərdə tutmur, çünki Qaçqınlar AR ərazisində daimi surətdə yaşayan əcnəbilərə bərabər tutulur və onlardan iş icazəsi tələb olunmur.

Bundan başqa, “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Qanunun 5-ci və 15-ci maddəsinə görə, bu Qanunun

1-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilmiş səbəblərə görə başqa dövlətdən qanunsuz olaraq Azərbaycan Respublikasına gəlmiş və mümkün qədər tez müvafiq səlahiyyətli orqana müraciət etmiş şəxs həmin orqanın əsaslandırılmış qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan məsuliyyətdən azad edilir. Qaçqın bu Qanunun 1-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilmiş səbəblərə görə onun həyat və ya azadlığını təhlükə gözləyən ölkəyə heç bir halda göndərilmir və ya məcburi qaytarılmır.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Qaçqınlarla və məcburi köçkünlərlə hüquq münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında onların dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququ ilə bağlı hər hansı norma nəzərdə tutulmamışdır. Yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq, "Dövlət qulluğu haqqında" Qanuna görə, dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququna yalnız AR vətəndaşları malikdir (27-ci maddə). Bu halda, məcburi köçkünlərdən fərqli olaraq, Qaçqınlar dövlət qulluğuna qəbul edilə bilməzlər, çünki onlar əcnəbilər, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxslərdir.

Məcburi köçkünlərin hüquq və vəzifələrini:

a) məcburi köçkün statusu almaq üçün vəsatətin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə almış şəxslərin hüquq və vəzifələrinə;

b) məcburi köçkün statusu almış şəxsin hüquq və vəzifələrinə ayırmaq olar. Şəhadətnamə almış şəxs birdəfəlik pul müavinəti almaq hüququna malikdir. Müavinət yalnız ərizəçiyə deyil, həm də onunla birlikdə gəlmiş bütün ailə üzvlərinə ödənilir.

Müvafiq vəsatətin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə almış şəxslər məcburi köçkünlərin müvəqqəti yerləşdirilməsi mərkəzində yaşamaq üçün göndəriş almaq, orada müəyyən olunmuş normalar üzrə qidalanmaq, habelə kommunal xidmətlərdən istifadə etmək hüququna malikdir. Məcburi köçkün qismində tanınmasına dair vəsatətin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə almış şəxs habelə müvəqqəti məskunlaşma yerinə gedişin və baqajın aparılmasının təmin edilməsində yardım hüququna malikdir. Məcburi köçkün qismində tanınmasına dair vəsatətin qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə almış şəxslər məcburi köçkün statusunun verilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi üçün düzgün məlumatlar verməyə borcudurlar.

"Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" AR Qanununun 4-cü maddəsinə görə, məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslər barəsində aşağıdakı sosial müdafiə tədbirləri tətbiq edilir: müvəqqəti yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi, məşğulluğun təmin edilməsi, sosial təminat, tibbi təminat, təhsil hüququnun təmin edilməsi, nəqliyyat və mənzil-kommunal güzəştləri, vergi güzəştləri.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı"na Əlavələr haqqında AR Prezidentinin Fərmanına müvafiq surətdə Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi və digər müvafiq dövlət orqanları ağır şəraitdə yaşayan Qaçqınların və məcburi köçkünlərin mənzil-kommunal şəraitini yaxşı-

laşdırmaq məqsədilə müəyyən müddət ərzində işlərin yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər görmüşdür.

Qaçqınların sosial təminatına və Qaçqınlara hökumət yardımını göstərilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Dövlətlər Qaçqınlardan yalnız öz vətəndaşlarından tutduqları vergiləri tuturlar. Sosial təminat sosial və hüquqi normalarda müəyyən olunmuş hallarda və şərtlərlə cəmiyyətdə yaradılan xüsusi fondlar hesabına sağlamlığın mühafizəsi və iş qüvvəsinin normal təkrar istehsalı məqsədilə əhalinin müəyyən qruplarının, habelə bütün cəmiyyət üzvlərinin həyati baxımdan zəruri şəxsi tələbatlarının təmin edilməsi naminə sərf olunmuş əməyin müqabilində maddi nemətlərin bölüşdürülməsi formasıdır.

Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər BMT ilə Qaçqınların hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində əməkdaşlıq edirlər. BMT-nin Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarına Qaçqınların işləri üzrə beynəlxalq konvensiyaların yerinə yetirilməsini müşahidə etmək həvalə olunmuşdur.

1993-cü ildə Azərbaycan, Ermənistan, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan başçuları keçmiş SSRİ ərazisində Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayının artması ilə əlaqədar yaranmış böhranlı vəziyyəti nəzərə alaraq Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə yardım haqqında Saziş imzalamışlar.

Sazişin 1-ci maddəsi Qaçqını "sığınacaq vermiş tərəfin vətəndaşı olmayıb, silahlı və millətlərarası münaqişələrlə əlaqədar irqi, yaxud milli mənsubiyyət, dini etiqad, dil, siyasi əqidə, habelə müəyyən sosial qrupa mənsub olma əlaməti üzrə özünün, yaxud ailə üzvlərinin barəsində

törədilmiş zorakılıq, yaxud başqa formalarda təqib və ya təqibə məruz qalma təhlükəsinin reallığı səbəbindən başqa tərəfin ərazisindəki daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalmış şəxs" kimi müəyyən edir.

Bu saziş məcburi köçkün qismində sığınacaq vermiş tərəfin vətəndaşı olub, qaçqın qismində tanınmış şəxslə eyni səbəblərdən başqa tərəfin ərazisindəki daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalmış şəxsi tanıyır (maddə 2). Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, MDB-nin 1993-cü il Sazişi "məcburi köçkün" anlayışına beynəlxalq-hüquqi xarakter vermişdir.

Bu Sazişə müvafiq surətdə məcburi köçkünlərin və Qaçqınların çıxdığı dövlətlər aşağıdakı öhdəlikləri götürmüşlər:

1) əhalinin silahlı və millətlərarası münaqişə zonalarından köçürülməsini həyata keçirərək, onun Saziş tərəflərindən birinin ərazisinə maneəsiz və könüllü surətdə daxil olmasına imkan yaratmaq;

2) köçürülən şəxslərin şəxsi və əmlak toxunulmazlığını təmin edərək, köçürülmə zamanı atəşkəsə, ictimai asayişin mühafizəsinə riayət olunmasına nail olmaq;

3) köçürülən şəxslərin maliyyə, maddi-texniki, ərzaq, tibbi və nəqliyyat təminatı məsələlərini həll etmək.

Bundan başqa, sığınacaq vermiş dövlət aşağıdakı öhdəlikləri götürür:

1) məcburi köçkünlər və Qaçqınlar üçün onların müvəqqəti yerləşdirildiyi yerlərdə zəruri sosial-məişət şəraitini təmin etmək;

2) məcburi köçkünlərə və qaçqınlara hər bir iştirakçı-dövlətdə qəbul olunmuş əhalinin məşğulluğu haqqında

qanunvericiliyə müvafiq surətdə işə düzəlməkdə yardım göstərmək;

3) məcburi köçkünlərə və Qaçqınlara vətəndaşlıqla bağlı məsələlərin həlli üçün zəruri olan sənədlərin, doğum və nikah şəhadətnamələrinin, əmək kitabçalarının və pensiya təminatı, əmək stajının təsdiqlənməsi, xaricə gediş məsələlərinin həlli üçün zəruri olan digər sənədlərin tələb olunmasında və verilməsində yardım göstərmək.

Məcburi köçkünlərin və Qaçqınların çıxdığı dövlət məcburi köçkünlərə və qaçqınlara onların onun ərazisində qoyub getdikləri, yaxud itirdikləri mənzilin, yaxud digər əmlakın dəyərini ödəyir, sağlamlığa vurulan zərəri və qazanc itkisini kompensasiya edir. Maddi kompensasiyanın məbləği məcburi köçkünlərin və Qaçqınların çıxdığı dövlətin qiymətləri üzrə müəyyən olunur.

## FƏSİL 2.

# İNSAN HÜQUQLARI VƏ QAÇQINLAR VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏR

### 2.1. Qaçqınlar və məcburi köçkünlər insan hüquqlarının pozulması yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrin səbəbi kimi

1980-cı ildən başlayaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası və İnsan Hüquqları Komissiyası öz diqqətlərini yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrin qabaqcadan önlənməsi yollarına yönəlmişlər. Komissiya insan hüquqları və kütləvi tərk etmələr barədə məsələləri hər il öz gündəliyinə daxil edir. O, çıxardığı bir sıra qətnamələrdə insan hüquqlarının pozulması ilə Qaçqın axınları arasında əlaqə olduğunu qeyd etmişdir. Son illər Komissiya, həmçinin ölkə daxilində köçkünlərin ağır vəziyyətlərini müzakirə etmişdir. Bu iki orqan müxtəlif qətnamələrində Baş Katibə “yeni Qaçqın axınlarının qarşısını almaq məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlıq haqqında məruzə hazırlamağı xahiş etmiş, insan hüquqları və kütləvi tərk etmələrlə bağlı məsələlərin öyrənilməsi üzrə xüsusi məruzəçi təyin etmiş və yeni Qaçqın axınlarının qabaqcadan önləmək məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə 17 hökumət ekspertindən ibarət qrup yaratmışdır.

Xüsusi məruzəçi öz təhqiqatını İnsan Hüquqları Komissiyasına 1982-ci ildə onun otuz səkkizinci sessiyasında təqdim etmişdir. Həmin məruzəyə əsasən yaşayış

yerlərini kütləvi tərkətmələr təkcə insanı məhdudiyətlərə və yoxsulluğa gətirib çıxarmır, həmçinin getdikcə daha çox ağırlaşan bir yük kimi beynəlxalq birliyin üzərinə düşür. Qaçqınlar probleminin dəyişməkdə olan xarakterinə baxmayaraq, onun könüllü rapatriasiya, üçüncü ölkələrə köçürülmə və yerləşdirilmədən ibarət olan ənənəvi üç həlli variantı öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır, lakin onlara digər yanaşma üsulları da əlavə edilməlidir. Xüsusi məruzəçi yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrə səbəb olan amillərin çoxcəhətli və kompleks xarakter daşdığını vurğulamışdır. O, insan hüquqlarının pozulmasını kütləvi tərk etmələrin ən başlıca səbəblərindən biri adlandırmışdır: "Tamamilə aydındır ki, əgər insan hüquqlarından imtinaya və ya bu hüquqların pozulmasına qarşı təsirli əks tədbirlər tapılmazsa, əgər dünya ehtiyatlarının daha ədalətli bölüşdürülməsinə, daha böyük təmkinə və təhəmmülə nail olunmazsa, irqindən, dinindən, hər hansı sosial qrupa və ya siyasi partiyaya mənsubluğundan asılı olmayaraq hər kəsə cəmiyyətin bir hissəsi olmaq və ya iş, öz dolanışığını təmin etmək üçün şərait axtarmaq və düşmənçilikdən azad olmaqla mütəşəkkil qaydada cəmiyyətə daxil olmaq hüquq verilməzsə, dünya kütləvi tərk etmələr problemi üz-üzə qalmaqda davam edəcəkdir. Əgər bu problemə diqqət yetirilməzsə, o, getdikcə dünyada sülhü və sabitliyi daha güclü şəkildə təhdid edəcəkdir". Hökumət ekspertləri Qrupunun son məruzəsində, 25 həmçinin kütləvi tərk etmələrin siyasi, iqtisadi, sosial və təbii səbəblərinin xarakterinin mürəkkəb və çox vaxt qarşılıqlı əlaqəli olduğu qeyd edilir. Qrup öz tövsiyələrində Baş Assambleyaya iştirakçı dövlətləri

Nizamnamədə qeyd edilən prinsiplərə riayət olunmasını təmin etməklə, xüsusilə də, güc işlətmək təhdidindən və ya onun tətbiqindən qaçınmaqla, mübahisələrin dinc yolla nizamlanması vasitələrindən istifadə etməklə, insan hüquqlarına riayət olunmasına kömək etməklə və kütləvi Qaçqın axınlarının meydana gəlməsinə səbəb ola bilən şəraitlərlə yol verməməklə gələcək Qaçqın axınlarının qarşısını almaq və qaçqınlarla rəftarı nizamlayan beynəlxalq hüquq normalarına riayət etmək məqsədilə bir-biri ilə əməkdaşlıq etməklə yeni Qaçqın axınlarını qabaqcadan önləməyə çağırırsın.

Xüsusi məruzəçinin tövsiyələrinə uyğun olaraq, Baş Katib Təhqiqatlar və İnformasiya Yığımı İdarəsini (TİYİ) təsis etdi və həmin idarə 1987-ci ildən 1991-ci ilədək fəaliyyət göstərdi. İdarə yeni və kütləvi Qaçqın axınlarının vaxtında qarşısını almaq məqsədilə ilkin xəbərdarlığın təmin edilməsi, mümkün Qaçqın və köçkün axınlarının, habelə bunlara bənzər digər fəvqəladə situasiyaların meydana gəlməsinə aidiyyəti olan amillərin müşahidə edilməsi, həmçinin onlara müvafiq reaksiya göstərilməsi üçün mümkün tədbirlər planının hazırlanması sahəsində fəaliyyətləri əlaqələndirirdi. Hazırda həmin funksiyalar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının siyasi məsələlər üzrə Departamenti tərəfindən həyata keçirilir. Belə fəaliyyət kütləvi Qaçqın axınlarının önlənməsi ilə bağlı beynəlxalq birlik tərəfindən nəzərdən keçirilən yeni və hər şeyi əhatə edən yanaşma üsullarının mühüm tərkib 26 hissəsidir. Meydana çıxan problemlərin əsasında duran amillərə bu yanaşmalar çərçivəsində təsir göstərmək lazımdır.

Hal-hazırda Qaçqınların mənsub olduqları ölkələrdəki siyasi və iqtisadi vəziyyətlərə, o cümlədən xarici və daxili münaqişələrə, insan hüquqlarının pozulması hallarına, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinə və onun durumuna daha çox diqqət yetirilir. Bütün bu məsələlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Dövlətlər dəfələrlə qeyd ediblər ki, insan hüquqları bir-birindən asılıdır və təkcə mülki və siyasi hüquqları deyil, həmçinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları da əhatə edir. Bütün bu hüquqlara riayət olunması insanın inkişafının təmin edilməsi və insan ləyaqətlərinin qorunub saxlanmasının zəruri şərtidir. İnsan Hüquqları Komissiyası kütləvi tərkətmələrin vaxtında qarşısını almaq sahəsində fəaliyyət göstərməklə yanaşı son illər ölkə daxilindəki köçkün şəxslərin ağır vəziyyətini də nəzərdən keçirmişdir. 1992-ci ildə, xüsusilə də ölkə daxilində köçkün olan şəxslərlə bağlı insan hüquqlarına dair məlumatların toplanılmasına və insan hüquqlarına, humanitar məsələlərə, Qaçqınlara dair mövcud beynəlxalq hüquq və normaları, həmçinin onların ölkə daxilində köçkün olan şəxslərə tətbiqinin mümkünlüyünün öyrənilməsi üçün Baş Katibin nümayəndəsi təyin edilmişdir.

Həmin nümayəndənin məruzəsi Komissiyaya növbəti il, onun qırx doqquzuncu sessiyasında təqdim edildi. Həmin məruzədə beynəlxalq sistem çərçivəsində köçkün şəxslər probleminin insan hüquqları ilə bağlı aspektlərinin onun humanitar, siyasi və iqtisadi aspektləri ilə sıx şəkildə əlaqəli olduğunu nəzərə almaqla, bu problemlə məşğul ola biləcək hər şeyi əhatə edən mexanizm 27 yaradılması tövsiyyə olunurdu. Bu mexanizmin ən mühüm funksi-

yalarından biri əhalinin köçkünlüyə məruz qalmasının əlamətlərini ilkin mərhələdə aşkara çıxarmaq məqsədilə situasiyaları müşahidə etmək ola bilərdi. Bu cür ilkin xəbərdarlıq sisteminin yaradılması köçkün əhalinin iztirablarının yüngülləşdirilməsində və gələcək köçmələrin önəlməsinə yönəldilən yekdil fəaliyyət çərçivəsində ilk addım olardı.

Hazırda beynəlxalq birlik etiraf etmişdir ki, insan hüquqlarının pozulması kütləvi tərkətmələrin ən əsas səbəblərindən biridir. Bu problemi törədən hadisələrin önənilməsi sahəsində səy göstərilməsinə davam edilir, amma, sığınacaq axtaran şəxslərin mənsub olduqları ölkələri tərk etdikdən sonra üzləşdikləri çətinliklərə getdikcə daha çox diqqət yetirilir. Üç məsələ narahətçilik doğurur. Birincisi, sığınacaq axtaranları öz ərazisinə buraxmamaq meylidir və bu, daha çox əndişə doğurur. İkincisi, sığınacaq axtaranların onlara sığınacaq verilməsi barədə xahişlərinin nəzərdən keçirildiyi dövrdə, habelə Qaçqın statusu aldıqdan sonra onların minimum hüquqlarının pozulmasıdır.

Başqalarına qarşı dözülməzlik, irqçilik, ksenofobiya, təcavüzkarlıq, milli və etnik zəmində ziddiyyətlər və münaqişələr dünyanın bir çox rayonlarında güclənməkdədir və bütün bunlar əhalinin daha çox qruplarının, xüsusilə də sığınacaq axtaran şəxslərin və Qaçqınların mənafeyinə toxunur. Üçüncüsü, qaçqınların mənsub olduqları ölkələrdə hüquqlarının pozulmasının davam etməsi və bu pozuntuların Qaçqınların könüllü surətdə geri qayıda bilmələrindən əvvəl aradan qaldırılmasının zəruriliyidir.

## 2.2. Sığınacaq axtaran şəxslərin öz hüquqlarından məhrum edilməsi

Sığınacaq axtaran şəxslərin problemləri nəhayət onlar sərhadə keçdikdən və sığınacaq istəmələri barədə xahişlərini nəzərdən keçirilməsinin birinci mərhələsindən, - yuxarıda da qeyd edildiyi kimi çox vaxt bu yol onların tutulub saxlanması, ya da istintaqla nəticələnir, - keçdikdən sonra bitmir. Sığınacaq verilməsi haqqındaki ərizələri müzakirə olunan müddətdə və hətta Qaçqın statusu aldıqdan sonra belə onlar bir xeyli məhdudluyətlər və maneələrlə üzləşə bilirlər. Bəzi hallarda Qaçqınlar düşərgələrdə yaşamağa məcburdular və buna görə də məhkəmələrə və hüquqi yardıma yol tapmaq imkanından məhrumdurlar. Bundan əlavə, qaçqınlar işə girmək öz işini qurmaq və ya torpaq almaq iqtidarında olmaya bilirlər. Faktiki olaraq, qaçqınlar zorla geri qaytarılmadıqları zaman, bir çox hallarda onlar qəbul edildikləri ölkələrdə ləyaqətlərini alçaldan həyat şərtləri ucbatından oradan getmək zərurətini hiss edə bilirlər.

Sığınacaq axtaran şəxslər və Qaçqınlar insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrdə elan edilən bütün hüquqlara və azadlıqlara malikdirlər. Buna görə də qaçqınların müdafiə olunması məsələsini insan hüquqlarının qorunmasının daha geniş kontekstində nəzərdə keçirmək lazımdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra dövlətlər tərəfindən müvafiq olaraq insan hüquqları məsələləri və Qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan iki ayrıca təşkilatın yaradılması heç də bu məsələlərin bir-

iri ilə bağlı olmaması demək deyildir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sahəsindəki fəaliyyəti və Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarın İdarəsinin fəaliyyəti o mənada bir-biri ilə sıx əlaqədədir ki, hər iki təşkilatın qarşısında insan ləyaqətlərini qorumaq kimi ümumi məqsəd durur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sahəsindəki proqramları dövlətin ərazisi daxilində ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarının qorunmasına yönəldilmişdir. Qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan təşkilat isə mənsub olduqları ölkəni tərk edən şəxslərin öz ölkələrini tərk etdikdən dərhal sonra minimum hüquqlarının bərpa edilməsi üçün yaradılmışdır. İnsan hüquqları problemi ilə Qaçqınlar problemi arasındakı prinsipial əlaqə bir neçə məsələ doğurur: Hər şeydən əvvəl Qaçqın kimlərə deyilir və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq onun hüquqları hansılardır? 1951-ci il Konvensiyasına və 1967-ci il Protokoluna uyğun olaraq Qaçqın kateqoriyasına aid edilməyən və sığınacaq axtaran şəxslərin hüquqları nələrdən ibarətdir? Qaçqınları iqtisadi miqrantlardan necə fərqləndirmək olar? Beynəlxalq birlik, özlərinin təsdiq etdiklərinə görə mənşəcə mənsub olduqları ölkələrdə müdafiə olunmayan şəxsləri müdafiə hüququndan məhrum edə bilərmə? Bundan əlavə, insan hüquqlarının pozulması ilə Qaçqın axınları arasında məhz hansı əlaqə mövcuddur? İnsan hüquqlarının pozulması halları yaşayaş yerlərini kütləvi surətdə tərk etmələrə nə dərəcədə səbəb olmuşdur? Qəbul edildikləri ölkələrdə sığınacaq aldıkları dövrdə qaçqınların hüquqları necə pozula bilər? Nəhayət, vətənə geri qaytarılma-repatrisasiya ilə insan hüquqları arasında hansı qarşılıqlı əlaqə



mövcuddür. Qaçqınların mənsub olduqları ölkələr öz vətəndaşlarının mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarına riayət olunmasını təmin edə bilmədiyi və təmin etmək istəmədiyi halda repatriasiya həqiqətən necə könüllü ola bilər?

### 2.3. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin insan hüquqları

Müasir beynəlxalq müdafiə konsepsiyası tədricən təkamül prosesindən keçmişdir və hal-hazırda bir sıra təsisatı və hüquqi mexanizmləri nəzərdə tutur. Qaçqınların müdafiə olunması və onların problemlərinin həlli üçün uzunmüddətli variantların axtarılması - Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarın İdarəsinin iki əsas funksiyası bunlardan ibarətdir. Beynəlxalq müdafiənin təmin edilməsi funksiyasına praktik planda məcburi geri qayıtmalara yoi verilməməsi, sığınacaq axtaran şəxslərin sorğularının nəzərdən keçirilməsinə köməklik göstərilməsi, hüquqi məsləhətlər verilməsi və hüquqi köməklik göstərilməsi, Qaçqınların fiziki təhlükəsizliklərinin təmin edilməsinə dair tədbirlər görülməsinə yardım göstərilməsi, könüllü repatriasiya yardım və buna müvafiq köməklik göstərilməsi, habelə Qaçqınların köçürülməsinə yardım göstərilməsi daxildir (QİAKİ Nizamnaməsinin 8-ci maddəsi). Beləliklə, beynəlxalq müdafiə funksiyaları hüquqi əsasla malikdir və Ali Komissar onu təmin etməyə borcludur. Müdafiədən istifadə hüququ ayrıca hüquq kimi xüsusi qeyd edilməsə də, 1951-ci il Konvensiyasında onun əsasını təşkil edən müddələrdə, xüsusilə də

məcburi geri qayıtmaların qadağan edilməsi prinsipində nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquqlarının bir çoxu birbaşa Qaçqınlara da aiddir. Bunlara yaşamaq hüququ, işgəncələrdən və pis rəftardan qorunma hüququ, vətəndaşlıq hüququ, sərbəst hərəkət hüququ, öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ və məcburən geri qaytarılma- 20 ға məruz qalmamaq hüququ daxildir. Bu hüquqlar həm vətəndaşlığı olan, həm də vətəndaşlığı olmayan bütün insanlara şamil edilən digər mülki, siyasi, sosial və mədəni hüquqlarla yanaşı İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsində, Mülki və siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktda və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda təsbit edilmişdir. Bu sənədlərin hamısı bir yerdə İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billi təşkil edir. a) “Heç kim əsassız həbs edilməyə, tutulub saxlanılmaya və sürgün edilməyə məruz qalmamalıdır” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, 9-cu maddə). b) “Hər bir insan təqiblərdən qurtulmaq üçün başqa ölkələrdə sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, 14-cü maddə). c) “Hər bir insan vətəndaşlıq hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, 15-ci maddə). d) “Hər bir insan sərbəst hərəkət etmək və hər bir ölkə daxilində özünə yaşayış yeri seçmək hüququna malikdir. Hər bir insan öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 13-cü maddə; Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 12-ci maddə).

Sığınacaq axtaran şəxslər və Qaçqınlar insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrdə elan edilən bütün hüquqlara və azadlıqlara malikdirlər. Buna görə də Qaçqınların müdafiə olunması məsələsini insan hüquqlarının qorunmasının daha geniş kontekstində nəzərdə keçirmək lazımdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra dövlətlər tərəfindən müvafiq olaraq insan hüquqları məsələləri və Qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan iki ayrıca təşkilatın yaradılması heç də bu məsələlərin bir-biri ilə bağlı olmaması demək deyildir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sahəsindəki fəaliyyəti və Qaçqınları İşləri üzrə Ali Komissarın İdarəsinin fəaliyyəti o mənada bir-biri ilə sıx əlaqədədir ki, hər iki təşkilatın qarşısında insan ləyaqətlərini qorumaq kimi ümumi məqsəd durur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları sahəsindəki proqramları dövlətin ərazisi daxilində ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarının qorunmasına yönəldilmişdir. Qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan təşkilat isə mənsub olduqları ölkəni tərk edən şəxslərin öz ölkələrini tərk etdikdən dərhal sonra minimum hüquqlarının bərpa edilməsi üçün yaradılmışdır. İnsan hüquqları problemi ilə Qaçqınlar problemi arasındakı prinsiplə əlaqə bir neçə məsələ doğurur: Hər şeydən əvvəl Qaçqın kimlərə deyilir və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq onun hüquqları hansılardır? 1951-ci il Konvensiyasına və 1967-ci il Protokoluna uyğun olaraq Qaçqın kateqoriyasına aid edilməyən və sığınacaq axtaran şəxslərin hüquqları nələrdən ibarətdir? Qaçqınları iqtisadi miqrantlardan necə fərqləndirmək olar? Beynəlxalq birlik, özlərinin təsdiq etdiklərinə görə mənşəcə mənsub olduqları ölkələrdə müdafiə olunma-

yan şəxsləri müdafiə hüququndan məhrum edə bilərmə? Bundan əlavə, insan hüquqlarının pozulması ilə Qaçqın axınları arasında məhz hansı əlaqə mövcuddur? İnsan hüquqlarının pozulması halları yaşayaş yerlərini kütləvi surətdə tərk etmələrə nə dərəcədə səbəb olmuşdur? Qəbul edildikləri ölkələrdə sığınacaq aldıkları dövrdə Qaçqınların hüquqları necə pozula bilər? Nəhayət, vətənə geriyyə qaytarılma-repatriasiya ilə insan hüquqları arasında hansı qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Qaçqınların mənsub olduqları ölkələr öz vətəndaşlarının mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarına riayət olunmasını təmin edə bilmədiyi və təmin etmək istəmədiyi halda repatriasiya həqiqətən necə könlü ola bilər?

#### **2.4. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin insan hüquqlarının təsnifatı**

Müasir beynəlxalq müdafiə konsepsiyası tədricən təkamül prosesindən keçmişdir və hal-hazırda bir sıra təsisatı və hüquqi mexanizmləri nəzərdə tutur. Qaçqınların müdafiə olunması və onların problemlərinin həlli üçün uzunmüddətli variantların axtarılması - Qaçqınların İşləri üzrə Ali Komissarın İdarəsinin iki əsas funksiyası bunlardan ibarətdir. Beynəlxalq müdafiənin təmin edilməsi funksiyasına praktik planda məcburi geri qaytarmalara yol verilməməsi, sığınacaq axtaran şəxslərin sorğularının nəzərdən keçirilməsinə köməklik göstərilməsi, hüquqi məsləhətlər verilməsi və hüquqi köməklik göstərilməsi, Qaçqınların fiziki təhlükəsizliklərinin təmin edilməsinə dair tədbirlər görülməsinə yardım göstərilməsi, kö-

nüllu repatriasiya yardım və buna müvafiq köməklik göstərilməsi, habelə Qaçqınların köçürülməsinə yardım göstərilməsi daxildir (QİAKİ Nizamnaməsinin 8-ci maddəsi). Beləliklə, beynəlxalq müdafiə funksiyaları hüquqi əsasla malikdir və Ali Komissar onu təmin etməyə borcludur. Müdafiədən istifadə hüququ ayrıca hüquq kimi xüsusi qeyd edilməsə də, 1951-ci il Konvensiyasında onun əsasını təşkil edən müddələrdə, xüsusilə də məcburi geri qaytarmaların qadağan edilməsi prinsipində nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquqlarının bir çoxu birbaşa Qaçqınlara da aiddir. Bunlara yaşamaq hüququ, işgəncələrdən və pis rəftardan qorunma hüququ, vətəndaşlıq hüququ, sərbəst hərəkət hüququ, öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ və məcburən geri qaytarılmağa məruz qalmamaq hüququ daxildir. Bu hüquqlar həm vətəndaşlığı olan, həm də vətəndaşlığı olmayan bütün insanlara şamil edilən digər mülki, siyasi, sosial və mədəni hüquqlarla yanaşı İnsan Hüquqları Ümumi Bəyannaməsində, Mülki və siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktda və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda təsbit edilmişdir. Bu sənədlərin hamısı bir yerdə İnsan Hüquqları haqqında Beynəlxalq Billi təşkil edir. a) “Heç kim əsassız həbs edilməyə, tutulub saxlanılmaya və sürgün edilməyə məruz qalmamalıdır” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, 9-cu maddə). b) “Hər bir insan təqiblərdən qurtulmaq üçün başqa ölkələrdə sığınacaq axtarmaq və bu sığınacaqdan istifadə etmək hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi

Bəyannamə, 14-cü maddə). c) “Hər bir insan vətəndaşlıq hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə, 15-ci maddə). d) “Hər bir insan sərbəst hərəkət etmək və hər bir ölkə daxilində özünə yaşayış yeri seçmək hüququna malikdir. Hər bir insan öz ölkəsi də daxil olmaqla istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə qayıtmaq hüququna malikdir” (İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 13-cü maddə; Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 12-ci maddə).

## 2.5. Yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik hüquqlarının pozulması

Bəzi rayonlarda Qaçqınlar vaxtaşırı hücum və sui-istifadələrin obyektinə çevrilirlər. Düşərgələrə və Qaçqın məntəqələrinə hərbi və ya silahlı hücumlar zamanı çoxları tələf olur. Gənc və yeniyetmə kişi qismi tez-tez hərbi və qiyamçı birləşmələrə qulluğa çağırılır və vətəndaş müharibələrində iştiraka məcbur edilir. Qaçqın düşərgələrinə edilən hücumlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən çoxsaylı qətnamələrdə pislənmişdir. İnsan Hüquqları Komissiyası da konkret hallarla bağlı, məsələn, Livan düşərgələrində Fələstin Qaçqınlarına, Tailand – Kamboca sərhəddindəki Qaçqınlara edilən hücumlarla bağlı öz narahatçılığını ifadə etmişdir. Qaçqınların ən zəif qrupları qadınlar və uşaqlardır. Uşaqların hüquqları haqqında Konvensiyada (1989-cu il) Qaçqın uşaqlara “lazımi qaydada müdafiə və humanitar yardımı” göstərilməsi (22-ci maddə) xüsusi

şəkildə nəzərdə tutulmuşdur. Qaçqınların əksər hissəni qadınlar təşkil edir. Sığındıqları ölkələrdə onlar tez-tez fiziki zorakılığın və seksual təhqirin qurbanları olurlar.

## **2.6. Qaçqınlar və irqçiliyin və ya ksenofobiyanın kobud təzahürləri**

Son illər Qaçqınlara və sığınacaq axtaran şəxslərə zorakılıq tətbiq edilməklə hücum hallarının nəzərə çarpacaq qədər artdığı qeyd edilir. Bu hadisələrin geniş yayıldığı bəzi ölkələrdə qaçqınlar daim fiziki zorakılığın qurbanı olmaq təhlükəsinin qorxusu altında yaşayırlar və öz həyatları və təhlükəsizlikləri üçün əndişə keçirirlər. Xaricilərin xüsusilə zəif qrupu kimi Qaçqınlar tez-tez irqçi nifrətin təzahürlərinin başlıca obyektinə çevrilirlər. Bəzi ölkələrdə siyasi diskusiyaların gedişində çox vaxt xaricilərlə bağlı bütün məsələlər bir-birinə qarışdırılır. Sığınacaq axtaran şəxslər, Qaçqınlar, iqtisadi miqrantlar, mühacirlər və mövsümi fəhlələr çox vaxt xaricilərin ümumi kateqoriyasında birləşirlər. Bunun da nəticələri üçlü xarakter daşıyır. Birincisi, Qaçqınların müdafiəsi və onların zorla geri qaytarılmalarının qadağan olunması prinsipləri dəfələrlə pozulur. İkincisi, Qaçqınlara qarşı zorakılıq hallarının sayı artır. Üçüncüsü, Qaçqınlar probleminin humanitar planda deyil, siyasi planda nəzərdən keçirməyə başlamışlar və nəticədə mühacirlərlə bağlı siyasətlə Qaçqınlara dair siyasət arasındakı həddudlar yox olmağa başlamışdır.

## **2.7. İnsan hüquqlarının pozulması və könüllü geriyyə qayıtma**

İnsan hüquqları problemi ilə Qaçqınlar problemini, nəhayət bir də uzun müddətli qərarlar axtarışı məsələsi birləşdirir. Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsinin S bəndində qeyd edilir ki, Qaçqınların statusu daimi deyildir və sonra bu Konvensiyanın müddəalarının müvafiq şəxslərə hansı şərtlərdə bir daha şamil edilmədiyi sadalanır. Sürgün (ölkədən çıxarılma) Qaçqınlar probleminin nə uzunmüddətli, nə də əsl humanitar həlli deyildir. Vətənlə məcburi ayrılma forması olan sürgün məsələnin yalnız müvəqqəti həllidir. Lakin repatriasiya yalnız o halda məqsədəuyğun və humanitar xarakter daşıya bilər ki, o, könüllülük əsasında və Qaçqınların malik olduqları insan hüquqlarına riayət olunmasının təmin edildiyi təqdirdə həyata keçirilsin. Qaçqınların mənsub olduqları ölkələrdə insan hüquqlarının pozulmasına davam edildikcə hər hansı bir Qaçqının könüllü evə qayıtmaq qərarına gələcəyinə güman çox azdır. Deməli, Qaçqınların könüllü geri qayıtmalarının ən zəruri şərti insan hüquqlarının bütün kateqoriyalarına hörmətin və onların təşviqinin bərpa olunması və qaçqınların mənsub olduqları ölkələrdə hərbi münaqişələrə son verilməsidir.

Qaçqınlar problemi beynəlxalq birliyə meydan oxumaqda davam edir. Qaçqınları və məcburi köçkünləri qəbul edən ölkələr bundan sonra da onların müdafiəsi ilə bağlı öz öhdəliklərini yerinə yetirməli, digər xalqların nümayəndələrinə qarşı dözümlülük şəraitinin yara-

dılmasına yardım göstərməli olduqları halda Qaçqınların mənsub olduqları ölkələr əhalisinin vətəni kütləvi tərketmələrinə səbəb olan fəaliyyətlərin qarşısını almağa borcludurlar. Eyni zamanda, beynəlxalq birlik yeni Qaçqın axınlarının vaxtında qarşısının alınması üçün ən səmərəli yollar axtarıb tapmalıdır. Bu hadisələri törədən səbəbləri dərinlən öyrənilməsi və yaranmış vəziyyəti yaxşılaşdırmaq istiqamətində fəaliyyət göstərilməsi davam etdirilməlidir. Əgər qaçqın axınlarının başlıca səbəbi yoxsulluqdursa, onda onun həlli yollarından biri inkişaf məqsədilə yardım və texniki yardım göstərilməsi ola bilər. Əgər vətəni kütləvi tərketmələrin əsas səbəbi inan hüquqlarının pozulmasıdırsa, onda problemin həlli hadisələrin gedişatının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemi orqanları tərəfindən daim müşahidə edilməsindən, pozuntu hallarının beynəlxalq birlik tərəfindən pislənməsindən, konkret situasiyaları öyrənmək məqsədilə xüsusi məruzəçilərin təyin edilməsindən və tövsiyələr hazırlanmasından ibarət ola bilər. Əgər Qaçqın axınlarını doğuran səbəblər zorakılıqlar tətbiq edilən münaqişələrdirsə, onda məsələnin həlli preventiv (qoruyucu) diplomatiya sahəsində, münaqişələrin nizama salınması aləti kimi vasitəçiliyə yardım göstərilməsində, həmçinin humanitar hüquq müddəalarına riayət olunmasında tapıla bilər. Lakin beynəlxalq birlik həmişə fəvqəladə vəziyyətlərdə fəaliyyətə hazır olmalıdır. Bu baxımdan BMT Baş Katibi tərəfindən yaradılan ilkin xəbərdarlıq sistemi böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. O, iri Qaçqın axınlarını törədə biləcək situasiyaların qabaqcadan aşkar edilməsində mühüm rol oynaya bilər. Fəvqəladə vəziyyətlərdə ən

səmərəli reaksiya üsulu həmişə əlaqələndirilmiş və ümumi sistemə malik yanaşma üsulu olacaqdır. Beynəlxalq birliyə meydan oxuyan digər bir problem isə öz ölkələri daxilində köçkün olan, sərhəddi keçib kəskin ehtiyac duyduqları müdafiə və yardım ala biləcəkləri ərazilərə gedə bilməyən şəxslərin problemidir. Son məlumatlara görə dünyada ölkə daxilində köçkün olan 24 milyondan çox insan vardır. Onların çoxu ümitsiz vəziyyətdədir, çünki, onlar çox zaman hərbi əməliyyatlar zonasında qalmağa məcburdurlar, doyunca qidalanmamaqdan əziyyət çəkirlər, içməli sudan və tibbi xidmətlərdən istifadə etmək imkanlarından məhrumdurlar.

## **2.8. Müasir dövrdə Qaçqınlar və məcturi köçkünlərin problemləri insan hüquqları müstəvisində**

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemi bu gün dünya ictimaiyyəti qarşısında duran ən mürəkkəb məsələlərdən biridir. Həmin şəxslərin hüquqi statusu beynəlxalq və milli hüquq normaları ilə tənzimlənir ki, bu da insan hüquqlarına hörmət, eləcə də bu hüquqların müdafiəsinin dövlətlərin ali məqsədi olması ilə bağlıdır. Qaçqınlara beynəlxalq himayənin təmin olunması ilə bağlı iki əsas beynəlxalq hüquqi akt mövcuddur ki, bunlardan biri 1951-ci il tarixli "Qaçqınların statusu haqqında" Cenevrə Konvensiyası və digəri isə 1967-ci il tarixli "Qaçqınların statusuna dair" Nyu-York Protokolidir. Bu sənədlərdə Qaçqınlarla rəftarın minimum zəruri normaları, onların əsas hüquqları və hüquqi statuslarını müəyyən edilmişdir.

Qaçqınlar problemi ilə insan hüquqları məsələləri arasında açıq-aşkar qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, məhz insan hüquqlarının pozulması nəticəsində insanlar öz doğma yurdlarını kütləvi şəkildə tərk etməyə məcbur olur və həmin pozuntulara son qoyulmayana qədər öz yurdlarına könüllü şəkildə qayıda bilmir. Ona görə də həmin məsələni insan hüquqları müstəvisində nəzərdən keçirmək və problemi bu kontekstdən yanaşmaq lazımdır.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan xalqı təkcə iyirminci əsr ərzində bir neçə dəfə Qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemi ilə üzləşmişdir. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri bölgədə maraqları olan qüvvələri azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsinə sövq etmiş, ermənilərin işğalçılıq siyasəti isə bir əsrdə dörd dəfə soydaşlarımızın öz doğma yurdlarından didərgin salınması ilə nəticələnmişdir.

Ermənistanın 1988-ci il yanvarın 25-dən başlayaraq 1991-ci il avqustun 8-dək planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Qərbi Azərbaycandan 250 min nəfər azərbaycanlı zorla qovulmuş, 57-si qadın, 23-ü uşaq olmaqla 216 nəfər azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 1154 nəfər isə yaralanmışdır. Təxmini hesablamalara görə, azərbaycanlıların 677 min 850 hektar torpaq fondu, 21 min 500 hektar üzüm və meyvə bağları, 2 milyon kv.metr mənzil sahəsi, 50 min hektar həyətyanı torpaq sahəsi, 1 milyon başa qədər mal-qara, 120 tarixi abidə, 230 məscid və ibadətgah zəbt edilmişdir.

İşğalçı rejimin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 17 min kv.km sahəsi və ya torpaqlarımızın

iyirmi faizi, 4,4 kv.km əraziyə malik Dağlıq Qarabağ və ona bitişik yeddi rayonun ərazisi işğal edilmiş, Dağlıq Qarabağdan 60 min nəfər, digər ətraf rayonlardan isə 600 mindən çox azərbaycanlı öz yurdlarından çıxarılarq məcburi köçkünə çevrilmişlər. Bundan başqa respublikanın Ermənistanla həmsərhəd olan bəzi rayonların yaşayış məntəqələrindən 100 min nəfərədək azərbaycanlı öz daimi yaşayış yerini məcburən tərk etmiş, 1990-cı ildə isə Orta Asiyadan didərgin salınmış 50 min nəfərədək Axıska türkü Azərbaycana pənah gətirmiş və bununla da Azərbaycan Respublikası bir milyondan çox insanı əhatə edən Qaçqınlar və məcburi köçkünlər problemi ilə üzləşmişdir.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 min nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, 100 min nəfər yaralanmış, 50 min nəfər müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq əlil olmuş, 4499 nəfər əsirlikdə qalmış, girov götürülmüş və ya itkin düşmüşdür.

Azərbaycan Respublikasına məxsus 900 yaşayış məntəqəsi, 173 sənaye, 122 tikinti, 3225 ticarət, 1562 ictimai-iaşə, 1251 xidməti, 3472 sosial obyekt, 250 min hektar meşə sahəsi, 130939 ev, 348 körpü, 616 ümumtəhsil məktəbi, 234 məktəbəqədər və 35 məktəbdənkənar tərbiyə müəssisəsi, 672 səhiyyə obyektinə əl keçirilmiş və dağıdılmışdır. İşğal nəticəsində 130 min nəfərə yaxın məktəbli, tələbə və 20 min nəfərə yaxın təhsil işçisi, 933 həkim, 3637 orta tibb işçisi məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür.

Erməni təcavüzkarları işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni irsini təşkil edən mədəniyyət

obyektlərini xüsusi qəddarlıqla məhv etmişlər. 808 klub məntəqəsi, 927 kitabxana, 85 musiqi məktəbi, 22 muzey və onların filialları, muzeylərin 40 mindən artıq nadir və zəngin eksponatları talan edilmiş, 152 ibadət yeri erməni təcavüzünün qurbanına çevrilmişdir. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilmişdir.

Füzuli şəhərinin 14 kilometrliyində, Dağlıq Qarabağın Hadrut rayonunun Salakətin kəndi yaxınlığında yerləşən, dünya tarixinin qədim abidəsi kimi YUNESKO-nun mədəni irs siyahısına düşmüş məşhur Azıx və Tağlar mağaraları, ümumilikdə isə 13 dünya, 292 ölkə və 330 yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidələrimiz işğalçı qüvvələr tərəfindən ələ keçirilmişdir.

Azərbaycan vətəndaşlarına vurulmuş mənəvi-psixoloji zərbə ilə yanaşı, Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində respublika iqtisadiyyatına 300 milyard ABŞ dollarından çox həcmdə ziyan vurulmuşdur.

Öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlər respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600-dən çox sıx məskunlaşma obyektinə sığınaraq 12 çadır düşərgəsində, 3 dəmiryolu üzərindəki yük vaqonlarından ibarət qəsəbədə, 16 fin tipli qəsəbədə, yataqxanalarda və digər dözülməz şəraitli obyektlərdə yaşamağa məcbur olmuşlar.

Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikası Ermənistanın təcavüzü nəticəsində bu problemin ağır fəsadları və onların yerləşdirilmələri, işlə təmin edilmələri, təhsil almaları, ərzaq yardımları, paltar, yataq dəstləri, dərman materialları ilə təmin olunmaları sahəsində ciddi çətinliklərlə üzləşmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli, onların hüquqlarının qorunması ilə bağlı sistemli şəkildə iş aparılmağa başlanmış, məhz onun diplomatiyası sayəsində münaqişənin əsl mahiyyəti, Azərbaycanın haqq səsi dünya ictimaiyyətinə çatdırılmış, Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasəti ifşa edilmiş və Ermənistan beynəlxalq aləmdə işğalçı dövlət kimi tanınmışdır. Aparılmış məqsədyönlü siyasətin nəticəsində 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası münaqişənin siyasi həlli, işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi, məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı 822, 853, 874 və 884 sayılı dörd qətnamə qəbul etmiş, 1994-cü ilin may ayında atəşkəsə nail olunmuş, ATƏT-in 1994-cü ildə Budapeştdə, 1996-cı ildə Lissabonda və 1999-cu ildə İstanbulda keçirilmiş sammitlərində münaqişənin dinc və siyasi yollarla həlli istiqamətində tədbirlər görülmüşdür.

Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə əlaqədar Ermənistan prezidenti ilə 25, ATƏT rəhbərliyi, Minsk qrupunun təmsilçiləri ilə 200-dən və 80 ölkənin dövlət başçıları ilə 500-dən çox, həmçinin əraziləri işğal olunmuş rayonların ictimaiyyət nümayəndələri, qaçqın və məcburi köçkünlərlə 20-dən çox görüş keçirmişdir.

1998-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında", 1999-cu ildə "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında", "Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında" qanun-

lar qəbul edilmiş, 1998-ci il 17 sentyabr tarixli 895 sayılı Sərəncamı ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə» Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir.

2003-cü ildə respublikada mövcud olan 12 çadır düşərgəsindən beşi ləğv edilmiş, 1330 qaçqın və 5081 məcburi köçkün ailəsini əhatə edən 32 min nəfərin mənzil şəraiti yaxşılaşdırılmış, onlar üçün 6411 fərdi yaşayış evi, 18 məktəb, 6 musiqi məktəbi, 18 uşaq bağçası, 2 xəstəxana, 10 klub, 16 tibb məntəqəsi tikilmiş, dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan məcburi köçkünlər təhsil haqqından, həmçinin kommunal və digər xidmətlərin ödənişindən azad edilmişlər.

Qaçqın və məcburi köçkünlərə diqqət və qayğı ulu öndərin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ölkə Prezidentinin ciddi söyləri nəticəsində 2007-ci ildə çadır düşərgələri tamamilə ləğv edilmiş, 16 fin tipli qəsəbədən 12-si ləğv edilmiş, orada müvəqqəti məskunlaşmış 4400 məcburi köçkün ailəsi yeni salınmış qəsəbələrə köçürülmüşlər. İlham Əliyevin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 sayılı Sərəncamı ilə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuş, 2007-ci və 2011-ci illərdə isə “Əlavələr” edilmişdir ki, bunlar da qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsində, mənzil-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Yalnız 2001-2013-cü illər ərzində 82 qəsəbə salınmış, 40 min ailə, 180 min nəfər Qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır. Yeni salınmış yaşayış məntəqələrində 139 məktəb, 6 musiqi məktəbi, 51 uşaq bağçası, 55 tibb məntəqəsi, 45 mədəniyyət mərkəzi, 2 olimpiya idman kompleksi tikilmiş, Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli üçün ümumilikdə indiyədək 5,5 milyard dollar vəsait sərf edilmiş, məcburi köçkünlərin 161 min nəfəri daimi işlə təmin edilmişdir ki, görülmüş tədbirlər nəticəsində məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi son 10 ildə 75 faizdən 15 faizədək azalmışdır.

Ötən müddətdə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli ilə bağlı beynəlxalq normalara uyğun tam hüquqi baza yaradılmış, ölkə Prezidenti tərəfindən 95 Fərman və Sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti 357 qərar və sərəncam, Milli Məclis isə 33 qanun qəbul etmişdir. Lakin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələr münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli üçün hüquqi baza yaratsa da, Ermənistan bunların heç birinə əməl etmir, atəşkəs rejimini mütəmadi olaraq pozaraq ərazilərimizi atəşə tutur, dinc əhalini qətlə yetirir. Cenevrə Konvensiyasının tələblərinə zidd olaraq milliyyətçə erməni olan mülki əhali kənardan gətirilərək bu ərazilərə zorla yerləşdirilir. Ermənistan BMT Nizamnaməsinin, “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”, Qaçqınların statusu haqqında Cenevrə Konvensiyası, Nyu-York Protokolu və ümumiyyətlə, bütün beynəlxalq qanunvericilik aktlarının tələblərini kobud şəkildə pozmuşdur. Ermənistanın



işğalçılıq siyasəti nəticəsində Azərbaycanın tarixi-mədəni, dini abidələrinin dağıdılması «Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında» 1954-cü il Haaqa Konvensiyası, «Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında» YUNESKO-nun 1972-ci il Konvensiyası, eləcə də «Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında» 1992-ci il Avropa Konvensiyasına zidd olsa da, beynəlxalq birlik bunun qarşısının alınmasında qəti mövqe göstərmir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Xocalı soyqırımına, əsl soyqırım hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməli olduğu halda əksinə, dünyanın aparıcı dövlətlərinin ikili standartlar yeritdiyi və Azərbaycanın haqq işinə biganə qaldıqları səbəbindən Ermənistan dünyada analoqu olmayan monoetnik dövlətə çevrilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq, Azərbaycan 2012-ci ilin 26 aprelində BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcraiyyə Komitəsinə tamhüquqlu üzv seçilmiş, 2005-ci ildə Avropa Şurası Parlament Assmbleyasının, 2008-ci ildə BMT Baş Assmbleyasının və 2010-cu ildə Avropa Parlamentinin qətnamələrində işğal olunmuş ərazilərdən köçkün düşmüş insanların öz evlərinə qayıtmaq hüququ bir daha təsdiq olunmuşdur.

Göründüyü kimi, respublikada münaqişənin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri, həmçinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli üzrə danışıqlar davam etdirilir. Bunun nəticəsində artıq dünya ictimaiyyəti Azərbaycan həqiqətlərini qəbul edir və

Azərbaycanın dünyaya tanıtılması istiqamətində atılan addımlar öz səmərəli töhfələrini verir. Azərbaycan xalqı əmindir ki, Prezident cənab İlham Əliyevin apardığı sülsevər siyasət öz bəhrəsini verəcək və məcburi köçkünlər öz yurd-yuvalarına qayıdacaqlar.

### FƏSİL 3.

## AZƏRBAYCANLI QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR

### 3.1. Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlər və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

Nəqliyyat və rabitə sahəsində inqilabi texniki dəyişikliklər iyirminci əsrdə insanların, əmtəələrin və informasiyaların kütləvi surətdə sərhəddən-sərhəddə keçməsinə gətirib çıxarmışdır. Amma, bu əsrdə əhalinin sərhədləri aşıb keçməsi heç də bütün hallarda könüllü olmamışdır. Müasir texnologiya, habelə kütləvi qırğın silahlarının yaradılmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə zorakılıq insanların öz vətənlərini məcburən tərk etmələrinin ən güclü amilinə çevrilmişdir. İki dünya müharibəsi və 1945-ci ildən sonra baş verən 130 silahlı münaqişə kütləvi surətdə yaşayış yerlərini dəyişdirilmələrə və tərk etmələrə səbəb olmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsini tərtib edənlər dünya əhalisinin kütləvi zorakılığa və iztirablara düçar olduğu dəhşətli hadisələri xatırlayaraq, onu imzalayan ölkələri "...gələcək nəsilləri müharibə fəlakətlərindən xilas etməyə..." çağırırdılar. Onlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatına "iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlığı", həmçinin "irqindən,

cinsindən, dinindən və ya dilindən asılı olmayaraq hər bir insanın hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi"nin təşviq və inkişaf etdirilməsini təmin etməyi təklif edirdilər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının gündəliyinə daxil edilən ilk məsələlərdən biri müharibə nəticəsinə öz yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olan və köməyə ehtiyacı duyulan qaçqınların, köçkünlərin, ataridlərin və repatriantların taleyi məsələsi oldu. Bu problem, heç şübhəsiz, beynəlxalq və humanitar xarakter daşıyırdı.

### 3.2. Qaçqınlar və məcburi köçkünlərin işı üzrə beynəlxalq təşkilatlar

1946-cı ildə Baş Assambleya özünün ikinci sessiyasının ikinci yarısında Qaçqınların İşı üzrə Beynəlxalq Təşkilatı (QİBT) təsis etdi. Bu təşkilat Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yardım və Bərpa İdarəsinin (BMTYQBİ) funksiyalarını öz üzərinə götürdü. Ona Qaçqınların qeydə alınması, müdafiəsi, köçürülməsi və öz vətənlərinə qaytarılması üçün müvəqqəti mandat verildi. Qaçqınlar, demək olar ki, 30 ölkədən, başlıca olaraq Şərqi Avropa ölkələrindən çıxmışdılar. 1947-ci ilin iyulundan 1952-ci ilin yanvarınadək QİBT bir milyondan çox Qaçqının üçüncü ölkələrə köçürülməsinə, 73000 nəfərin öz vətəninə qayıtmasına köməklik göstərdi, öz ölkələrində qalan 410000 köçkünün yerləşməsi ilə bağlı tədbirlər gördü. Müharibədən sonrakı dövrdə beynəlxalq aləmdə yaranan siyasi gərginlik ucbatından QİBT mübahisəli xarakter daşıyırdı və maliyyə vəsaitlərinin çatışmadığı bir

şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. 54 üzv dövlətdən yalnız 18-i bu təşkilatın büdcəsinə üzvlük haqqı verirdi. Bundan əlavə onun fəaliyyəti üçün lazım olan maliyyə məsrəfləri sürətlə artdı və 1951-ci ilin əvvəlinə 400 milyon ABŞ dollarına çatdı. Tezliklə aydın oldu ki, Qaçqınlara kömək göstərilməsi üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatını öz çərçivəsi daxilində beynəlxalq səylərin fəallaşdırılması tələb olunur. Buna görə də QİBT-in mandatının bitmə müddətindən hələ xeyli əvvəl onun funksiyalarını öz üzərinə götürə biləcək başqa bir təşkilatın yaradılması barədə məsələ müzakirə edilməyə başladı.

### **3.3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərin İşinə Üzrə Ali Komissarının İdarəsi (QİAKİ)**

Özünün 319A(IV) sayılı 3 dekabr 1949-cu il tarixli qətnaməsində Baş Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların İşinə Üzrə Ali Komissarının İdarəsini təsis etməyi qərara aldı. Bu idarə Baş Assambleyanın yardımçı orqanı kimi 1951 - ci il yanvarın 1-dən etibarən ilk əvvəl üç il müddətinə yaradılmışdı. O vaxtdan QİAKİ-nin mandatı hər dəfə sonrakı beş il müddətinə uzadıldı və onun indiki fəaliyyət müddəti 1993-cü il dekabrın 31-də başa çatır. Bu idarə hal-hazırda dünyanın müxtəlif rayonlarında 17 milyondan çox qaçqına yardım göstərir. İdarə İsveçrədə, Cenevrədə yerləşir və onun 100-dən çox ölkədə nümayəndəliyi vardır. 1991-ci ildə onun əməkdaşlarının sayı təqribən 2300 nəfər, ümumi və xüsusi proqramlar üzrə məsrəflərinin ümumi həcmi

isə təqribən 862,5 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. İdarənin Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinə görə Ali Komissarın başlıca vəzifəsi qaçqınları beynəlxalq müdafiə ilə təmin etməkdən, onların könüllü surətdə vətənlərinə qaytarılmasında və yaxud yeni ölkələrdə assimilyasiyalarını yüngülləşdirməkdə hökumətlərə yardım göstərmək yolu ilə bu problemin qəti şəkildə həll edilməsi yollarını axtarıb tapmaqdan ibarətdir. Ali Komissarın funksiyaları öz xarakterinə görə "tamamilə siyasətdən uzaq", "humanitar və sosial" funksiyalar kimi müəyyənləşdirilmişdir. Ali Komissarın Qaçqınların müdafiəsinin təmin olunması ilə bağlı Nizamnamədə ifadə edilən funksiyalarına aşağıdakılar aiddir: a) Qaçqınların müdafiə olunması haqda beynəlxalq konvensiyaların bağlanmasına və onların təsdiq edilməsinə yardım göstərmək, bu konvensiyaların yerinə yetirilməsini müşahidə etmək və onlara əlavələr təklif etmək; b) Qaçqınların vəziyyətinin yüngülləşdirilməsinə və müdafiəyə ehtiyacı olan Qaçqınların sayca azaldılmasına dair tədbirlərin yerinə yetirilməsinə köməklik göstərmək; c) Qaçqınların könüllü surətdə öz vətənlərinə qayıtmalarının və yaxud onların yeni ölkələrdə assimilyasiyasının təşviqinə yönəldilən səylərə yardım etmək; d) Qaçqınların müxtəlif dövlətlərin ərazilərinə buraxılmasını yüngülləşdirmək; e) Qaçqınların əmlakının köçürülməsinə yardım göstərmək, ərazilərində olan Qaçqınların sayı və vəziyyəti, həmçinin müvafiq qanun və qərarlar barədə hökumətlərdən informasiya almaq; f) hökumət və hökumətlərarası təşkilatlarla sıx əlaqə saxlamaq; g) Qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan özəl təşkilatlarla əlaqə qurmaq; i) özəl təşkilatların

söylərinin əlaqələndirilməsinə yardım göstərmək. Nizamnamənin hazırlandığı vaxtan sonra keçən müddət ərzində bu idarənin Qaçqınların müdafiə ilə təmin olunmasıyla bağlı funksiyaları daha da çoxşaxəli olmuşdur.

### **3.4. Qaçqın və köçkün məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası və BMT arasında əməkdaşlıq**

Azərbaycan Respublikası və BMT arasında əməkdaşlıq Sovet İttifaqının dağılması və Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsindən dərhal sonra bərqərar olmuşdur. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin 2 mart tarixində BMT-nin üzvlüyünə qəbul edilmiş və 1992-ci il mayın 6-da Azərbaycanın BMT nəzdində Daimi Nümayəndəliyi açılmışdır. BMT ilə əməkdaşlığın birinci günündən başlayaraq, Azərbaycan BMT platformasından beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə cəlb etməyə və BMT-nin potensial imkanlarından istifadə etməklə sülh sazişinin əldə olunmasına çalışmışdır.

1993-cü il ərzində BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının (TŞ) Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə dair 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələr qəbul etmişdir. Hər bir qətnamə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ və digər ərazilərinin Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən işğal nəticəsində qəbul edilmişdir. Bu qətnamələr Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığını yenidən təsdiq edərək, dərhal atəşkəs elan olunması, hərbi əməliyyatlara son qoyulması və işğalçı qüvvələrin Azərbaycan Respub-

likası ərazisindən çıxarılması tələblərini irəli sürmüşdür. Təəssüf ki, məlum qətnamələrin müddəaları indiyə kimi yerinə yetirilməmişdir.

Azərbaycanda humanitar vəziyyətin ciddi şəkildə pisləşməsi və qaçqın və məcburi köçkünlərin sayının 1 milyondan keçdiyindən dərin narahatlıq hissi keçirərək, BMT-nin Baş Assambleyası (BA) 1993-cü ildə keçirdiyi 85-ci plenar iclasında «Azərbaycanda olan Qaçqın və məcburi köçkünlərə fəvqəladə beynəlxalq yardımın göstərilməsi haqqında» Qətnamə (A/RES/48/114) qəbul etmişdir.

1992-1996-cı illər ərzində BMT-nin TŞ-nin Sədri və BMT Baş Katibi Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, suverenliyini təsdiqləyən və münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasına yönəlmiş ATƏT-in Minsk Qrupunun sözlərini dəstəkləyən münaqişə üzrə bir sıra bəyanatlarla çıxış etmişlər.

1996-cı ildən başlayaraq BMT Baş Assambleyası «BMT və ATƏT arasında əməkdaşlıq haqqında» Qətnaməsində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü (Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan münaqişə) təsdiqləyir.

Azərbaycan BMT Baş Assambleyasının işi çərçivəsində fəal iştirak edir. Belə ki, 1994 və 1995-ci illərdə BMT BA-nın 49-cu və 50-ci sessiyalarında Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyətinə başçılıq etmişdir. O, həmçinin, 2000-ci ilin sentyabr ayında BMT-nin Minillik Zirvə Toplantısında iştirak etmişdir. Ümummilli lider çıxışında qlobalizasiya mövzusunə toxunmuş və qloba-

lizasiyanın müsbət inkişafı, həmçinin Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik məsələlərinə Azərbaycanın verdiyi töhfələri xüsusilə qeyd etmişdir.

2003-cü ilin sentyabrında o vaxt Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri olan cənab İlham Əliyev BMT BA-nın 58-ci sessiyasında milli sosial-iqtisadi inkişaf və regional və beynəlxalq təhlükəsizliyə qarşı təhdidlərlə bağlı çıxış etmişdir.

2004-cü ilin sentyabrında öz işinə başlamış BMT Baş Assambleyasının 59-cu sessiyasının ümumi müzakirələrində iştirak etmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev başçılıq etmişdir. Öz çıxışında dövlət başçısı respublikamızın maraq dairəsində olan bir sıra mühüm məsələlərə, ilk növbədə, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə toxunmuşdur.

Məhz BMT Baş Assambleyasının prinsipial mövqeyi sayəsində 2004-cü il 23 noyabrda BA-nın 59-cu sessiyasının gündəliyinə «Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət» adlı 163 nömrəli bənd daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə BA-nın gündəliyinə salınmış bu bənd Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın həyata keçirdiyi məskunlaşdırma fəaliyyətinin qarşısının alınması istiqamətində səmərəli və ədalətli addımların atılması üçün münbit şərait yaratmışdır.

Azərbaycan BMT-nin bir çox xüsusi qurum və orqanları ilə fəal və səmərəli əməkdaşlıq edir. Onların sırasında BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMTİP), BMT-nin Qaçqın-

lar üzrə Ali Komissarı, BMT-nin Uşaq Fondu, BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı, Sənaye İnkişaf Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, BMT-nin Qadınlar Fondu, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Nüvə Sınaqlarının Hərtərəfli Qadağan olunması haqqında Müqavilə Təşkilatı və s. qeyd etmək olar.

Azərbaycan və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) arasında olan əməkdaşlıq məcburi köçkün və Qaçqın uşaq və yeniyetmələr arasında vəziyyətin yaxşılaşdırılması məqsədilə bərqərar olmuşdur. Azərbaycan YUNISEF-in İcra Heyətinin 1995-1997, 1998-2000-ci illər ərzində üzvü olmuşdur.

Azərbaycan BMT-nin xüsusi qurum və orqanları ilə fəal əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Qadınların statusu haqqında Komissiyanın üzvü olmuşdur (2000-2002). Azərbaycan həmçinin Komissiyanın «Hərbi münaqişələr nəticəsində girov götürülmüş qadın və uşaqların azad edilməsi haqqında» illik qəbul etdiyi qətnaməsinin əsas sponsorudur.

Azərbaycan BMT-nin xüsusi qurumları qismində BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMTİP) və BMT-nin Sənaye İnkişaf Təşkilatı (SİN) ilə xüsusi əlaqələrə malikdir. Müxtəlif layihə və proqramlar yaşayış standartlarının yüksəldilməsinə, iqtisadiyyatın struktur tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Xüsusilə də, BMT-nin İnkişaf Proqramı Azərbaycanın Bərpa və Yenidənqurma Agentliyinin (ARRA) və ərazilərin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentliyin (ANAMA) imkanlarının inkişaf etdirilməsi və onların maliyyələşdirilməsi yolu ilə münaqişədən sonrakı bərpa

prosesinə böyük yardım göstərmişdir. BMT-nin İnkişaf Proqramı ARRA-nı dəstəkləməklə Dünya Bankı, BMTİP, BMT-nin Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarı (UNHCR), Avropa İttifaqının (AI) Müstəqil Dövlətlər Birliyinə Texniki Yardımı (MDBTY) proqramı və s. həyata keçirir.

Azərbaycan öz siyasi və iqtisadi sistemini yeniləşdirməklə, ölkənin müasir norma və standartlar çərçivəsində inkişaf etməsini əsas üstünlük hesab edir. Bu prosesin mühüm tərkib hissəsi kimi demokratik infrastrukturun gücləndirilməsi, geniş şəffaflıq, qərar qəbulu və siyasi müzakirələr prosesində ictimaiyyətin inkişafı məsələlərini qeyd etmək olar. Yeni iş yerlərinin açılması və iqtisadiyyatın inkişafı üçün BMTİP siyasi və digər müvafiq tədbirlərin xüsusi sektorda effektiv inkişafı və böyüməsini təmin etmək üçün Azərbaycan hökumətinə yardım edir. Struktur islahatlarının gücləndirilməsi məqsədləri üçün BMTİP Azərbaycanda xüsusi sektorda proqramın icrası ilə əlaqədar Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq edir.

Erməni aqressiyası nəticəsində Azərbaycanda 1 milyon qaçqın və məcburi köçkünlər mövcuddur. 1993-cü ildən bəri Azərbaycan dövləti BMT-nin Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarı (UNHCR) ilə birgə qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə fəaliyyəti davam etdirirlər.

Təhsil, elm və mədəniyyət məsələlərinin vacibliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (YUNESKO) ilə geniş əməkdaşlıq edir və bu məqsədlə 1994-cü ildə Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamına əsasən Azərbaycanın YUNESKO nəzdində Milli Komissiyası təsis edilmişdir.

Azərbaycanın müxtəlif nazirlik və qurumları BMT sistemində olan müvafiq qurumlarla sıx əməkdaşlıq edirlər (məs: Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyi və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı).

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyəti rahat edən müxtəlif məsələlər ilə əlaqədar BMT Baş Assambleyasının qəbul etdiyi qətnamələrin kosponsorudur. Milli nümayəndə heyəti öz təşəbbüsü ilə bəzi qətnamələri irəli sürmüşdür. Beləliklə, BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının (İHK) 58-60-cı sessiyalarında Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən irəli sürülmüş «İtkin düşmüş şəxslər» adlı qətnamə layihəsi təklif edilmişdir. İHK tərəfindən qəbul edilmiş bu Qətnamənin müddəaları beynəlxalq humanitar hüquq normaları əsasında qəbul edilməklə, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini bu mühüm məsələyə yönəltmək məqsədini güdmüşdür.

Azərbaycan BMT-nin müvafiq orqan və qurumlarına öz namizədlərini irəli sürəklə, bu orqanlara seçkilərdə aktiv iştirak edir. Əvvəl qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan YUNİSEF-in İcra Heyətinin 1995-1997, 1998-2000-ci illər ərzində, Qadınların vəziyyəti haqqında Komissiyanın 2000-2002-ci illər ərzində və BMT-nin Davamlı İnkişaf üzrə Komissiyasının 2002-2004-cü illər ərzində üzvü olmuşdur. Azərbaycan 2003-2005-ci illər üçün BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (İSŞ (ECOSOC)) üzvü seçilmişdir. Son 4 ildə Azərbaycanın BMT çərçivəsində görülən işlərə verdiyi töhfələr sırasında, onun qlobal səviyyədə terrorizmə qarşı aparılan mübarizədə fəal şəkildə iştirakı xüsusilə qeyd edilməlidir. Bu baxımdan respublikamız BMT TŞ-nin Terrorizmə qarşı Komitəsi ilə yaxından əməkdaşlıq

edərək, həmin Komitəyə Azərbaycanda terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində görülən tədbirlər haqqında müvafiq hesabatlar təqdim etmişdir (S/2001/1325, S/2002/1022, S/2003/1085).

Azərbaycan beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və qorunmasında, davamlı inkişaf və demokratikləşdirmə prosesində BMT-nin vacib rol oynadığını qəbul edir. Azərbaycan BMT-nin XXI əsrdə olacaq təhdid və problemlərə qarşı mübarizə apara bilməsi üçün BMT çərçivəsində islahatların aparılması ideyasını dəstəkləyir.

### **3.5. Azərbaycanlı Qaçqın və köçkünlərinin problemlərinin BMT səviyyəsində baxılması**

1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikası bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən BMT-yə və dünya dövlətlərinə müraciət etdi. 1992-ci ilin martında Azərbaycan BMT-yə üzv qəbul edildi. Bundan sonra Azərbaycan BMT-yə müraciət edərək Ermənistanın təcavüzkar siyasətinə münasibət bildirməyi və bu ölkənin işğalçılıq əməllərinin qarşısını almağı xahiş etdi. BMT-nin nümayəndə heyəti bu müraciətə əsaslanaraq regiona səfər etdi və bu barədə BMT Baş katibinə müvafiq məlumatlar verdi. BMT-nin Baş katibi isə münaqişənin həllində ATƏM-in (Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi - 1995-ci ilin yanvarından ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) söylərini dəstəklədiyini və bu təşkilata müvafiq nəticələr əldə etmək üçün kömək göstərməyə hazır ol-

duğunu bildirdi. Bu münasibət beynəlxalq ictimaiyyətin məsələyə soyuq yanaşmasını göstərirdi.

1992-ci ildə Şuşanın işğalı Azərbaycanı yenidən BMT-yə müraciət etmək məcburiyyətində qoydu. May ayının 12-də BMT Təhlükəsizlik Şurası Dağlıq Qarabağ problemini müzakirə edərək bəyanat verməklə kifayətləndi. Bəyanatda Dağlıq Qarabağda vəziyyətin pisləşməsindən narahatlıq ifadə olunur və məcburi köçkünlərə təcili yardım göstərilməsinin zəruriliyi bildirilirdi.

1993-cü ildə Azərbaycanın daha bir rayonu – Kəlbəcər ermənilər tərəfindən işğal edildi. Azərbaycan bu barədə BMT-yə müraciət edərək təcavüzkarın əməllərinə qiymət verilməsini xahiş etdi. Aprelin 6-da BMT TŞ sədrinin bəyanatı qəbul olundu. Lakin bu bəyanat da problemə düzgün qiymət vermirdi. Məsələ burasındadır ki, Ermənistanın işğalçılıq siyasətinə münasibət sənəddə əksini tapmamış və Kəlbəcərin işğalının guya “yerli ermənilər” tərəfindən həyata keçirildiyi vurğulanmışdı. Aprel ayının 30-da BMT TŞ Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair ilk qətnaməsi qəbul edildi. “BMT TŞ 822 sayılı qətnaməsi” adlanan bu sənəd Təhlükəsizlik Şurası sədrinin 1993-cü il yanvarın 29-da və aprelin 6-da verdiyi bəyanatlara istinadən hazırlanmışdı. Qətnamədə bölgədə sabitliyin və əmin-amanlığın təhlükə altında olduğu qeyd edilir, məcburi köçkünlərin sayının artmasından narahatlıq ifadə olunur və Kəlbəcər rayonunda yaranmış fəvqəladə vəziyyətin doğurduğu problemlərin aradan qaldırılmasının zəruriliyi bildirilirdi. BMT TŞ atəşin həmişəlik dayandırılması üçün işğalçılıq əməllərinə və hərbi əməliyyatlara son qoyulmasına

çağırır, təcavüzkar qüvvələrin Kəlbəcər rayonundan və Azərbaycanın işğala məruz qalmış digər ərazilərindən çıxarılmasını tələb edirdi. Lakin bu qətnamə də əslində, regionda sülhün əldə olunmasına stimül vermək gücündə deyildi. Əvvəla ona görə ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsi yalnız ümumi sözlərlə yüklənmiş və məsələyə heç bir konkret qiymət vermək məqsədinə xidmət etməmişdir. Digər tərəfdən, qətnamədə öz əksini tapmış müddəaların həyata keçirilmə mexanizmləri də göstərilməmişdi. Sənəddə Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması faktı təsdiqlənsə də, bunun kim tərəfindən həyata keçirildiyi dəqiq göstərilmir və hərbi əməliyyatların guya “yerli ermənilər” tərəfindən reallaşdırıldığı vurğulanırdı.

1993-cü ilin iyul ayının 23-də Ermənistan silahlı birləşmələri Azərbaycanın Ağdam rayonunu işğal etdi. Qeyd edək ki, bu artıq Ermənistanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnaməyə heç bir əhəmiyyət vermədiyini təsdiqləyirdi. İyulun sonlarında BMT TŞ iclası keçirildi və burada Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair 853 sayılı qətnamə qəbul olundu. Bu qətnamədə də işğalçı qüvvələrin Azərbaycanın Ağdam da daxil olmaqla, bütün digər işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılması tələbi qoyulmuşdu. Qətnamədə Azərbaycan vətəndaşlarının bir hissəsinin məcburi köçkün kimi yaşamasından narahatlıq ifadə edilir və tərəflərin münaqişəni dayandırmaq üçün atəşkəsə nail olmalarının zəruriliyi bildirilirdi. 853 sayılı qətnaməsi bütövlükdə bəzi əlamətlərinə görə 822 sayılı qətnamədən daha obyektiv görünsə də, burada da məsələ öz dəqiq qiymətini almamışdır.

1993-cü ilin avqustunda Ermənistan Azərbaycanın Füzuli rayonunu işğal etmək məqsədilə hərbi əməliyyatları gücləndirdikdən sonra BMT TŞ sədrinin yeni bəyanatı yayıldı. Həmin bəyanatda Azərbaycan ərazilərinin işğalı faktı təsdiqlənir, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkib hissəsi olduğu vurğulanır və bölgədə hökm sürən vəziyyətdən narahatlıq ifadə edilirdi. Ermənilər beynəlxalq birliyin hadisələrə obyektiv reaksiya verməməsindən istifadə edərək yeni təcavüz aktları həyata keçirir, Azərbaycan torpaqlarını zəbt edirdilər. Beləliklə də Füzuli və Cəbrayıl rayonları da işğal olundu.

1993-cü ilin avqustunda atəşkəs haqqında razılıq əldə olunsay da, ermənilər buna əməl etməyərək Qubadlı rayonunu da ələ keçirdilər. Azərbaycan növbəti dəfə BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət etməli oldu. 1993-cü il oktyabrın 14-də BMT TŞ yenidən Dağlıq Qarabağ problemini müzakirəyə çıxararaq 874 sayılı qətnamə qəbul etdi. Bu qətnamədə Minsk qrupu tərəfindən hazırlanmış “Təxirəsalınmaz tədbirlərin yeniləşdirilmiş cədvəli” təqdir olunur və bu plan əsasında münaqişənin nizamlanmasının mümkünlüyü bildirilirdi. Mahiyyət etibarilə bu qətnamə də əvvəlkilərdən fərqlənmirdi. Burada da Ermənistanla Azərbaycan arasında yaranmış gərginlikdən, cəbhə bölgəsində hərbi əməliyyatların yenidən güclənməsindən, çoxsaylı insan tələfatından və Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsi faktlarından narahatlıq ifadə olunur, münaqişənin aradan qaldırılması istiqamətində ATƏM-in səyləri dəstəklənir, dövlətlərin ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı bir daha təsdiqlənirdi. Amma bütün bunlarla yanaşı yenə



də təcavüzkarla təcavüzə məruz qalan tərəflər adları ilə qeyd olunmur, münaqişənin yalnız Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin erməniləri ilə Azərbaycan arasında olan problem kimi səciyyələndiyi vurğulanırdı. Digər tərəfdən, maraqlı idi ki, 874 sayılı qətnamədə Azərbaycanın son vaxtlar işğal olunmuş rayonları haqqında heç nə deyilmirdi. Halbuki əvvəlki qətnamələrə işğal olunmuş ərazilərin konkret adları da salınmışdı. 1993-cü ilin oktyabrında isə Ermənistanın beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərə etinasızlığı özünü daha açıq şəkildə göstərdi. ATƏM sədrinin bölgədə səfərdə olduğu bir vaxtda Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Zəngilan rayonunu işğal etdi. Bu, artıq beynəlxalq birliyin münaqişəyə obyektiv qiymət verməsinin zəminliyini ifadə edən növbəti hadisə idi.

1993-cü il noyabrın 11-də BMT TŞ Azərbaycanın müraciətinə müvafiq olaraq münaqişənin davam etməsi ilə bağlı vəziyyəti yenidən müzakirəyə çıxararaq 884 sayılı qətnamə qəbul etdi. Həmin qətnamə Azərbaycanın Horadiz qəsəbəsinin və Zəngilan rayonunun işğal edilməsi faktından narahatlıq ifadə edir və sənəddə işğalçı qüvvələrin bu ərazilərdən çıxarılması tələb olunurdu. Bu qətnamə, təbii ki, yerinə yetirilmədi. Qeyd edək ki, sözügedən sənəd BMT TŞ-nin əvvəlki qətnamələrindən prinsip etibarilə fərqlənmirdi. Məsələ burasındadır ki, BMT-nin qəbul etdiyi sənədlərdə beynəlxalq hüququn çox vacib prinsipləri nədənsə unudulur və təcavüzkarın cəzalandırılması üçün heç bir konkret mexanizm müəyyənləşdirilmirdi. Halbuki münaqişələrin həlli sahəsində müəyyən təcrübəsi olan bu təşkilat Ermənistanın Azərbaycana qarşı yürütdüyü

işğalçılıq siyasətinə son qoymaq və regionda həqiqi, davamlı sülhə nail olmaq üçün kifayət qədər geniş imkanlara malik idi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasət yürütdüyünü təsdiqləyən onlarla fakt var və bu faktlar sözügedən ölkənin respublikamıza qarşı həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatların bütün kriteriyalar üzrə məhz təcavüz aktı olduğunu söyləməyə əsas verir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, BMT Təhlükəsizlik Şurası təcavüzkarı cəzalandırmaq və onu öz qanunsuz hərəkətlərindən çəkəndirmək üçün lazımı qərarlar qəbul etmək istəmədi.

### **3.6. Qaçqın və köçkün problemləri və Azərbaycan – ATƏT əlaqələri**

Azərbaycan ATƏM-in (1 yanvar 1995-ci ildən ATƏT) üzvlüyünə 1992-ci ilin 30 yanvarında qəbul olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏM Azərbaycanın daxil olduğu ilk Avropa təşkilatı olmuşdur.

1992-ci ilin fevral ayından başlayaraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ATƏM-in prinsiplərinə uyğun olaraq üzv olan dövlətlərin daha çox diqqət obyektinə çevrildi. Bu məqsədlə fevralın ortalarında ATƏM-in ilk xüsusi missiyası Azərbaycanda oldu.

Fevralın 27-28-də ATƏM-in Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsinin (YVŞK) iclasında ilk dəfə olaraq Ermənistanın işğal faktı ilə bağlı müzakirələr aparıldı. Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasına mənsub olunmasını təsdiq edən sənəddə, sərhədlərin dəyişdirilməməsi şərti ilə, münaqişənin sülh yolu ilə həllinə çağırış öz əksini tapdı.

1992-ci ilin mart ayının 24-də ATƏM-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ) birinci əlavə görüşündə Dağlıq Qarabağda vəziyyət müzakirə olundu. Görüşdə ATƏM-in məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinə dair Minsk konfransının çağırılması haqqında qərar qəbul edildi. Azərbaycan ilk dəfə olaraq 1992-ci ilin iyulun 8-10-da Helsinkidə keçirilən ATƏM-in Zirvə Toplantısında iştirak etmiş, onun sənədlərini imzalamışdır. 20 dekabr 1993-cü ildə Azərbaycan ATƏM-in Paris Xartiyasına qoşulmuşdur. 5-6 dekabr 1994-cü ildə ATƏM-in Budapeşt Zirvə Toplantısı keçirilmişdir. Budapeşt sammitinin nəticəsinə əsasən ATƏM 1 yanvar 1995-ci ildən yeni Avropanın sivilizasiyalı birgəyaşayış qaydalarını müəyyən edən, sülhün, demokratiyanın və insan hüquqlarının qorunmasını təmin edən, üzv ölkələrinin təhlükəsizliyini və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini həyata keçirən, özünüidarə mexanizmləri olan ümumavropa təşkilatına – ATƏT-ə çevirilmişdir.

Budapeşt Sammitində (4-6 dekabr 1994) ilk dəfə olaraq ATƏT çərçivəsində Avropa təhlükəsizlik tədbirlərində iştirak edə biləcək sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması və münaqişəli ərazilərə göndərilməsi qərara alınmışdır. İştirakçı dövlətlər ATƏT rəhbərliyi altında olan ilk sülhməramlı çoxmillətli hərbi hissənin Dağlıq Qarabağ bölgəsinə göndərilməsi haqqında razılıq əldə etmişlər. Bundan başqa Budapeştdə Minsk prosesi çərçivəsində həmsədrlik institutu təsis olunmuşdur. Məsələyə dair Budapeşt sammitinin işinin konkret yekunu olaraq “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar ATƏT-in fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi” adlı qətnamənin qəbulu təşkil etmişdir.

Budapeşt Sammitinin nəticələrinə əsasən 20 dekabr 1994-cü ildə Vyanada Ermənistan - Azərbaycan problemi üzrə ATƏT-in üzv ölkələrinin təyin etdiyi hərbi nümayəndələrdən ibarət olan Yüksək Səviyyəli Planlaşdırma Qrupu (YSPQ) təsis olunmuşdur.

Minsk prosesinin həmsədrlik institutu təsis olunarkən, ona əvvəl Finlandiya ilə Rusiya, sonra isə 1995-97-ci illər ərzində İsveç ilə Rusiya başçılıq etmişlər.

28 avqust 1995-ci ildə ATƏT-in Fəaliyyətdə olan Sədrinin ATƏT-in Minsk Konfransının müzakirəsində olan münaqişə üzrə Şəxsi Nümayəndəsi vəzifəsi təsis olunmuşdur. 1 yanvar 1997-ci ildən bu vəzifəni Səfir Anjey Kasprşik (Polşa) icra edir.

1996-cı il 2-3 dekabr tarixlərində keçirilən ATƏT-in Lissabon sammitində 54 iştirakçı dövlət tərəfindən Avropada XXI əsrdə ümumi və hərtərəfli təhlükəsizlik modeli adlı Bəyannamə qəbul edilmişdir. Bəyannamədə üzv ölkələrinin təhlükəsizliyinə yönələn təhdidlər qeyd edilmiş və bu təhdidləri aradan qaldırmaq üçün birgə əməkdaşlığın vacibliyi xüsusi vurğulanmışdır.

Lissabon Zirvə görüşündə Ermənistan-Azərbaycan probleminin həllinə dair ATƏT-in iştirakçı dövlətləri tərəfindən (Ermənistandan başqa) aşağıdakı prinsiplərə razılıq verilmişdir:

1. Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;
2. Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində ən yüksək özünüidarəetmə statusun verilməsi;
3. Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təminatı.

1 yanvar 1997-ci ildən ATƏT-in Minsk Prosesinə Həmsədrilər qismində ABŞ, Rusiya və Fransa başçılıq edirlər.

2005-ci ildə ATƏT-in Parlament Assambleyası Minsk Konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişəyə dair 1416 saylı Qətnamə qəbul etdi. Bu qətnaməyə əsasən, Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) və 884 (1993) saylı Qətnamələrini xatırladır və əlaqədar tərəflərin, xüsusilə silahlı əməliyyatlardan çəkinməklə və istənilən işğal olunmuş ərazilərdən silahlı qüvvələri çıxarmaqla, onlara riayət etməsini təkid edir. Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 853 (1993) saylı Qətnaməsində ifadə olunmuş tələbə tərəfdar çıxır və beləliklə, bütün üzv dövlətlərin münaqişənin intensivləşdirilməsinə və ya ərazinin işğalının davam etməsinə gətirib çıxara bilən silah və sursat təchizatından çəkinməsini təkid edir.

### **3.7. Azərbaycan Respublikasının**

#### **Qaçqın və məcburi köçkünlərinin problemləri ilə bağlı Avropa İttifaqı ilə münasibətləri**

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas üstünlüklərindən birini Avropa İttifaqı (Aİ) ilə əməkdaşlıq təşkil edir. Avropa və Asiyanın kəsişmə nöqtəsində yerləşən Azərbaycanın strateji mövqeyi Aİ-nin üzv dövlətlərinin Azərbaycanla siyasi və iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirmək marağını artırır.

Aİ-öz Xüsusi Elçisini 1998-ci ildə Azərbaycanə göndərmiş və Azərbaycan Aİ-da öz Daimi Nümayəndəliyini 2000-ci ildə açmışdır. 7 iyul 2003-cü il tarixində Avropa İttifaqının regiondakı rolunun daha da aktivləşdirilməsi məqsədilə Aİ-nin Cənubi Qafqaz üzrə Xüsusi Nümayəndəsi təyin olundu.

22 may 1992-ci il Avropa İttifaqı Dağlıq Qarabağa dair bəyanat yaydı. Bəyanatda deyilir:

Birlik və ona üzv olan dövlətlər Dağlıq Qarabağ regionunda döyüşlərin son vaxtlar intensivləşməsi ilə bağlı dərin narahatlığını bildirir və hər hansı bir tərəfdən güc tətbiq edilməsini qəti şəkildə pisləyir. Birlik və ona üzv olan dövlətlər davamlı döyüşlər nəticəsində əhalinin yenidən üzləşdiyi əzab-əziyyətdən və insan tələfatından təəssüflənir.

Dağlıq Qarabağın erməni və Azərbaycan əhalisi daxil olmaqla, Ermənistan və Azərbaycan xalqları, hər iki hökumətin ATƏM-in prinsip və öhdəliklərini qəbul etdikləri nəticəsində, eyni səviyyəli mühafizə ilə təmin olunmaq hüququna malikdirlər. Buna görə də Birlik və ona üzv olan dövlətlər qəbul edilmiş prinsip və öhdəliklərə zidd olaraq ərazi bütövlüyünə qarşı və ya mülki əhalinin daimi yaşayış yerlərindən qovulması da daxil olmaqla, siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün gücə əsaslanan hərəkətləri pisləyir. Azərbaycan və erməni əhalisinin fundamental hüquqları mövcud sərhədlər məzmununda tam şəkildə bərpa edilməlidir.

Birlik və ona üzv olan dövlətlər Ermənistan və Azərbaycana müraciət edərək, maksimal dərəcədə təminatlı nümayiş etdirməyə və ATƏM prosesinə konstruk-

tiv töhfə verməyə çağırır. Bu mənada Birlik və ona üzv olan dövlətlər bütün tərəfləri Dağlıq Qarabağ üzrə ATƏM-in Sülh Konfransının tezliklə keçirilməsi istiqamətində iş aparmağa və Dağlıq Qarabağ icmalarının təmsil olunmaları şərtlərinə dair razılıq əldə etməyə dəvət edir ki, onsuz davamlı sülhün bərqərar olması mümkün deyil.

Avropa İttifaqı Dağlıq Qarabağa dair daha sonra bir neçə bəyanat yaydı (18 iyun 1992, 7 aprel 1993, 24 iyun 1993, 3 sentyabr 1993, 9 noyabr 1993). Bütün bu bəyanatlar da demək olar ki, birinci bəyanatla eyni məzmununda idi.

2 avqust 2002-ci il Avropa İttifaqı Sədrliyinin Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda qondarma "prezident seçkiləri"ni pisləyən və münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinin əsası kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bir daha təsdiqləyən Bəyannaməsini yaydı:

- Avropa İttifaqı Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini təsdiq edir və bir daha bəyan edir ki, o, Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tanımır. Avropa İttifaqı həmişə Dağlıq Qarabağla bağlı Azərbaycan və Ermənistan üçün məqbul sayılan sabit siyasi razılaşmanın əldə edilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır. Avropa İttifaqı 11 avqust 2002-ci il tarixində Dağlıq Qarabağda keçirilməsi nəzərdə tutulan "prezident seçkiləri"ni qanuni hesab edə bilməz. Avropa İttifaqı bu seçkilərin sülh prosesinə təsir edəcəyinə inanmır.

Avropa İttifaqı ilə əlaqədə olan Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri, Kipr, Malta və Türkiyə, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasına üzv olan İslandiya, Lixtenşteyn və Norveç, Avropa İqtisadi Məkanı üzvləri olan ölkələr bu bəyannaməyə qoşulurlar.

### 3.8. Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı

Böyük Britaniyanın baş naziri olmuş Uinston Çörçil 1946-cı ildə Sürixdə etdiyi bir çıxışda Avropa Şurası yaratmaq fikrini irəli sürmüşdür. 1949-cu ilin yanvarında hökumət və parlament orqanının olacağı nəzərdə tutulan Avropa Şurasının yaradılması qərara alındı. Təşkilatın funksiya və strukturuna dair ətraflı qərar hazırlanması üçün 1949-cu ilin mart ayında Londonda Brüssel Paktına daxil olan ölkələr (Böyük Britaniya, Fransa, Belçika, Hollandiya, Lüksemburq), eləcə də Danimarka, İtaliya, İrlandiya, Norveç və İsveç səfirlərinin iştirakı ilə keçirilən müşavirədə Avropa Şurasının Nizamnaməsi hazırlandı. 1949-cu il may ayının 5-də adı çəkilən ölkələrin xarici işlər nazirləri Nizamnaməni imzaladılar və bu səbəbdən hər il 5 may Avropa Şurasının yaradılması günü kimi qeyd olunur. Avropa Şurasının məqsədləri üzv dövlətlərin ideya və prinsiplərinin müdafiə və həyata keçirilməsi üçün onlar arasında sıx əlaqələr yaratmaq; Avropanın demokratik və təhlükəsiz əraziyə çevrilməsinə kömək etmək; plüralist demokratiya və insan hüquqlarının müdafiəsi; vahid mədəniyyətin formalaşması üçün Avropa özünüdərkini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək; üzv dövlətlərin iqtisadi və sosial tərəqqisinə yardım etmək; XXI yüzillikdə meydana çıxıb bilən problemlərin həlli yollarının axtarılması; təşkilatın fəaliyyətini demokratik və təhlükəsiz Avropa yaratmaq prosesində iştirak edən institutların işi ilə sıx əlaqələndirmək və s. ibarətdir. Hərbi məsələlər Avropa Şurasının səlahiyyətlərinə aid edilmir.

Hazırda 47 dövləti özündə birləşdirən Avropa Şurası hüquqi statusuna görə regional beynəlxalq təşkilatdır. Belə ki, təşkilat eyni region dövlətləri tərəfindən beynəlxalq saziş əsasında yaradılmış və qurumun fəaliyyəti BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə uyğundur.

Avropa strukturlarında təmsilçilik, ölkəmizin gələcəyinin sivil bir Avropa ölkəsi kimi qurulması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycanın əməkdaşlığa böyük maraq göstərdiyi nüfuzlu təşkilatlardan biri də məhz Avropa Şurasıdır.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin yanvarında ona “xüsusi dəvət edilmiş qonaq” statusu verilməsi üçün Avropa Şurasına rəsmi müraciət etdi. Müraciət bu nüfuzlu Avropa təşkilatının bərabər hüquqlu üzvü olmaq üçün ilk addım olmaqla bərabər Avropa ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni və humanitar sahələrdə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi məqsədi daşıyırdı. Avropa Şurası ilə əlaqələr yaradıldıqdan sonra bu təşkilat Azərbaycanda baş verən hadisələrə, o cümlədən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair öz mövqeyini bildirdi.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞ PA) üzvü olmayan Avropa ölkələri ilə əlaqələr Komitəsi 1992-ci il fevralın 5-də Dağlıq Qarabağa dair ilk bəyanat qəbul etdi. Bəyanatda deyilirdi ki, Komitə Dağlıq Qarabağda vəziyyətin pisləşməsi ilə əlaqədar atəşin dayandırılması məqsədilə Ermənistan və Azərbaycan tərəfinə müraciət edərək hər iki maraqlı tərəfi münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinə çağırır. Sənəddə Azərbaycanın mənafeyinə zidd olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasından

Ermənistanın tələbi ilə Dağlıq Qarabağa BMT qüvvələrinin gətirilməsi xahiş olunurdu.

1993-cü ilin ikinci yarısından, yəni ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkəmizin beynəlxalq aləmdə fəallığının güclənməsi, ictimai həyatın hərtərəfli demokratikləşdirilməsi sahəsində inamlı addımların atılması, Ermənistanla münaqişədə respublikamızın hərbi əməliyyatların dayandırılması və atəşkəsin əldə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyəti Azərbaycanla Avropa Şurasının yaxınlaşması prosesinə zəruri impulslar verdi.

Avropa Şurası Parlament Assambleyası ilə əməkdaşlıq məqsədilə 1994-cü il iyulun 4-dən 11-dək Strasburqda Dağlıq Qarabağla əlaqədar keçirilən görüşdə iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyəti Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları ilə bağlı hərbi təcavüzkarlığını, onun nəticələrini və bu münaqişədə Azərbaycanın mövqeyini açıqladı.

Bundan sonra, 1994-cü il noyabrın 14-17-də Avropa Şurası Parlament Assambleyası təşkilata üzv olmayan Avropa ölkələri ilə əlaqələr komitəsinin sədri Devid Atkinson başda olmaqla nümayəndə heyəti Azərbaycanda səfərdə olmuş və səfər zamanı respublika rəhbərliyi ilə görüşündə bu təşkilatla Azərbaycanın münasibətləri, o cümlədən ölkəmizin “xüsusi dəvət edilmiş qonaq” statusu almaq üçün müraciəti, Ermənistanın təcavüzkarlığına son qoyulması və münaqişənin dinc vasitələrlə həlli məsələləri müzakirə olundu.

1994-1995-ci illərdə Azərbaycan ilə Avropa Şurası arasında yaranmış əlaqələr təşkilatın müxtəlif təsisatlarının

nümayəndələrinin ölkəmizə səfərləri zamanı Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizama salınması, eləcə də Azərbaycanda demokratik təsisatların inkişafı, insan hüquqlarının müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur. Avropa Şurası ilə əlaqələrin genişlənməsi Azərbaycana bir sıra qanunvericilik aktlarına yenidən baxmaq üçün ekspert köməyi əldə etmək imkanı verdi.

1996-cı ilin iyunun 2-6-da Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının təşkilata üzv olmayan ölkələrlə əlaqələr komissiyasının sədri Jak Setlenjin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinin Bakıya səfəri zamanı dövlət başçısı Heydər Əliyevlə görüşündə Azərbaycanın Avropa Şurasında "xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusunun verilməsi məsələləri müzakirə edilmişdir. Həmin il iyun 26-28-də AŞ PA-nın növbəti sessiyası zamanı Assambleyanın Bürosu Azərbaycana "xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusunun verilməsi barədə qərar qəbul etdi. "Xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusu alması Azərbaycanın AŞ PA-da təmsil olunmasına və Avropa Şurası tərəfindən qəbul olunmuş bəzi konvensiyalara qoşulmasına imkan yaratdı. Daha sonra Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1996-cı il 8 iyul tarixli "Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlıq proqramının həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər haqqında" Sərəncamı Avropa Şurası ilə ölkəmizin sonrakı illərdə fəaliyyət planı kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

1996-cı il iyulun 13-də dövlət başçısı Heydər Əliyev Avropa Şurası Baş katibinin adına məktub göndərərək ölkəmizin bu təşkilata tamhüquqlu üzv qəbul olmaq və

digər üzv dövlətlər kimi "İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasına qoşulmaq arzusunda olduğunu bildirdi.

Bundan sonra, 1997-ci il aprelin 22-də Avropa Şurası Parlament Assambleyası Zaqafqaziyada münaqişələrə dair 1119 sayılı qətnamə qəbul etdi. Qətnamənin Dağlıq Qarabağa dair olan hissəsində deyilirdi ki, Assambleya münaqişənin dinc yolla nizama salınmasına nail olmaqla, işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsinə, Qaçqınların və köçkünlərin geri qayıtmasına çağırır. Sənəddə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və münaqişənin nizama salınmasına dair ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşünün prinsipləri təsdiq edilirdi.

Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının 1997-ci il oktyabrın 10-da Strasburqda keçirilən 2-ci Zirvə toplantısında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı və orada təşkilatın yüksək vəzifəli nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlər zamanı Azərbaycanda demokratik proseslərin gedişi, ölkəmizin Avropa strukturları, o cümlədən Avropa Şurası ilə əlaqələri barədə ətraflı danışıqlar aparmışdır.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci il yanvarın 20-də "Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Şurası arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" imzaladığı sərəncam ölkəmizin Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv kimi qəbul olunması sahəsində atılan mühüm addımlardan biri oldu. Sərəncamda Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv kimi qəbul edilməsi istiqamətində respublikada görülən işlər və Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq məsələləri öz əksini tapmışdır.

2000-ci il martın 18-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev "Avropa Şurasının fəaliyyətinə və Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Şurası arasındakı əməkdaşlığa dair məlumatların yayılması barədə" Sərəncam imzaladı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1996-2000-ci illərdə Azərbaycanın Avropa Şurası ilə əməkdaşlığına dair imzaladığı sərəncamlar respublikamızın bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilata qəbul edilməsi istiqamətində aparılan məqsədyönlü fəaliyyətə zəmin yaratdı.

Avropa Şurasının Siyasi Komitəsi 2000-ci il martın 23-də Azərbaycan Milli Məclisinə ölkəmiz təşkilata tamhüquqlu qəbul edildikdən sonra yerinə yetirməli olacağı öhdəliklərin siyahısına göndərmiş və bu sənəd Milli Məclisdə təmsil olunmuş siyasi partiyaların nümayəndələri tərəfindən imzalanmışdır. Daha sonra mart ayının 27-28-də Milli Məclisdə imzalanmış öhdəliklərin siyahısı və Azərbaycanın Avropa Şurasının 8 konvensiyasına qoşulması barədə dövlət başçısının imzaladığı müqavilələr Avropa Şurasının Baş katibinə təqdim olundu.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2001-ci il yanvarın 17-də nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsinə dair qərar qəbul edildi. Bu qərar ümummilli liderin uzaqgörən, daxili və xarici siyasətinin və bu istiqamətdə görülmüş məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi idi.

Az sonra, yəni yanvarın 25-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı ilə Starsburqda ölkəmizin bu təşkilata üzv qəbul edilməsi münasibətilə rəsmi mərasim

keçirilmiş və dövlətimizin üçrəngli bayrağı ucaldılmışdır. Bu hadisəni ümummilli lider Heydər Əliyev yüksək qiymətləndirərək demişdi: "Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilməsi, nəinki müstəqil, suveren, demokratik, dünyəvi dövlət kimi tanınmasıdır, həm də Avropa ailəsinin bərabərhüquqlu üzvü kimi Azərbaycan dövlətinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcıdır".

Azərbaycanın 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının bərabərhüquqlu üzvü olması - respublikamızın mühüm problemlərinin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə obyektiv çatdırılması üçün yeni və çox mötəbər tribuna vermiş oldu. Dövlət başçısı Heydər Əliyev Avropa Şurasının tribunasından Azərbaycanın mənafeyinə uyğun şəkildə istifadə edilməsi üçün uğurlu bir addım atdı. Belə ki, Avropa Şurası Parlament Assambleyasındakı Azərbaycan nümayəndə heyətinə millət vəkili İlham Əliyevin rəhbərlik etməsi və daha sonra cənab İlham Əliyevin AŞ PA-dakı fəaliyyəti ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu bütün vəzifələri reallaşdırdı.

2001-ci il aprelin 24-27-də Azərbaycan Respublikasının AŞ PA-dakı nümayəndə heyətinin ilk dəfə olaraq bu qurumun iclasında tamhüquqlu üzv kimi iştirak etdiyi plenar sessiyada dövlətçilik maraqları baxımından, xüsusilə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü faktlarını özündə əks etdirən sənədlər: 9 ölkə və AŞ PA-da fəaliyyət göstərən 5 siyasi qrupu təmsil edən 29 nümayəndə tərəfindən imzalanmış «Ermənilər tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımın tanınması» adlı yazılı bəyanat və 14 ölkəni təmsil edən 20 nümayəndə tərəfindən imzalan-

miş «Ermənistan və Dağlıq Qarabağda saxlanılan hərbi əsirlər və girovlar» adlı sənəd AŞ PA-nın rəsmi sənədləri qismində yayılmışdır.

Göstərilən sənədlərdə ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisinin tamamilə qətlə yetirilməsi, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin işğal edilməsi, Ermənistanda, eyni zamanda, işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində uşaq, qadın və yaşlı insanların da daxil olduğu 783 azərbaycanlı girovun saxlanması faktı və digər vacib məsələlər öz əksini tapmışdır.

2001-ci il iyunun 25-29-da AŞ PA-nın növbəti plenar sessiyası zamanı Azərbaycanla bağlı daha 2 mühüm sənəd AŞ PA-nın rəsmi sənədləri kimi yayılmışdır. «Azərbaycan Respublikasında (Dağlıq Qarabağ, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan) ekoloji vəziyyət» adlı birinci sənəddə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində ekoloji vəziyyətin düşünülmüş şəkildə korlanması məsələsi, «Azərbaycanın mədəni irsinin qəsb olunması və dağılması» adlı ikinci sənəddə isə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində yerləşən mədəni abidə və sərəvətlərin dağıdılması məsələsi Avropa ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmışdır.

Bundan əlavə, AŞ PA-nın 2001-ci il sentyabrın 24-28-də keçirilən plenar sessiyasında Azərbaycan nümayəndə heyəti tərəfindən hazırlanmış "Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi" adlı digər mühüm sənəd yayılmışdır. Qəbul edilən sənəddə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yalnız Azərbaycanı ərazi bütövlüyü nəzərə alınmaqla həll olunmasının zəruriliyi qeyd edilirdi.

Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və Nazirlər Komitəsinə ünvanlanmış "Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün Ermənistan tərəfindən tanınması" yazılı sənəd 43 ölkənin nümayəndələrinin iştirakı ilə müzakirəyə çıxarıldı. Ermənistan və ona dəstək verən bəzi qüvvələrin qərarın qəbul olunmasına maneçilik törətməsinə baxmayaraq, Nazirlər Komitəsi yeddi bənddən ibarət qərar qəbul etdi. Sənəddə qeyd edilirdi ki, Nazirlər bütün Avropada beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmış sərhədlərə, suverenliyə və dövlətlərin ərazi bütövlüyünə, eləcə də BMT Nizamnaməsində, ATƏM-in Helsinki Yekun Aktında və digər müvafiq mətnlərdə əks olunmuş beynəlxalq hüquq prinsiplərinə hörmət edilməsinə dəstəklərini bir daha təsdiq edirlər. Parlament nümayəndə heyətinin rəhbəri cənab İlham Əliyev özünün məntiqi çıxışları, konkret təklifləri ilə bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatda tez bir zamanda diqqəti cəlb etmiş və Azərbaycanın nüfuzunu daha da qaldırmışdır. O, Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi ilk dəfə bu qurumun kürsüsündən Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və daha 7 rayonunun işğal olunduğunu, işğal edilmiş ərazilərin terrorizm və narkotik maddələrin tranzitinə çevrildiyini bəyan etmişdir. Avropa Şurasının sənədlərində Ermənistan təcavüzkar dövlət kimi tanınmış, işğalçı qoşunların dərhal Azərbaycan torpaqlarından çıxarılması tələb edilmişdir. Söylənilən bu faktlar AŞ PA-nın sənədlərində öz əksini tapmışdır.

Məhz cənab İlham Əliyevin prinsipial və ardıcıl fəaliyyəti nəticəsində AŞ PA-nın 2002-ci ilin sentyabrında keçirilən payız sessiyasında ilk dəfə olaraq bu beynəlxalq



qurumun sənədlərində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağın işğalı faktı rəsmi şəkildə öz əksini tapdı. Bu hadisə Azərbaycan nümayəndə heyətinin, xüsusilə, cənab İlham Əliyevin qətiyyətli mövqeyinin nəticəsi idi.

Bütün bunların məntiqi davamı kimi 2003-ci il yanvarın 27-də siyasi qabiliyyəti, diplomatik məharəti və prinsipiallığı ilə xüsusi seçilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri cənab İlham Əliyevin AŞ PA-nın vitse-prezidenti və qurumun Büro üzvü seçilməsi ilə müstəqil Azərbaycan tarixinə yeni səhifə yazmış oldu.

2004-cü il aprelin 29-da AŞ PA-nın növbəti yaz sessiyasında artıq Azərbaycan Prezidenti kimi iştirak edən cənab İlham Əliyevin Ermənistanın ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü haqqında ətraflı çıxışı böyük rezonansa səbəb oldu və Avropa ictimaiyyətində bu münaqişə haqqında geniş təsəvvür yaratdı. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın düşdüyü vəziyyət haqqında geniş məlumat verən dövlət başçısı özünün qətiyyətli və prinsipial mövqeyini bir daha nümayiş etdirdi: «... Əlbəttə ki, biz bu vəziyyətlə barışa bilmərik. Azərbaycan heç zaman ərazisinin itirilməsi ilə razılaşmayacaqdır. Məsələnin həllində beynəlxalq hüquq normaları əsas götürülməlidir. Azərbaycan dünyadakı bütün ölkələrin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır və özünə də eyni münasibətlə yanaşmağı tələb edir. Bizim ərazi bütövlüyümüz bərpa olunmalıdır. Ermənistanın işğalçı qüvvələri zəbt olunmuş ərazilərdən geri çəkilməlidir. Qaçqınlara-köçkünlərə doğma yurdlarına qayıtmaq imkanı verilməlidir. XXI əsrdə Avropa Şurasının üzvü olan

bir ölkənin - Ermənistanın Avropa Şurasının üzvü olan digər ölkənin-Azərbaycanın ərazilərini işğal etməsinə yol verməməliyik”.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistanın ərazi iddiaları və təcavüzkarlıq siyasətinin ifşası istiqamətində faktlara əsaslanan çox məzmunlu çıxışı Azərbaycan diplomatiyasının növbəti uğurlu addımı kimi qiymətləndirilməlidir.

Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının 2005-ci il mayın 16-17-də Varşavada keçirilən 3-cü zirvə toplantısında iştirak edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev öz çıxışında təşkilata üzv ölkələrin təhlükəsizliyi sahəsində mühüm işlərin görülməsinin vacibliyini bildirərək, Ermənistanın hərbi təcavüzünün ağır nəticələrini beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırdı. Cənubi Qafqazın Avropanın ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulayan dövlət başçısı İlham Əliyev bu regionda sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olması və əməkdaşlığın inkişafı üçün bütün səylərin birləşdirilməsinin zəruriliyini bildirərək qeyd etdi ki, bu, azad, vahid və təhlükəsiz Avropanın yaradılmasına mühüm töhfə olardı.

Ümumiyyətlə, ölkəmizin qanunverici orqanı olan Milli Məclisin AŞ PA-dakı nümayəndə heyəti Azərbaycanın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə düzgün şəkildə çatdırılmasında eləcə də, Avropa Şurası ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Avropa Şurası Parlament Assambleyasında nümayəndə heyəti tərəfindən onlarla sənəd hazırlanmış və şuranın rəsmi sənədləri kimi yayılmışdır. Belə ki, “Ermənilərin

azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı haqqında”, “Dağlıq Qarabağda, zəbt olunmuş ərazilərdə mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi haqqında”, “Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda olan hərbi əsirlər və girovlar haqqında”, “Qaçqın və məcburi köçkün uşaqların təhsili haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında (Dağlıq Qarabağ, Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan) ekoloji vəziyyət haqqında”, “Azərbaycanın mədəni irsinin qəsb olunması və dağıdılması”, “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi”, “Azərbaycanda Qaçqın qadın və uşaqların humanitar vəziyyətinə dair” və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənədlər 2001-2003-cü illər ərzində, yəni cənab İlham Əliyevin parlament nümayəndə heyətinə rəhbərlik etdiyi dövrdə və eləcə də, sonrakı dövrdə Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Parlament nümayəndə heyətinin səyi ilə AŞ PA-da münaqişə haqqında obyektiv müsbət rəyin formalaşması nəticəsində 2005-ci ilin qış sessiyasında qəbul edilən sənəd ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, 2005-ci il yanvarın 25-də Devid Atkinsonun hazırladığı və AŞ PA-da müzakirəyə çıxarılan “ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən araşdırılan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” adlı məruzəsi qətnamə və tövsiyə adlanan iki hissədən ibarət idi.

Məruzənin 1416 sayılı qətnamə hissəsində Azərbaycan ərazisinin böyük bir hissəsinin Ermənistan qoşunlarının işğalı altında olduğu, eləcə də Dağlıq Qarabağ regionuna hələ də separatçı qüvvələrin nəzarət etdiyi göstərilirdi. Bununla yanaşı, sənəddə qeyd edilirdi ki, Avropa Şu-

rasının üzvü olan bir ölkənin başqa ölkənin ərazilərini işğal altında saxlaması həmin ölkənin öz üzərinə götürdüüyü öhdəliklərə açıq-aşkar ziddir və Assambleya öz yerlərindən Qaçqın düşmüş insanların geri qaytarılması hüququnu bir daha təsdiqləyirdi. Eyni zamanda, Assambleya BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlum qətnamələrinə əməl etməyə, eləcə də erməni silahlı qüvvələrinin bütün işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərinə çıxarılmasına çağırırdı. Bu tələblər AŞ PA-nın 1690 sayılı tövsiyəsində də öz əksini tapmışdır.

AŞ PA-da qəbul olunan bu qətnamənin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün Dağlıq Qarabağ üzrə Alt komitə yaradıldı və Böyük Britaniyadan olan deputat lord Rassel Conston bu komitənin ilk rəhbəri seçildi. 2006-cı il yanvarın 9-da Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Dağlıq Qarabağ problemi üzrə Alt komitəsinin Strasburqda keçirilən növbəti iclasında lord Rassel Constonun hazırladığı yeni hesabatda Azərbaycan ərazilərinin işğal, Dağlıq Qarabağdakı rejimin separatçı olması, bir milyon azərbaycanlının yurdundan didərgin düşməsi və s. faktlar öz əksini tapdı.

Bu komitənin yaradılmasına Ermənistan tərəfi öz etirazını bildirsə də, lakin komitəyə sədrlik edən lord Rassel Constonun dövründə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və Dağlıq Qarabağ məsələsi daim diqqətdə saxlanılmış, işğal olunmuş ərazilərdəki real vəziyyətlə bağlı mütəmadi olaraq hesabatlar hazırlanaraq Assambleya üzvlərinin diqqətinə çatdırılmışdır. Lord Rassel Constonun 2009-cu ilin yayında vəfatından sonra, Alt komitə fəaliyyətini faktiki olaraq dayandırmışdır. Lakin 2010-

cu ildə AŞ PA-nın yay sessiyasında qurumun prezidenti Mövlud Çavuşoğlu Dağlıq Qarabağa dair Alt komitənin fəaliyyətinin yenidən bərpa olunacağını bəyan etmişdir.

Avropa Şurasının rəsmi sənədlərində Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunması faktı dəfələrlə qeyd edilmiş və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması ilə əlaqədar bir beynəlxalq təşkilat kimi Avropa Şurası da müntəzəm olaraq öz mövqeyini bildirmişdir. Belə ki, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin sədri qondarma “Dağlıq Qarabağ Res-publikası”nda keçirilmiş “parlament seçkiləri” ilə əlaqədar 2010-cu il mayın 26-da Strasburqda bəyanat vermişdir. Bəyanatda, Nazirlər Komitəsi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi istiqamətində ATƏT-in Minsk qrupunun və onun həmsədrələrinin söylərini tamamilə dəstəklədiyini bildirmiş və “seçkilərin” beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanımadığını bəyan etmişdir.

Bununla yanaşı, sənəddə Nazirlər Komitəsi bütün partiyaları, o cümlədən Avropa Şurasına üzvlüyə qəbul edilərkən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı qurum qarşısında öhdəlik götürmüş Ermənistan və Azərbaycanı münaqişənin həllini tapmaq yolunda söylərini əsirgəməməyə çağırılmışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın Avropa Şurası ilə diplomatik münasibətləri son illər yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Azərbaycan nümayəndə heyəti qurumun müxtəlif strukturlarında keçirilən tədbirlərdə iştirak edərək müzakirə edilən məsələlərlə bağlı ölkəmizin mövqeyini bu mütəbər qurumun kürsüsündən Avropa

ictimaiyyətinə çatdırır. Eləcə də, Azərbaycanda gedən proseslər Avropa Şurası tərəfindən diqqətlə izlənilir və buna adekvat münasibət bildirilir.

Azərbaycanın Avropa Şurasının müvafiq qurumları ilə müxtəlif sahələrdə bir sıra tədbirlərin keçirilməsi də bu təşkilatla əməkdaşlığın bütün istiqamətlərdə uğurla inkişaf etdiyinə sübutdur. Buna misal olaraq 2008-ci il dekabrın 2-də Bakıda “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda keçirilən konfransda 48 dövlətin və 10 beynəlxalq təşkilatın başçısının iştirakı çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Avropa və müsəlman ölkələrinin tarixində mədəniyyətlərarası dialoq mövzusunda keçirilən ilk beynəlxalq tədbirdə yeni əməkdaşlıq prosesinin əsası qoyuldu.

Tədbirdə iştirak edən dövlət başçısı cənab İlham Əliyev Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqun genişləndirilməsinə böyük töhfə verdiyini bildirmişdir: “Biz bu gün müxtəlif ölkələrdən olan mədəniyyət nazirlərinin konfransını keçirməklə bir daha onu göstəririk ki, son illər ərzində Azərbaycan dini, milli və etnik toleranlığa məsələlərində çox böyük uğurlara nail olmuşdur. Əslində bizim ölkəmizdə bütün insanlar müxtəlif dövrlərdə, ictimai-siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, həmişə bir ailə kimi yaşamışlar”.

Azərbaycan hökumətinin və Avropa Şurasının birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən bu konfransda Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün təmin edilməsində mədəniyyətlərarası münasibətlərin perspektiv imkanları da müzakirə edilmişdir.

Ölkəmizin Avropa Şurası qarşısında götürülmüş öhdəliklər kontekstində əməkdaşlığına gəldikdə isə, Azərbaycan Parlamenti 31 maddədən ibarət Avropa Sosial Xartiyasının 18 maddəsini artıq Avropa Şurasına üzv olduqdan 3 il sonra ratifikasiya etmişdir. Belə ki, Azərbaycan hökuməti 2004-cü il yanvarın 6-da Avropa Sosial Xartiyasına qoşulmuşdur. Əsas məzmunu üzv ölkələrin əhalisinin sosial hüquqlarını müəyyənləşdirən Xartiyada əmək və sosial məsələlərlə bağlı ümumilikdə 31 hüquq öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, ölkəmiz Avropa Şurasının 55 konvensiyası və 8 hissəvi sazişinə də qoşulmuşdur. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, təşkilata üzv qəbul olduqdan sonra İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) təsisatı da yaradılmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Avropa Şurasına daxil olarkən bildirdiyi "Azərbaycan Avropanın çox dəyərli üzvü olacaqdır" sözləri artıq reallığa çevrilmişdir. Avropa Şurasında bu günə qədər əldə edilmiş uğurlar və Azərbaycanın Avropa inteqrasiya proseslərində iştirakı ölkəmizin bu beynəlxalq təşkilatla əlaqələrinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Avropa Şurası ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, ölkəmizin Avropaya inteqrasiya olunması, öz maraqlarını bilavasitə təmsil etməsi baxımından əhəmiyyətli olduğu üçün bu sahədə fəaliyyət Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət prioritetlərindən biridir. Hazırda Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının insan hüquqlarının qorunması, demokratik proseslərin inkişaf etdirilməsi, global problemlərin həllinə yardım göstərmək, beynəlxalq

öhdəliklərə vicdanla əməl etmək kimi prinsiplərini rəhbər tutaraq, bu təşkilatla əməkdaşlığı yüksələn xətt üzrə inkişaf etdirir.

24 yanvar 1992-ci il – Azərbaycan Respublikasının Parlamenti "xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusu almaq üçün Avropa Şurasına müraciət etmişdir.

10 noyabr 1994-cü il – Avropa Şurası Parlament Assambleyası Azərbaycan-Ermənistan cəbhəsində atəşkəsin əldə edilməsi ilə bağlı məmnunluq hissələrinin ifadə olunduğu 1047 sayılı qətnamə qəbul etmişdir.

17- 18 mart 1996-cı il – Avropa Şurasının Demokratiya uğrunda Venesiya Komissiyasının iclasında Azərbaycan bu komissiyaya üzv qəbul edilmişdir.

28 iyun 1996-cı il – Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Bürosu Azərbaycana "xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusunun verilməsi barədə qərar qəbul etmişdir.

22 aprel 1997-ci il - Strasburqda Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının yaz sessiyasında Cənubi Qafqaz münaqişələri ilə əlaqədar olaraq sərhədlərin toxunulmazlığı, beynəlxalq sülhü mühafizə qüvvələrinin vasitəçiliyi ilə münaqişə zonalarında təhlükəsizliyin təminatı, bütün əlaqədar tərəflər arasında danışıqlardan sonra Abxaziya və Dağlıq Qarabağ üçün geniş muxtariyyət statusu, qaçqınlar və məcburi köçkünlərin öz yerlərinə qayıtmaq hüququ ilə bağlı prinsiplərin əks olunduğu 1119 sayılı qətnamə qəbul edilmişdir.

10-11 oktyabr 1997-ci il – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H. Əliyev Avropa Şurası üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Strasburqda keçirilən 2-ci zirvə toplantısında iştirak etmiş, Avropa Şurasının

rəhbərləri ilə Azərbaycanda demokratik proseslərin gedişi, ölkəmizin Avropa strukturları ilə əlaqələri barədə fikir mübadiləsi aparmış, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyini açıqlamışdır.

12 – 13 iyun 2000-ci il – AŞ Siyasi Komitəsinin Romada növbəti iclası keçirilmiş və Azərbaycanın Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul edilməsi ilə bağlı müsbət rəy verilmişdir.

26 – 28 iyun 2000-ci il – Avropa Şurası Parlament Assambleyasının növbəti sessiyası keçirilmişdir; 126 nəfər deputatın iştirak etdiyi səsvermədə 120 nəfər lehinə, 1 nəfər əleyhinə, 5 nəfər isə bitərəf qalmaqla Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvlüyünə qəbul edilməsinə dair müsbət rəy verilmişdir.

7-9 noyabr 2000-ci il – Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 107-ci sessiyasında Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olmağa dəvət edilməsi adlı (2000)14 sayılı Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu sənəddə həm Nazirlər Komitəsi, həm də Parlament Assambleyası qarşısında götürülmüş öhdəliklərə müvafiq olaraq, Azərbaycan hökumətindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc nizamlanmasına nail olmaq üçün Ermənistan hökuməti ilə birgə söylərini gücləndirməyin xahiş edilmişdir.

17 yanvar 2001-ci il – Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsinə dair qərar qəbul edilmişdir.

24-27 aprel 2001-ci il – Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) plenar sessiyası keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının AŞPA-da nümayəndə heyəti ilk dəfə olaraq bu qurumun iclasında tamhüquqlu üzv kimi iştirak etmişdir. Sessiya zamanı 9 ölkə və AŞPA-da fəaliyyət göstərən 5 siyasi qrupu təmsil edən 29 nümayəndə tərəfindən imzalanmış “Ermənilər tərəfindən Azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımın tanınması” adlı yazılı bəyanat və 14 ölkəni təmsil edən 20 nümayəndə tərəfindən imzalanmış “Ermənistan və Dağlıq Qarabağda saxlanılan müharibə əsirləri və girovları” adlı tövsiyə üçün təklif AŞPA-nın rəsmi sənədləri qismində yayılmışdır. Göstərilən sənədlərdə ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisinin tamamilə qətlə yetirilməsi, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazisinin 20%-nin işğal edilməsi, Ermənistan və işğal edilmiş Azərbaycantorpaqlarında uşaq, qadın və yaşlı insanların da daxil olduğu 783 Azərbaycanlı girovun saxlanması faktı və digər vacib məsələlər xüsusi vurğulanmışdır.

### **3.9. İslam Konfransı Təşkilatı və Azərbaycan torpaqlarının işğalı**

Tarixi keçmişi, dini, mədəni və mənəvi dəyərləri ilə islam dünyasının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycanın 1991-ci ilin dekabr ayında İslam Konfransı Təşkilatına (İKT) üzv olması beynəlxalq aləmdə respublikamızın qarşısında yeni üfüqlər açdı. Belə ki, Azərbaycan İKT və ona üzv dövlətlərin ardıcıl dəstəyinə nail oldu. İlk vaxtlarında İKT Baş katibliyi Ermənistan-Azərbaycan problemi ilə bağlı respublikamızın mövqeyini dəstəkləyən bəyanatlar verdiyi halda, daha sonrakı mərhələdə İKT konfransla-

rı Ermənistan-Azərbaycan problemi haqqında kəsərli qətnamələr qəbul etmişdir. Bu qətnamələrdə Ermənistan-Azərbaycan problemi birmənalı şəkildə Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü kimi qiymətləndirilir.

İKT xarici işlər nazirlərinin 1993-cü ildə Kəraqidə keçirilmiş XXI, 1994-cü ildə Kasablankada keçirilmiş XXII, 1995-ci ildə Konakridə keçirilmiş XXIII konfransları Ermənistan Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında problem haqqında qətnamələr qəbul etmişdir. İKT xarici işlər nazirlərinin 1996-cı ildə Cakarta da keçirilmiş XXIV konfransında müvafiq qətnamənin adı dəyişdirilərək, “Ermənistan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü haqqında” adlandırılmışdır. O vaxtdan etibarən xarici işlər nazirlərinin bütün konfranslarında bu qəbildən olan qətnamələrin adı dəyişilməz qalmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, İKT dövlət və hökumət başçıların 1997-ci ildə Tehranda keçirilmiş VIII, 2000-ci ildə Dohada keçirilmiş IX və 2003-cü ildə Malayziyanın Putracaya şəhərində keçirilmiş X konfransları eyni adlı qətnamələr qəbul etmişdir.

Əvvəlki qətnamələrdən fərqli olaraq, son qətnamələr xeyli təkmilləşdirilmiş, yeni bəndlər əlavə edilmişdir: “Bütün dövlətləri təcavüzkarı münafiqəni dərinləşdirməyə təşviq edən və Azərbaycan ərazilərinin işğalını davam etdirməyə imkan yaradan silah və döyüş sursatı təchizatından imtina etməyə çağırır; İKT-yə üzv dövlətin ərazisi hərbi təchizatın tranziti üçün istifadə edilməməlidir; İKT-yə üzv dövlətləri və dünya birliyinin digər ölkələrini Ermənistan təcavüzünə və Azərbaycan

ərazilərinin işğalına son qoyulması üçün təsirli siyasi və iqtisadi təzyiqlərdən istifadəyə dəvət edir; hesab edir ki, Azərbaycan ona dəymiş ziyanı görə kompensasiya almaq hüququna malikdir və bu ziyanın tam şəkildə ödənilməsi üçün məsuliyyəti Ermənistanın üzərinə qoyur; bu məsələ üzrə İKT-yə üzv dövlətlərin mövqeyi barədə ATƏT-in hazırkı sədrinə məlumat verməsini İKT Baş katibindən tələb edir” və s.

İKT Dövlət və Hökumət başçıların 2004-cü ilin oktyabr ayında Putracayada keçirilmiş X Zirvə Konfransının qəbul etdiyi qətnamələr Azərbaycan-İKT münasibətlərinin hazırkı vəziyyətinin əyani göstəricisidir. Konfrans qeyd edilən siyasi qətnamə ilə yanaşı, “Azərbaycan Respublikasına iqtisadi yardım göstərilməsi haqqında” qətnamə qəbul etmişdir. Qətnamədə Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ və digər bölgələrinin işğalı, bir milyonadək əhalinin öz yurdundan zorla qovulması ilə müşayiət olunan əməlləri pislənir, ölkənin tarixi üçün belə çətin və böhranlı vaxtda Azərbaycan hökuməti və xalqı ilə tam həmrəylik ifadə olunur, Azərbaycan xalqının əzab-əziyyətini yüngülləşdirmək məqsədi ilə İKT-yə üzv dövlətlərə, islam qurumlarına və eləcə də beynəlxalq təşkilatlara müraciət edilir ki, respublikamıza lazımi iqtisadi, maliyyə və humanitar yardım göstərsinlər.

Konfrans ölkəmizlə bağlı üçüncü sənəd – “Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində islam tarixi və mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dağıdılması haqqında” qətnaməni qəbul etmişdir. Geniş və əhatəli preambula və 7 bənddən ibarət bu qətnamə işğal edilmiş

torpaqlarımızdakı mədəniyyət və tarixi abidələrimizin müdafiəsinə yönəlmişdir. Konfrans İKT Baş katibinin bu haqda müvafiq hesabatını nəzərdən keçirərək, erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində islam sivilizasiyasının tam məhvinə yönəldilmiş vəhşi hərəkətlərini ciddi surətdə pisləmiş, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinin Ermənistan tərəfindən qeyd-şərtsiz və mütləq yerinə yetirilməsini tələb etmiş, problemlə bağlı İKT-yə üzv dövlətlərin mövqeyi barədə BMT, ATƏT və digər beynəlxalq təşkilatlara məlumat verməsini İKT Baş katibindən xahiş etmişdir.

Respublikamızla bağlı bütün qətnamə layihələrinin təqdim etdiyimiz şəkildə, mübahisəsiz, heç bir düzəliş və təftişə məruz qalmadan qəbul olunması bir daha təsdiq edir ki, islam aləmi problemlərimizlə yaxından tanışdır və bizi dönmədən dəstəkləyir. Bu da öz növbəsində düzgün qurulmuş xarici siyasətimizin nəticəsidir. Prezident Heydər Əliyevin İKT dövlət və hökumət başçılarının 1994-cü ildə Kasablankada keçirilmiş VII və 1997-ci ildə Tehrandə keçirilmiş VIII zirvə konfranslarında şəxsi iştirakı, oradakı nitqi və keçirdiyi görüşləri islam aləmində geniş reaksiyaya səbəb olmuşdur. İKT-nin sabiq Baş katibi İzzəddin Ləraqi dövlət başçılarının Tehran zirvə konfransı günlərində Azərbaycan Prezidenti ilə keçirdiyi görüşdən sonra jurnalistin sualına verdiyi aşağıdakı cavab fikrimizə əyani sübutdur: “Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevlə görüşdüm, onun fikirlərini dinlədim. Fəxr edirəm ki, o, təşkilatımızın işinə yüksək qiymət verdi. Biz təşkilatımızın Azərbaycanla

əlaqələrinin daha da sıxlaşması üçün əlimizdən gələni edəcəyik... Mən cənab Prezidenti əmin etdim ki, İKT həmişə Azərbaycanın tərəfində olmuş və bundan sonra da olacaqdır. Mən Prezidenti həmçinin əmin etdim ki, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi bizim dəyişməz mövqeyimizdir. Mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycanın İKT ilə sıx əməkdaşlıq etməsi Prezident Heydər Əliyevin böyük zəkaya, ağıla malik olduğuna dəlalət edir”.

### **3.10. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) – Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanla əlaqələri**

Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) – 4 aprel 1949-cu ildə qurulmuş hərbi ittifaq.

NATO – sülhün qorunmasını və azadlıqların müdafiəsini siyasi həmrəylik yolu ilə təmin edən və üzvlərinə qarşı yönəlmiş istənilən təcavüz formalarının dəf edilməsini, lazım gəldikdə isə hərbi gücdən istifadə edilməsini nəzərdə tutan müstəqil dövlətlərin alyansıdır.

1949-cu il aprelin 4-də Vaşinqtonda 12 dövlətin iştirakı ilə Şimali Atlantika müqaviləsi imzalandı. Bununla da müasir beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynayan NATO yaradıldı. Əsasən ABŞ-ın iştirakı ilə Avropa ölkələrindən təşkil olunan bu blok ötən müddət ərzində fəaliyyətini şərqə doğru genişləndirib. Belə ki, Polşa, Macarıstan, Çexiya, Bolqarıstan, Rumınyaya, Slovakiya, Sloveniya, Albaniya, Xorvatiya və Baltik ölkələrini tərkibinə alıb. Qeyd edək ki, hazırda mənzil qərargahı Brüsseldə yerləşən alyansa 26 ölkə daxildir.

Azərbaycanın xarici siyasətində də əsas vəzifələrdən biri Avroatlantik məkana inteqrasiyadır. Ölkəmiz 1994-cü ildən NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq", 2004-cü ildən isə "Fərdi tərəfdaşlıq" proqramlarına qoşulub. Bu, Azərbaycanla hərbi ittifaq arasında əlaqələrin inkişafının mühüm göstəriciləridir. Ölkəmiz 1999-cu ildə NATO PA-ya müşahidəçi, 2002-ci ildən isə assosiativ üzv qəbul edilib. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin birləşmələri Kosovo, İraq və Əfqanıstanda sülhməramlı qoşunların tərkibində fəal iştirak edir.

Azərbaycan Respublikası ilə NATO arasında məzmunlu əməkdaşlığın əsası Heydər Əliyevin 4 may 1994-cü il tarixində Sülh Naminə Tərəfdaşlıq (SNT) Çərçivə Sənədi imzalaması ilə qoyulmuşdur.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə ədalətli, müvafiq beynəlxalq-hüquqi qiymətin verilməsi hərbi-siyasi təşkilat olan NATO-nun sənədlərində də öz əksini tapmışdır. NATO tərəfindən bu münaqişəyə dair bir sıra qərarlar və qətnamələr qəbul olunub.

27 may 1992-ci il NATO Baş Qərargahının Yekun Kommünikesində qeyd edilir:

– Müzakirələrimiz zamanı biz keçmiş Yuqoslaviya-da və Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan da daxil olmaqla kənarlarında mövcud olan münaqişələrlə bağlı dərin narahatlığımızı bildirmişik. Biz hərbi əməliyyatların dayandırılması və məsələlərin sülh yolu ilə nizamlanmaları istiqamətində BMT, ATƏM və Avropa İttifaqı tərəfindən edilən müxtəlif səyləri tamamilə dəstəkləyirik. Biz aidiyyəti olan tərəfləri münaqişələrə son qoymağa çağırırıq.

10 dekabr 1996-cü il NATO Baş Qərargahının Yekun Kommünikesində qeyd edilir:

– Bütün dövlətlərin demokratik və iqtisadi inkişafı, müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü Avro-Atlantika məkanında sabitlik və təhlükəsizliyin mühüm amilləridir. Biz özünün müxtəlif missiyaları vasitəsilə bir sıra regional münaqişələrdə vasitəçilik səyləri həyata keçirdiyinə görə ATƏT-i təqdir edir və Milli Azlıqlar üzrə Ali Komissarın dəyərli işini yüksək qiymətləndirik. Biz Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında mövcud olan münaqişənin siyasi nizamlanmasına nail olmaq istiqamətində Minsk Qrupunun səylərini dəstəkləyirik.

2006-cı ilin noyabrında Riqada keçirilmiş NATO-ya üzv olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının sammitinin yekun kommunikesinin 43-cü bəndində postsovet ölkələrində mövcud olan münaqişələrə münasibət bildirilmişdir. Sənəddə Azərbaycanın, Ermənistanın, Gürcüstanın və Moldovanın ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə və suverenliyinə dəstək verilir. NATO-nun bu mövqeyi 2008-ci ilin aprel ayında Buxarestdə keçirilmiş üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının sammitində (zirvə görüşündə) bir daha öz təsdiqini tapmışdır. Buxarest zirvə görüşünün yekunu üzrə 3 aprel 2008-ci ildə qəbul olunmuş Bəyannamənin 43-cü bəndində deyilir ki, "NATO Cənubi Qafqazda və Moldovada regional münaqişələrin saxlanılmasından öz narahatlığını bildirir. Bizim xalqlar Azərbaycanın, Ermənistanın, Gürcüstanın və Moldovanın ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə və suverenliyinə öz dəstəyini verirlər. Biz, bu prinsiplər nəzərə alınmaqla, bu regional münaqişələrin dinc yolla



nizamlanmasına yönəlmiş tədbirlərə dəstək verilməsinə davam edəcəyik”.

Riqada qəbul olunmuş sənədə nisbətən Buxarestdə qəbul olunmuş sənəddə çox vacib bir əlavə var. Sənəddə Cənubi Qafqazda və Moldovada regional münaqişələrin, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınmasının prinsipləri müəyyən edilir. Bunlar Azərbaycanın və Ermənistanın ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyi prinsipləridir. NATO-nun eyni mövqeyi 3 dekabr 2008-ci ildə Brüsseldə NATO-nun baş qərargahında NATO-nun Xarici İşlər Nazirləri səviyyəsində keçirilmiş görüşün yekun kommunikesinin 35-ci bəndində və 4 Aprel 2009-cü ildə Strastburqda – Kelledə NATO ölkələrinin Dövlət və Hökumət Başçıları'nın sammitinin (zirvə görüşünün) yekun bəyannaməsinin 58-ci bəndində öz əksini tapmışdır. Bəyannamədə qeyd olunur ki, NATO Cənubi Qafqaz ölkələrinin və Moldovanın ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə və suverenliyinə dəstək verməyə davam edir və bu prinsiplər nəzərə alınmaqla bu regional münaqişələrin sülh yolu ilə nizama salınmasına yönəlmiş tədbirlərin dəstəklənməsinə davam edəcəkdir. 19-20 noyabr 2010-cu ildə Lissabonda NATO-nun növbəti sammiti baş tutdu. Bu sammitdə də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü yenidən dəstəkləndi. Belə ki, NATO-ya üzv olan ölkələrin dövlət və hökumət başçıları'nın Lissabon sammitində qəbul olunmuş Bəyannamənin 35-ci bəndində Ermənistanın, Azərbaycanın, Gürcüstanın və Moldova Respublikasının ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə və suverenliyinə dəstək verilir və bu prinsiplər nəzərə alınmaqla regional

münaqişələrin sülh yolu ilə nizama salınmasına yönəlmiş tədbirlər dəstəklənir. Faktiki olaraq, NATO-nun bu mövqeyi bir daha Azərbaycanın dəstəklənməsinə yönəlib.

NATO Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminin nizamlanmasını ölkələrin ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyi prinsipləri əsasında görür və bu prinsiplər nəzərə alınmaqla bu regional münaqişələrin sülh yolu ilə nizama salınmasına yönəlmiş tədbirləri dəstəkləyir. NATO tərəfindən qəbul olunmuş sənədlər bir daha sübut edir ki, bu beynəlxalq hərbi-siyasi təşkilat Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ probleminin nizamlanmasını Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində dəstəkləyir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, NATO tərəfindən qəbul olunmuş qərarlarda Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə ədalətli beynəlxalq-hüquqi qiymət verilir və bu münaqişənin nizamlanmasının beynəlxalq-hüquqi əsasını təşkil edən prinsiplər müəyyən edilir. Bu prinsiplər ölkələrin ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyi, o cümlədən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipləridir. Beləliklə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü ən nüfuzlu dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınır və dəstəklənir. Bu isə, öz növbəsində, deməkdir ki müasir beynəlxalq hüquqa əsasən, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının zəbt edilməsi Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün əyani sübutudur.

## **FƏSİL 4.**

### **ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏ PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN QAÇQINLARIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN PROBLEMLƏRİNİN HƏLL EDİLMƏSİNDƏ ROLU**

Ümumiyyətlə, XX əsrdə Azərbaycan xalqı bir neçə dəfə Qaçqınlıq və məcburi köçkünlüklə üzləşmişdir. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri regionda maraqları olan qüvvələri azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından zorla köçürülməsinə sövq etmiş, ermənilərin daha çox torpaq əldə etmək cəhdləri isə bir əsrdə 4 dəfə azərbaycanlıların öz doğma yurdlarından didərgin salınması ilə nəticələnmişdir.

Ermənistanın 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən bu ərazidə yaşamış 250 min azərbaycanlı öz doğma yurdlarından zorla qovularaq Azərbaycana pənah gətirdi, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi - Dağlıq Qarabağın, eləcə də ona bitişik olan 7 rayonun ərazisi işğal olundu, 700 min nəfərədək azərbaycanlı öz doğma yurdunda məcburi köçkünə çevrildi.

Beləliklə, hazırda Azərbaycanda son 20 ildəki təbii artımla 1 milyon 200 min nəfərə yaxın Qaçqın, məcburi köçkün və «Qaçqın» statusu almaq niyyətində olan (sığınacaq axtaran) şəxs vardır.

Doğma ocaqlarından didərgin salınmış soydaşlarımızın bütün qayğıları, problemləri Azərbaycan dövlətinin gündəlik qayğısına çevrilmişdi.

Gərgin iş rejiminə və dövlət idarəçiliyi sahəsində nəhəng fəaliyyət sferasına baxmayaraq, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarına hərbi təcavüzü nəticəsində doğma yurdlarından didərgin düşmüş bir milyonadək soydaşımızın qayğıları, sosial problemləri, münaqişənin siyasi cəhətdən həlli məsələsi müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin gündəlik qayğısına çevrilmişdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev dünyanın müxtəlif dövlət başçıları ilə keçirdiyi çoxsaylı görüşlərdə, beynəlxalq və yerli qurumların tədbirlərində mütləq şəkildə məhz bu problemə toxunaraq onu ölkəmizin bir nömrəli problemi adlandırırdı və onun ən böyük arzusu zəbt olunmuş torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi idi. O, bunun üçün var qüvvəsi ilə çalışırdı.

Məhz Heydər Əliyevin diplomatiyası sayəsində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyəti, Azərbaycanın haqq səsi dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti ifşa edildi. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının münaqişənin siyasi həlli, işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması ilə bağlı beynəlxalq hüquq normalarına uyğun 4 qətnaməsi qəbul edildi. 1994-cü ildə atəşkəsə nail olundu. ATƏT-in 1994-cü il Budapeşt, 1996-cı il Lisbon və 1999-cu il İstanbul sammitlərində münaqişənin

dinc və siyasi yollarla həlli istiqamətində tədbirlər görüldü, ABŞ Konqresinin müstəqil Azərbaycana birbaşa yardım göstərilməsini qadağan edən Azadlığa Dəstək Aktına ədalətsiz 907-ci düzəlişin icrası dayandırıldı.

- 1998-ci il iyunun 27-də Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev sədrliyi ilə Ümumrespublika müşavirəsi keçirildi;

- 2000-ci il mayın 18-də Ümummilli lider Heydər Əliyevin iştirakı ilə «İnkişaf Problemləri və Strateji İstiqamətlər» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirildi;

- 1998-ci ildə Biləsuvar rayonu ərazisindəki çadır düşərgələrinə səfər etdi;

- 1999-cu ildə Biləsuvar rayonu ərazisindəki çadır düşərgələrində müvəqqəti məskunlaşmış 4 məcburi köçkünün toy mərasimində iştirak etdi;

- 2002-ci il 13 sentyabr tarixdə Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində Ermənistan Respublikasından olan Qaçqınlar və Xocalıdan olan məcburi köçkünlər üçün salınmış yeni qəsəbənin açılış mərasimində iştirak etdi.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar Ermənistan Prezidenti ilə 25, ATƏT rəhbərliyi, Minsk Qrupunun təmsilçiləri ilə 200-dən və 80 ölkənin dövlət başçıları ilə 500-dən çox, həmçinin əraziləri işğal olunmuş rayonların ictimaiyyət nümayəndələri, Qaçqın və məcburi köçkünlərlə 20-dən çox görüş keçirmişdir.

1998-ci ildə «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları haqqında», 1999-cu ildə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statu-

su haqqında», «Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında» qanunlar qəbul edilmişdir. Dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan məcburi köçkünlərin təhsil haqqının, həmçinin kommunal və digər xidmətlərin ödənişindən azad edildilər. Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə yönəldilən vəsaitin həcmi 1993-2003-cü illər arasında 90 dəfə, yemək xərcləri üçün müavinət 60 dəfə, kommunal xidmət xərcləri 120 dəfə artırıldı. Şübhəsiz, ümummilli liderin neft strategiyası olmasaydı, bütün bunlar mümkünsüz olardı.

«İşğal olunmuş bütün rayonlardan didərgin düşmüş, indi Qaçqın vəziyyətində, köçkün vəziyyətində yaşayan vətəndaşların problemləri bizim üçün və şəxsən mənim üçün bir nömrəli problemdir» deyən xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan uğurlu neft strategiyası öz bəhrəsini verməyə başlayan andan əldə edilən ilk vəsait məhz Qaçqın və məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldildi, çadır düşərgələrinin ləğvinə başlandı.

Dövlət Neft Fondundan ayrılmış vəsait hesabına 18 şəhər və rayonda bütün zəruri sosial-texniki infraqurum malik 32 qəsəbə, 400 min kvadrat metr mənzil sahəsi olan 6411 fərdi yaşayış evi, 3174 yerlik 18 məktəb, 6 musiqi məktəbi, 576 yerlik 18 uşaq bağçası, 2 xəstəxana, 10 klub, 11 rabitə evi, 14 inzibati bina, 16 tibb məntəqəsi tikildi, 197 km uzunluğunda asfalt yol, 170 km su xətti, 350 km hava elektrik xətti, 22 artezian quyusu, 133 km irriqasiya sistemi, 73 su anbarı və s. sosial obyektlər istifadəyə verildi.

Nəticədə 1330 Qaçqın və 5081 məcburi köçkün ailəsinin (32 min nəfər) mənzil şəraiti yaxşılaşdırıldı və respublikamızda mövcud olan 12 çadır düşərgəsindən Biləsuvar rayonundakı 5-i 2003-cü ildə ləğv edildi.

Bütün bunlar bir daha əyani şəkildə sübut edir ki, Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemi daim ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin gündəlik diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ulu öndərin öz yurdlarından didərgin salınmış soydaşlarımıza diqqət, qayğı, himayədarlıq siyasəti onun siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir

Cənab Prezident 2004-2015-ci illərdə Qaçqın və məcburi köçkünlərlə bağlı keçirilən müxtəlif tədbirlərdə 30 dəfə, o cümlədən yeni salınmış yaşayış qəsəbələrin və məhəllələrinin böyük əksəriyyətinin açılışında şəxsən iştirak etmiş, həmçinin problemə həsr olunmuş bir beynəlxalq konfrans və iki geniş müşavirə keçirilmiş, bir dövlət proqramı və ona 2 əlavələr təsdiq edilmişdir.

Yeni salınmış qəsəbələrin açılışlarında cənab Prezidentin və Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın şəxsən iştirak etməsi və məcburi köçkünlərlə səmimi söhbətləri soydaşlarımızın həyatında unudulmaz, xoş xatirələrə çevrilmişdir

Cənab İlham Əliyev 2003-cü il oktyabrın 1-də prezident seçkiləri ərəfəsində ilk görüşünü Biləsuvar rayonu ərazisində məcburi köçkünlər üçün salınmış yeni qəsəbələrdə keçirərkən ölkədə bir dənə də olsun çadır düşərgəsinin qalmaqacağını bəyan etmişdi.

2006-cı ildə Bərdə (3 çadır düşərgəsi) və Ağcabədi (1 çadır düşərgəsi) rayonlarındakı 4 çadır düşərgəsinin, 2007-ci ilin dekabrında isə Saatlı və Sabirabad rayonları ərazisindəki 3 çadır düşərgəsinin ləğvi də təmin edilərək, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığı vaxtından bir il əvvəl yerinə yetirilmişdir.

Eyni zamanda ölkədə olan, istismar müddəti başa çatmış 16 fin tipli qəsəbədən 15-i ləğv edilmiş, orada müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkün ailələri yeni salınmış qəsəbələrə köçürülmüşlər. Qalan 1 fin tipli qəsəbədə və ayrı-ayrı şəhər və rayonlardakı məktəb binalarında müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkünlər üçün həmin qəsəbələrin yerləşdiyi ərazilərin yaxınlığında elektrik enerjisi, su təchizatı, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər zəruri sosial-texniki infrastrukturu olan qəsəbələrin salınması və ya çoxmərtəbəli binaların tikilməsi məqsədi ilə torpaq sahələri ayrılmış və müvafiq layihə-smeta sənədlərinin hazırlanması işləri həyata keçirilir.

Ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 17 sentyabr tarixli 895 sayılı Sərəncamı ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə» Dövlət Proqramı, 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 sayılı Sərəncamı ilə «Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilmiş, 2007-ci il 31 oktyabr tarixli 2475 sayılı, 2011-ci il 21 fevral tarixli 1346 sayılı Sərəncamlar ilə isə 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 sayılı Sərəncamla təsdiq edilmiş Dövlət Proqramına «Əlavələr» edilmişdir.

Ötən müddətdə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli ilə bağlı beynəlxalq normalara uyğun tam hüquqi baza yaradılmış, ölkə Prezidenti tərəfindən 96 fərman və sərəncam imzalanmış, Nazirlər Kabineti 368 qərar və sərəncam, Milli Məclis isə 34 qanun qəbul etmişdir.

Dövlət Proqramları və Əlavələr Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsində, onların mənzil-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır və onlar uğurla icra edilir.

Ümumiyyətlə, 2001-2015-ci illər ərzində Dövlət Neft Fondundan və digər mənbələrdən ayrılmış vəsait hesabına 2,9 milyon kvadrat metr sahəsi olan, bütün sosial-texniki infrastruktura malik 94 müasir qəsəbə salınmış, 49 min ailə və ya 243 min nəfər Qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır.

Yeni salınmış yaşayış məntəqələrində 150 məktəb, 6 musiqi məktəbi, 59 uşaq bağçası, 58 tibb məntəqəsi, 50 mədəniyyət mərkəzi, 2 olimpiya İdman kompleksi tikilmiş, 718 kilometr yol, 960 kilometr su, 1605 kilometr hava elektrik, 442 kilometr qaz xətti çəkilmiş, 830 ədəd müxtəlif gücə malik elektrik transformatoru quraşdırılmışdır.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli üçün son 20 ildə 5,4 milyard manat vəsait sərf edilmişdir. Həmin vəsaitin 2,5 milyard manat büdcə vəsaiti, 1,9 milyardı Dövlət Neft Fondunun, 1,0 milyardı isə beynəlxalq maliyyə qurumları və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq humanitar təşkilatların vəsaitidir. Müxtəlif maliyyə mənbələrindən ayrılmış vəsait hesabı-

na məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı 220 yataqxana təmir edilmiş, nəticədə 68 min nəfər məcburi köçkün faydalanmışdır. Məcburi köçkünlərə aylıq yemək xərci üçün verilən müavinətin məbləği 4 dəfə, kommunal xidmətlərə görə vəsaitin miqdarı 4,5 dəfə, Dövlət Qaçqınkomun illik büdcəsi isə 5,5 dəfə artmışdır. Əməkqabiliyyətli 380 min məcburi köçkündən 161 min nəfəri daimi işlə təmin edilmiş, 200 min nəfəri isə mövsümi işlərə cəlb edilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə son 12 ildə 2000 nəfərdən çox məcburi köçkün sahibkarlıq subyektinin investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 44 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilmişdir.

Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında bağlanmış kredit sazişi ("Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi") üzrə Azərbaycan Respublikası Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu tərəfindən 10,8 min nəfər məcburi köçkünə 7,7 milyon manat məbləğində mikrokredit verilmiş və bu proqramlardan 46 min məcburi köçkün faydalanmışdır. Həmin Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu tərəfindən son 12 ildə 348 min nəfərin faydalandığı (bunun da 83%-i məcburi köçkündür) və dəyəri 35 milyon manat təşkil edən 586 müxtəlif növ mikrolayihə icra edilmişdir.

2015-ci ildə bir nəfər məcburi köçkünə xərclənən vəsaitin həcmi təxminən 840 manat təşkil etmişdir ki, bu da dünyanın digər münaqişə zonaları ilə müqayisədə ən yüksək göstəricidir. Məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi son 12 ildə 75 faizdən 12 faizədək azalmışdır.

Vaxtilə büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerlərindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmayan 8 min nəfərədək məcburi köçkünə orta aylıq əməkhaqqının ödənilməsi davam etdirilir. Respublikanın şəhər və rayonlarına təhkim edilmiş 78 nazirlik, komitə, şirkət, konsern, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlar tərəfindən bayramlar ərafəsində məcburi köçkünlərə müxtəlif yardımlar göstərilir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində öz yurdlarından didərgin düşmüş bir milyon nəfərədək Qaçqın və məcburi köçkünün sosial problemlərinin həllində ayrı-ayrı donor ölkə və beynəlxalq humanitar və inkişaf təşkilatlarının rolu böyük olmuşdur.

Biz həmişə böyük minnətdarlıqla qeyd edirik ki, münaqişənin ilk illərində - dövlətimizin iqtisadi vəziyyətinin ağır olduğu dövrdə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllində donor ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların köməyi əvəzsiz olmuşdur. Bu yardımlar olmasaydı, ölkəmiz həmin illərdə humanitar fəlakətlə üzləşə bilərdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2004-cü ilin fevral ayında keçirilmiş, beynəlxalq humanitar təşkilatların fəaliyyətinin 10 illiyinə həsr edilmiş beynəlxalq konfransda qeyd etdiyi kimi, imkanların məhdud olduğu dövrdə, xüsusən müstəqilliyin bərpasından sonrakı ilk illərdə göstərilən fəvqəladə humanitar yardımın çox böyük əhəmiyyəti olmuş, yaranmış humanitar fəlakətdən çıxmaqda respublikada

fəaliyyət göstərən beynəlxalq, yerli humanitar və inkişaf təşkilatlar əvəzsiz rol oynamışlar.

Müsbət haldır ki, donor ölkələrin, beynəlxalq təşkilatların bu sahədə fəaliyyəti bu gün də davam etdirilir. Hazırda fəaliyyətləri Beynəlxalq Humanitar Yardım üzrə Respublika Komissiyası tərəfindən əlaqələndirilən 42 beynəlxalq, 45 yerli humanitar və bu sahədəki inkişaf təşkilatlarının xətti ilə Qaçqın, məcburi köçkün və aztəminatlı əhalinin sosial problemlərinin həlli ilə əlaqədar müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Eyni zamanda dünyanın heç bir yerində həmin təşkilatlar Azərbaycandakı qədər uzun müddət fəaliyyət göstərmir. Bunun isə bir səbəbi var ki, o da həmin təşkilatların tam sərbəst, azad və şəffaf fəaliyyətləri üçün nümunəvi şəraitin yaradılmasıdır. Bu, beynəlxalq maliyyə qurumları, donorlar, humanitar təşkilatların rəhbərləri tərəfindən səsəndirilən rəydir.

Bununla yanaşı 32 dövlət orqanı, 14 beynəlxalq təşkilatdan alınan müvafiq təkliflər əsasında beynəlxalq maliyyə qurumları, BMT agentlikləri, xüsusən BMT QAK-la və digər beynəlxalq humanitar təşkilatlarla birlikdə «Böyük Repatriasiya (Böyük Qayıdış)» proqramının layihəsinin hazırlanması istiqamətində aparılan işlər davam etdirilir. Bu həm işğal olunmuş ərazilərə dəymiş ziyanın dəqiq hesablanmasına, həm ərazilər işğaldan azad ediləndən dərhal sonra bərpa və yenidənqurma işlərinə başlamağa imkan verəcək, həm də beynəlxalq maliyyə qurumlarında və təşkilatlarda tərtib olunmuş proqramın düzgünlüyünə inam yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasətin təqdirəlayiq nəticəsi olaraq, Azərbaycan 2012-ci il 26 aprel tarixində daha bir nüfuzlu beynəlxalq təşkilata BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcraiyə Komitəsinə tamhüquqlu üzv seçilmişdir. Azərbaycan Hökumətinin ölkədə olan qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması üzrə həyata keçirdiyi tədbirlər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilir. Belə ki, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı Antonio Quterreş, BMT-nin Ümumdünya Ərzaq Prqramının rəhbəri Ceyms Morris, BMT Baş katibinin məcburi köçkünlərin insan hüquqları üzrə nümayəndəsi Valter Kalin ölkəmizə son səfərləri zamanı qeyd etmişlər: «Azərbaycan Prezidentinin ölkədəki bütün Qaçqın və məcburi köçkünlər üçün, o cümlədən beynəlxalq humanitar təşkilatlar üçün gördüyü işlər dünyanın oxşar problemlə qarşılaşan əksər ölkələri üçün nümunədir. Azərbaycan Hökuməti ilə əməkdaşlığımız çox yüksək səviyyədədir».

BMT-nin xüsusi məruzəçisi səfər proqramına uyğun olaraq bir sıra əhəmiyyətli görüşlər keçirmiş, ağır şəraitdə və yeni salınmış qəsəbə və məhəllələrdə məcburi köçkünlərin həyat şəraiti ilə yaxından tanış olmuşdur.

Məcburi köçkünlərin bütün sahələrdə dövlət tərəfindən dəstəklənməsini olduqca müsbət hal və yaxşı nümunə kimi dəyərləndirən Çaloka Beyani sürətli tərəqqi dinamikasına malik Azərbaycanın Qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində uğurlu siyasət aparan və müsbət nəticələr əldə edən bir ölkə olduğunu, ölkəmizə səfəri zamanı bunun bir daha şahidi olduğunu bildirmişdir.

Eyni zamanda BMT-nin xüsusi məruzəçisi Çaloka Beyani ölkəmizə səfərinin nəticələri ilə bağlı Cenevrədə verdiyi bəyanatında isə məcburi köçkünlərin problemlərinin köklü şəkildə həllinə nail olmaq üçün Azərbaycanda sülhün bərqərar edilməsi və məcburi köçkünlərin hüquqlarının tam bərpa edilməsi, xüsusilə onların öz torpaqlarına təhlükəsiz şəkildə və ləyaqətləri qorunmaqla könüllü olaraq dönmələrinin təmin edilməsi üçün sülh sazişinin əldə edilməsini təkidlə vurğulanır və beynəlxalq ictimaiyyəti bu məsələyə dəstək verməyə çağırır.

Həmçinin Çaloka Beyani bəyanatında bildirir ki, Azərbaycanda artıq 20 ildən çoxdur ki, davam edən bu uzadılmış məcburi köçkünlük durumunun aradan qaldırılması üçün sülh sazişinə təcili olaraq nail olunması vacibdir. Sülh və məcburi köçkünlərin problemlərinin köklü həllinə inkişaf hüquqlarının təminatına yönəlmiş yanaşma birlikdə addımlamalıdır və onlardan biri olmadan digərinə nail olmaq mümkün deyil. Bu baxımdan da Azərbaycandan məcburi köçkünlərin problemlərinin köklü həllinə inkişaf hüquqları yönümlü yanaşma təcili olaraq sülhə nail olunmasını tələb edir.

Xüsusi Məruzəçi Azərbaycan dövlət orqanlarının həm şəhər, həm də kənd yerlərində ümumilikdə bütün əhalinin və xüsusilə məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əldə etdikləri ciddi nailiyyətləri alqışladı. O, 2010-cu ildə özündən əvvəlki müstəqil ekspertin sonuncu səfərindən sonra baş vermiş dəyişiklikləri qeyd etdi və məcburi köçkünlərin hüquqlarına hörmət edilməsi istiqamətində yeni səylərə və üzərinə götürdüyü öhdəliyə görə Hökumətin işini müsbət qiymətləndirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığına əsasən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə müntəzəm çatdırılması ilə bağlı müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasəti nəticəsində artıq dünya ictimaiyyəti Azərbaycan həqiqətlərini qəbul edir və Azərbaycanın dünyaya tanınması istiqamətində atılan addımlar öz səmərəli töhfələrini verir. Ölkə başçısının nüfuzlu beynəlxalq qurumlara, dövlətlərə səfərləri, eləcə də Azərbaycanda təşkil olunan beynəlxalq tədbirlər ölkəmizi dünyada tanıdır. Azərbaycan bu gün beynəlxalq tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilib. Azərbaycanın güderti artdıqca işğalçı Ermənistan getdicə zəifləməyə başlayır. Ancaq yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, dünyada erməni lobbisi, diasporu hələ də güclüdür. Ermənistanın ölkəmizə qarşı apardığı ideoloji müharibənin qarşısında Azərbaycanı dünyaya tanımaq istiqamətində hər kəs də öz imkanlarından istifadə etməlidir. Azərbaycan reallığını dünya ölkələri bilsinlər və davamlı inkişafımız barədə məlumatlı olsunlar.

Hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur ki, ölkə Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində atdığı hər bir addıma, Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin dünyada tanınmasına dəstək versin və ərazilərimizin işğaldan azad edilməsi uğrunda mübarizədə öz köməyini əsirgəməsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, fəaliyyətə başladığı ilk gündən etibarən Heydər Əliyev Fondu da münaqişə haqqında həqiqətlərin dünyaya çatdırılmasında böyük işlər görür.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradılmış "Azərbaycan" internet portalı olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Portalda Azərbaycan haqqında geniş informasiya əldə etmək olar. Portalda Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən, Xocalı soyqırımından, erməni vəhşiliklərindən bəhs edən məlumatların yerləşdirilməsi saxta erməni təbliğatına qarşı tutarlı cavab olmaqla dünya ictimaiyyətinin erməni vəhşilikləri ilə yaxından tanış olmasına şərait yaradır.

Heydər Əliyev Fondu bununla yanaşı hər il Xocalı soyqırımını ərəfəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində soyqırım qurbanlarının fotosəkillərini sərgiləyir, beynəlxalq mətbuatda soyqırım haqqında yazılar dərc etdirir, "Xocalı uşaqların gözü ilə" rəsm müsabiqəsinin iştirakçılarının əsərlərindən ibarət sərgilər keçirir.

Mehriban xanım Əliyevanın xüsusi səyi nəticəsində Azərbaycan həqiqətləri dünyanın hər yerində nümayiş etdirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən işlərə xüsusi önəm verən Fond 2005-ci ildən başlayaraq, müxtəlif dillərdə "Qarabağ həqiqətləri" toplusunu nəşr edir. Beynəlxalq ictimaiyyətə ünvanlanmış toplu ilkin olaraq Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilib. Həmçinin, "Qarabağ həqiqətləri" oxuculara alman və macar dillərində təqdim olunub. Təbliğat materialları indiyədək bir çox xarici ölkələrdə yayılıb, müxtəlif tədbir və aksiyalar zamanı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında səmərəli ideoloji vasitəyə çevrilib.



Xocalı soyqırımına həsr olunmuş mərasimlər 2005-ci ildən başlayaraq Vaşinqton, Nyu-York, Varşava, London, Pekin, Haaqa, Dubay, Kiyev, Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel, Buxarest, Cenevrə, Ankara, İstanbul, Praqa, Paris, Roma, Tbilisi, Sarayeva və başqa şəhərlərdə həyata keçirilir. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə Xocalı soyqırımına həsr olunmuş kitablar, broşürlər çap edilir və kinofilmlər çəkilərək dünya ictimaiyyətinə çatdırılır.

Leyla Əliyevanın rəhbərliyi ilə keçirilən «Xocalıya ədalət» kampaniyası bütün xocalıların səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırır.

Ermənistanın törətdiyi Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Konfransı Gənclər Forumunun Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə Baş Koordinatoru Leyla xanım Əliyevanın böyük rolu olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə 2008-ci il mayın 8-də Şuşanın işğalının ildönümündə irəli sürülmüş "Xocalıya ədalət" kampaniyası hal-hazırda 80-dən artıq ölkədə yüzlərlə könüllünün iştirakı ilə uğurla davam etdirilməkdədir. Kampaniyanın məqsədi beynəlxalq ictimaiyyətin Xocalı faciəsi ilə bağlı məlumatlandırılması, faciəyə beynəlxalq aləmdə siyasi-hüquqi və mənəvi qiymət verilməsi və həmçinin beynəlxalq səviyyədə anılmasını təmin etməkdir.

Hazırda dünyanın bir çox nöqtəsində həyata keçirilən bu kampaniya çərçivəsində görülən işlərin nəticəsində İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan 50-dən artıq ölkəsinin parlament nümayəndə heyəti Xocalı faciəsini beynəlxalq səviyyədə soyqırımı kimi tanıyıb.

Artıq dünyanın iri şəhərlərində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə küçələrə və parklara Xocalı adı verilir. Xocalı haqqında həqiqətlər ictimaiyyətə təqdim edilir. 2012-ci il fevral ayının 24-də Bosniya və Herseqovinanın paytaxtı Sarayevada Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yenidən qurulan «Dostluq parkı»nın və Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə həsr olunmuş abidənin açılışı olmuş, Fondun vitse - prezidenti Leyla xanım Əliyeva şəhər ictimaiyyətinə Xocalı soyqırımını ilə bağlı geniş məlumat vermiş və tədbir iştirakçılarında soyqırımı əks etdirən videoçarxlar təqdim edilmişdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, dünyanın əksər ölkələrində keçirilən bu kampaniyaya həmin ölkələrin gəncləri də qoşulmuşlar. Son vaxtlar Amsterdam, Brüssel, Vyana, Vilnüs, Meksiko, Paris, Moskva və Los Angelesdə də bu istiqamətdə tədbirlər keçirilmişdir. Xocalı soyqırımının dünyada tanınması üçün bir sıra beynəlxalq təşkilatlarda da işlər aparılır.

Azərbaycan ərazilərinin işğaldan azad edilməsini tələb edən, Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi tanıyan çoxsaylı qətnamələr qəbul edən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Xocalı soyqırımını tanıyan ilk beynəlxalq təşkilatdır. Öz növbəsində, ABŞ-ın Xocalı soyqırımını tanıyan və bu cinayəti pisləyən ştatlarının sayı hər il artmaqdadır.

Aparılan məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində artıq 11 dövlət – Pakistan (1 fevral 2012), Meksika (8 dekabr 2011) Kolumbiya (24 aprel 2012), Rumıniya (12 fevral 2013), Çexiya (7 fevral 2013), Bosniya və Herseqovina (26 fevral 2013), Peru (10 iyun 2013), Sudan (1 sentyabr 2014), Honduras (17 yanvar 2014), İordaniya (19 iyun 2013), Panama

(7 avqust 2013) Respublikasının parlamentində və ABŞ-n 21 ştatı (Massaçusets, Texas, Şimali Karolina, Nyu-Cersi, Corciya, Men, Arkanzas, Oklahoma, Nyu-Meksiko, İndiana, Tennessi, Pensilvaniya, Missisipi, Vest Virciniya, Konnektikut, Yuta, Nebraska, Havay, Montana, Aydaho ) bu qətləmə soyqırımını aktı kimi tanınmış və bu barədə xüsusi qətnamə qəbul etmişdir.

Meksikanın paytaxtı Mexiko şəhərinin mərkəzi tarixi rayonunda yerləşən «Plakskoake-Xocalı» meydanında Xocalı soyqırımını qurbanlarına abidə qoyulmuşdur.

2011-ci ildə Xocalı soyqırımını qurbanlarına abidə Almanyanın Berlin şəhərində ucaldılmışdır.

2013-cü ildə Türkiyənin Uşak şəhərində Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə abidə ucaldılmışdır.

2014-cü il martın 27-də Ankaranın Kızılcahamam rayonunda «Xocalı Abidəsi və Xocalı Muzeyi» kompleksinin açılış mərasimi olmuşdur.

Çexiya Respublikası Avropa İttifaqının üzvləri arasında Ermənistanı dinc Xocalı sakinlərinin qətləməsinə görə rəsmən pisləyən və bu hərəkətləri insanlığa qarşı cinayət kimi tanıyan ilk dövlət, Çexiya parlamenti isə Avropa İttifaqında ilk qanunverici orqan olmuşdur. 2013-cü il fevralın 7-də bu ölkənin ali qanunvericilik orqanının Deputatlar Palatasının Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsi 21 il əvvəl "erməni hərbi bölmələri tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş Xocalı şəhərində 613 müdafiəsiz dinc sakinin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi ilə törədilmiş qırğına görə" Ermənistanı pisləyən qətnaməni yekdilliklə qəbul edir.

2014-cü il iyunun 20-də "Leyla Əliyeva: "Xocalıya ədalət!" (Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model)" adlı üç cildlik əsərin təqdimat mərasimi olmuşdur. Müəllifləri yazıçı-publisist, Əməkdar Jurnalist Vasif Səmədov və siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Rövşən Vəlizadənin olduğu üçcildliyin təqdimatı AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunun, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin, "Xocalıya Ədalət" Beynəlxalq Təbliğat və Məlumatlandırma Kampaniyasının və "Kaspian İzvestiya" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmişdir.

Həmin kitab Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin beynəlxalq arenada yayılmasında çox mühüm bir təbliğat materialı olacaqdır. Xocalı soyqırımının dünyada tanıtılmasında Heydər Əliyev Fondunun mühüm rolu olmuşdur. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət" kampaniyasına başlanılması sayəsində dünya bu soyqırımını barədə daha ətraflı məlumat əldə etmişdir və məhz « Xocalıya ədalət» kampaniyası tərəfindən Xocalı soyqırımını ilə bağlı həqiqətlər bu gün də davamlı olaraq bütün dünyaya çatdırılır.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanıtılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər bu gün də davam etdirilir. By istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər artıq yeni mərhələyə qədəm qoyur. Bu mərhələdə Xocalı soyqırımını, ümumilikdə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatlar, faktlar, fotosəkillər tam dəqiqliyi ilə diqqətə çatdırılmalıdır. Çünki Ermənistan dövləti və erməni lobbisi 2015-ci ildə qondarma erməni

soyqırımının 100 illiyinin qeyd edilməsi üçün bütün güc və resurslarını səfərbər edib. Düşmənlərimizin bu saxta kampaniyasının qarşısının alınması üçün ən səmərəli yollardan biri Xocalı soyqırımını haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması, dünyanın aparıcı dövlətləri və ayrı-ayrı ölkələrin parlamentləri tərəfindən tanınmasına nail olmaqdır.

Eyni zamanda Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı hazırlanan kitablar, qısametrajlı filmlər səfirliklər vasitəsilə dünya ölkələrində nümayiş etdirilir və bu yolla dünya ictimaiyyəti məlumatlandırılır. Bu məqsədlə mütəmadi olaraq xarici ölkələrin, beynəlxalq maliyyə qurumlarının, humanitar və bu sahədəki inkişaf təşkilatlarının nümayəndələri ilə görüşlər keçirilir.

Təkcə son 12 il ərzində xarici ölkələrin, beynəlxalq maliyyə qurumlarının, humanitar təşkilatların nümayəndələri ilə 1200-dən çox görüş keçirilmiş, həmin görüşlərdə həm münaqişə, həm də Xocalı faciəsi barədə onlara ətraflı məlumat verilmişdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin, eləcə də Xocalı faciəsinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə xarici ölkələrə mütəmadi olaraq səfərlər təşkil edilir, parlamentlərdə görüşlər keçirilir, parlament üzvlərinə geniş məlumatlar verilir.

Təkcə 2012-ci ildə bu məqsədlə Baş nazirin müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Əli Həsənovun rəhbərliyi ilə nümayəndə heyəti 5 ölkədə (martın 5-7-də Belçika Fede-

ral Parlamentinin Nümayəndələr Palatasında, avqustun 22-23-də Meksika Senatının rəhbərliyi və senatorlarla, oktyabrın 1-də Cenevrədə BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcraiyyə Komitəsinin 63-cü sessiyasında, noyabrın 6-8-də Finlandiya Parlamentində, noyabrın 22-də İspaniya Senatında, dekabrın 13-14-də Andorra Senatında) səfərdə olmuşdur.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə müntəzəm çatdırılması məqsədi ilə "Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə və Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın 20 faiz ərazisinin işğalı nəticəsində yaranmış bir milyondək Qaçqın və məcburi köçkünlərin haqqında məlumat kitabı, dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyevin Qaçqın və məcburi köçkünlərə qayğısından bəhs edən "Qaçqın və məcburi köçkünlərə Prezident qayğısı" kitabı nəşr olunmuşdur.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin prezidentlik fəaliyyəti dövründə görülmüş tədbirləri əhatə edən hesabat toplusu, 10 dəqiqəlik film, həmçinin məcburi köçkünlər haqqında iki dildə "Ümid və inam" adlı sənədli film hazırlanmışdır.

Problemin tarixi köklərinə, Qaçqın və məcburi köçkünlərin mövcud problemlərinə və onların aradan qaldırılması üçün görülən işlərə həsr olunmuş geniş-həcmli, 52 dəqiqəlik «Vətən həsrəti ... Sönməyən Ümidlər» adlı filmi də hazırlanaraq bütün telekanallarda nümayiş etdirilmiş, xarici ölkələrdə yayılması məqsədi ilə isə 8 dildə 15 dəqiqəlik qısametrajlı film, həmçinin Qaçqınların və

Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 2 dildə veb saytı hazırlanmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı "Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasında olan Qaçqınlar, məcburi köçkünlər, həmçinin «qaçqın» statusu almaq niyyətində olan (3-cü ölkələrdən olan sığınacaq axtaran) şəxslər, onların sosial təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində görülən tədbirlər və mövcud problemləri haqqında məlumat" hər il Azərbaycan və ingilis dillərində dərc olunur, 2012-ci ildə isə Azərbaycan, ingilis və ispan dillərində dərc olunmuşdur.

Hazırlanmış məlumat topluları və informasiya materialları ölkəmizdə səfərdə olan xarici qonaqlara onlarla keçirilən görüşlər zamanı təqdim edilir.

Ermənistanın hərbi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına, əsl soyqırım hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməlidirlər.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri və bu sahədə qəbul edilmiş sənəd və qərarlar əsasında Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli üzrə danışıqlar davam etdirilir. Aparılan danışıqlarda Azərbaycan ölkənin ərazi bütövlüyü və suverenliyinin bərpası, işğalçı qüvvələrin bütün işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılması, doğma yurdundan didərgin düşmüş məcburi köçkünlərin öz evlərinə qayıtması, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanlı

və erməni icmasının sülh şəraitində birgə yaşayışının təmin edilməsi, ərazilərin bərpası və kommunikasiyaların açılması və sonrakı mərhələdə hər iki icmanın iştirakı ilə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində Dağlıq Qarabağ bölgəsinin statusunun müəyyənləşməsi mövqeyindən çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev dəfələrlə bəyan etmişdir ki, Azərbaycan heç vaxt öz əzəli torpağında ikinci qondarma erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməyəcək, Dağlıq Qarabağ heç vaxt müstəqil olmayacaqdır.

İnanırıq ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev bu problemi də həll edəcək, onun qətiyyətli söyləri nəticəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa ediləcək, azərbaycanlılar öz ata-baba yurdlarına ləyaqətlə qayıdaraq yenidən öz doğma torpaqlarında yaşayacaqlar.

## NƏTİCƏ

Müasir beynəlxalq hüquqda və müstəqil Azərbaycan Respublikasının (AR) hüququnda Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun formalaşması və inkişafı, bu sahədə normativ bazanın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik zəruri vəzifədir, çünki yeni sosial-iqtisadi və siyasi şəraitdə insan hüquqları institutunun inkişafı məsələləri ilə bağlıdır. Ölkəmizdə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinə yüksək diqqət yalnız daxili amillərlə şərtlənmişdir. İctimai həyatın bütün sahələrini əhatə etmiş qloballaşma, dünya ölkələrinin integrasiyası əsərində hüquqi məsələlərin həlli dünya dövlətlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin və qarşılıqlı təsirinin nəzərə alınmasını, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun və bütövlükdə bütün hüquq sisteminin, onun struktur elementlərinin daim təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Demokratik cəmiyyətin və hüquqi dövlətin yaradılması insan hüquqları və azadlıqları dairəsinin genişləndirilməsini, yeni məzmunla zənginləşdirilməsini, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən amillərin dayanıqlı sistemi ilə möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd olunanlar problemin və irəli sürülmüş vəzifələrin mürəkkəbliyini göstərir, onların nəzərdən keçirilməsi və həlli Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun dərkinə, onun strukturunun açılmasına,

struktur elementlərinin aşkar edilərək seçilməsinə, onların ölkə daxilində və xaricində hüquq münasibətlərində roluna yeni yanaşmalar tələb edir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətinin struktur elementləri arasında münasibətləri, bütövlükdə onların hüquqi statusunu tənzimləyən normativ-hüquqi aktların yeni massivinin yaradılması məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu problemlər hüquq sistemində baş verən, ölkənin sosial-iqtisadi sistemindəki dəyişiklikləri əks etdirən dəyişikliklər üçün nəzəri bazanın yaradılması zərurətini şərtləndirir. Hüquqsünas alimlərin bu problemə elmi marağı, hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün tövsiyələri nəzərdən keçirməyə və işləyib hazırlamağa can atması bununla izah olunur.

Kitabda tədqiqatında beynəlxalq təcrübədə və Azərbaycan Respublikasında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun hüquqi tənzimlənməsinin ən mühüm aspektləri nəzərdən keçirilir. Burada məcburi miqrantların hüquqi statusunun təsbiti və realizəsi ilə bağlı həm ümumnəzəri məsələlər, həm də dövlət hakimiyyəti orqanlarının əməli addımları araşdırılır.

Kitabda tədqiqat predmetini Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun təşəkkülünün və inkişafının xüsusiyyətləri, onların prinsipləri, habelə qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini, onların hüquq və vəzifələrini tənzimləyən beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn normativ əsaslarının təhlili təşkil edir. İşin girişində qeyd olunduğu kimi, onun nəzəri əsasını hüquqsünasların elmi nəticələri, araşdırmaları və tədqiqat əsərləri, normativ bazasını isə AR qanunvericiliyi və beynəlxalq-hüquqi aktlar təşkil edir.

Kitabda ədəbi mənbələrin və qanunvericiliyin təhlili və ümumiləşdirilməsi nəticəsində aşağıdakı nəticələr ifadə olunmuşdur. Birinci növbədə qeyd olunmalıdır ki, hüquqi status şəxsiyyətin hüquq, azadlıq və vəzifələrindən təşəkkül tapan hüquqi vəziyyətidir. Statusun əsas elementlərini subyektin statusunu konkretləşdirən elementlər kimi vətəndaşlıq, ümumi hüquq qabiliyyəti, realizənin təminatları təşkil edir. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusu özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Beləliklə, Qaçqınların hüquqi statusu onlara məxsus olan çoxpilləli hüquqlardan: əcnəbi vətəndaş kimi Qaçqına məxsus hüquqlardan; olduğu dövlətin vətəndaşları ilə bərabər Qaçqına məxsus hüquqlardan; şəxsi statusdan irəli gələn hüquqlardan; qaçqının xüsusi hüquqlarından təşəkkül tapır. Məcburi köçkünlərin hüquqi statusu AR vətəndaşının hüquqlarından və yeni yaşayış yerinə uyğunlaşmaq üçün onlara verilmiş xüsusi hüquqlardan təşəkkül tapır. Hüquqi statusun məzmunu yalnız "Qaçqın" və "məcburi köçkün" anlayışları aydınlaşdırıldıqdan sonra açıqlana bilər. İşdə bu anlayışlar daxili və beynəlxalq normalar vasitəsilə aydınlaşdırılmışdır.

Beynəlxalq normativ-hüquqi və dövlətdaxili aktların müqayisəli təhlili Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusunun hərtərəfli hüquqi tənzimlənməsini, məcburi miqrantların statusunun reallaşdırılmasında beynəlxalq təşkilatların və dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəal rolunu göstərir. Normativ aktlar sırasında məcburi miqrantların statusu ilə bağlı müəyyənəddici əsas, prinsiplial normalar, insan hüquqları haqqında ümumi normaları

Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə şamil edən normalar, bilavasitə Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusunu tənzimləyən normalar fərqləndirilir.

Daha sonra işdə AR qanunvericiliyinə dəyişikliklər və əlavələr etmək, o cümlədən iki ayrıca qanun - "Qaçqınlar haqqında" AR Qanunu və "Məcburi köçkünlər haqqında" AR Qanunu qəbul etmək təklif olunur.

AR Miqrasiya Məcəlləsinin 5-ci maddəsi Qaçqınları və sığınacaq axtaran şəxsləri miqrasiya proseslərinin iştirakçısı hesab etmir. Məcəllənin 65-ci maddəsi iş icazəsinin verilməsi üçün tələb olunan sənədlər sırasında Qaçqın vəsiqəsini nəzərdə tutmur, çünki Qaçqınlar AR ərazisində daimi surətdə yaşayan əcnəbilərə bərabər tutulur və onlardan iş icazəsi tələb olunmur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının qaçqınlarla və məcburi köçkünlərlə hüquq münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında onların dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququ ilə bağlı hər hansı norma nəzərdə tutulmamışdır. "Dövlət qulluğu haqqında" AR Qanununun 27-ci maddəsinə görə, dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququna yalnız AR vətəndaşları malikdir. Bu halda, məcburi köçkünlərdən fərqli olaraq, Qaçqınlar dövlət qulluğuna qəbul edilə bilməzlər, çünki onlar əcnəbilər, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxslərdir. Bizim fikrimizcə, Qaçqınların işə düzəldilməsi ilə bağlı normaların AR Miqrasiya Məcəlləsinə və "Dövlət qulluğu haqqında" AR Qanununa daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

## ƏLAVƏLƏR

### **1. ATƏT-İN MİNSK KONFRANSININ MƏŞĞUL OLDUĞU DAĞLIQ QARABAĞ BÖLGƏSİ ÜZƏRİNDƏ MÜNAQIŞƏ 1416 (2005) SAYLI QƏTNAMƏ (1)**

Parlament Assambleyası silahlı əməliyyatların başlamasından on ildən artıq bir müddətin keçməsinə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişənin həll olunmamış qalmasından təəssüflənir. Yüz minlərlə insan hələ də köçkündür və acınacaqlı şəraitdə yaşayır. Azərbaycan ərazisinin əhəmiyyətli hissələri hələ də Erməni qüvvələri tərəfindən işğal altındadır və separatist qüvvələr hələ də Dağlıq Qarabağ bölgəsinə nəzarət edirlər.

Assambleya hərbi əməliyyatların və bundan əvvəl başlamış kütləvi etnik düşmənçiliyin qorxunc etnik təmizləmə anlayışını xatırladan genişmiqyaslı etnik qovulmaya və mono-etnik ərazilərin yaranmasına gətirib çıxarması ilə bağlı öz narahatlığını ifadə edir. Assambleya bir daha təsdiq edir ki, bir dövlətin ərazisindən regional ərazinin ayrılması və müstəqilliyi etnik qovulmaya və bu cür ərazinin digər dövlətə de-fakto birləşdirilməsinə gətirib çıxaran silahlı münaqişə yolu ilə deyil, yalnız bu ərazinin əhalisinin demokratik dəstəyinə əsaslanan qanuni və dinc proses vasitəsilə əldə oluna bilər. Assamble-

ya üzv dövlət tərəfindən xarici ərazinin işğalının həmin dövlətin Avropa Şurasının üzvü kimi öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin ciddi şəkildə pozulması demək olduğunu xatırladır və münaqişə ərazisindən köçkün düşmüş şəxslərin öz evlərinə təhlükəsiz və ləyaqətlə qayıtması hüququnu bir daha təsdiq edir.

Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) və 884 (1993) sayılı Qətnamələrini xatırladır və əlaqədar tərəflərin, xüsusilə silahlı əməliyyatlardan çəkinməklə və istənilən işğal olunmuş ərazilərdən silahlı qüvvələri çıxarmaqla, onlara riayət etməsini təkid edir. Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 853 (1993) sayılı Qətnaməsində ifadə olunmuş tələbə tərəfdar çıxır və beləliklə, bütün üzv dövlətlərin münaqişənin intensivləşdirilməsinə və ya ərazinin işğalının davam etməsinə gətirib çıxara bilən silah və sursat təchizatından çəkinməsini təkid edir.

Assambleya xatırladır ki, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan 2001-ci ilin yanvarında Avropa Şurasına daxil olarkən öz qonşularına qarşı zor tətbiq etmək hədəsindən çəkinməklə münaqişəni yalnız dinc vasitələrlə həll etmək öhdəliyini götürmüşlər. Eyni zamanda, Ermənistan münaqişənin həllini təşviq etmək üçün Dağlıq Qarabağ üzərində əhəmiyyətli təsirindən istifadə etməyi öz üzərinə götürmüşdür. Assambleya hər iki Hökumətin bu öhdəliklərə əməl etməsini, eləcə də bir-birinə qarşı silahlı qüvvələrdən istifadə etməkdən və hərbi əməliyyatları təbliğ etməkdən çəkinməsini təkid edir.

Assambleya Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Nazirlər Şurasının 1992-ci ilin mart ayında Helsinkidə münaqişənin dinc yolla həlli üzrə danışıqlar forumunun təmin edilməsi məqsədilə Minskdə konfrans keçirmək barədə razılıq əldə etdiyini xatırladır. Ermənistan, Azərbaycan, Belarus, keçmiş Çex və Slovak Federal Respublikası, Fransa, Almaniya, İtaliya, Rusiya Federasiyası, İsveç, Türkiyə və Amerika Birləşmiş Ştatları həmin vaxt Konfransda iştirak etməyə razılıq vermişdirlər. Assambleya bu dövlətləri münaqişənin dinc yolla həllinə nail olmaq üçün öz səylərini artırmağa çağırır və onların Assambleyadakı milli nümayəndə heyətlərini bununla əlaqədar öz hökumətlərinin gördüyü tədbirlər barədə hər il Assambleyaya məruzə etməyə dəvət edir. Bu məqsədlə, Assambleya öz Bürosundan bu milli nümayəndə heyətlərinin başçılarının da daxil olduğu ad hoc Komitə yaratmağı xahiş edir.

Assambleya, xüsusilə də 1994-cü ilin may ayında atəşkəsə nail olunmasına və həmin vaxtdan etibarən atəşkəsə riayət olunmasının monitorinqinə görə, Minsk Qrupunun Həmsədrələrinin və ATƏT-in Fəaliyyətdə olan Sədrinin Şəxsi nümayəndəsinin yorulmaq bilmədən göstərdikləri səylərini yüksək qiymətləndirir. Assambleya ATƏT-in Minsk Qrupu Həmsədrələrini silahlı münaqişənin dayandırılması barədə, həyata keçirilməsi münaqişənin bütün tərəflər üçün başlıca nəticələrini aradan qaldıracaq və Minsk Konfransının çağırılmasına imkan verəcək siyasi sazişin bağlanması üzrə danışıqları sürətləndirmək üçün təcili addımlar atmağa çağırır. Assambleya və Ermənistanı Azərbaycan ATƏT-in Minsk

Prosesindən faydalanmağa və Minsk Qrupu vasitəsilə münaqişənin beynəlxalq hüququn müvafiq norma və prinsiplərinə uyğun olaraq dinc yolla həlli üçün öz konstruktiv təkliflərini bir-birinə fəal surətdə təqdim etməyə çağırır.

Assambleya Azərbaycan və Ermənistanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsini imzalamalarını və Nizamnamənin 93-cü Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, ipso facto Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Statutuna tərəfdar çıxmalarını xatırladır. Bununla əlaqədar olaraq, Assambleya Minsk Qrupunun Həmsədrələrinin himayəsi altında keçirilən danışıqların uğursuzluqla nəticələnməyini təqdirdə, Azərbaycan və Ermənistanı Məhkəmənin Statutunun 36-cı Maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsindən faydalanmağı nəzərdən keçirmələrini təklif edir.

Assambleya Azərbaycan və Ermənistanı Assambleya daxilində, eləcə də Qafqaz Dördlüyünün Parlament Spikerlərinin görüşləri kimi digər forumlarda ikitərəfli parlamentlərarası əməkdaşlığı gücləndirməklə özləri arasında siyasi barışıqı təşviq etməyə çağırır. O, hər iki nümayəndə heyətinin bu cür barışıq istiqamətində tərəqqini nəzərdən keçirmək üçün Assambleyanın hər hissəvi-sessiyasında görüşməsinə tövsiyə edir.

Assambleya Azərbaycan Hökumətini bölgənin gələcək statusu ilə bağlı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin hər iki icmasının siyasi nümayəndələri ilə qeyd-şərtsiz əlaqə qurmağa çağırır. O, bu cür əlaqələr üçün Strasburqda şərait yaradılmasına hazır olduğunu qeyd edir və bir neçə dəfə ermənilərin iştirakı ilə dinləmələr formasında bunu həyata keçirdiyini xatırladır.



Assambleya, özünün Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda Qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinə dair 1570 (2002) sayılı Tövsiyəsini xatırladaraq, bütün üzv və müşahidəçi dövlətləri etnik ermənilərin Azərbaycandan və etnik Azərbaycanlıların Ermənistandan qovulması və silahlı əməliyyatlar nəticəsində köçkün düşmüş yüz minlərlə insana humanitar yardım və kömək göstərməyə çağırır.

Assambleya Ermənistan və Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrində əks olunan bütün nifrət ifadələrini mühakimə edir. Assambleya Ermənistan və Azərbaycana müraciət edərək, məktəblər, universitetlər və KİV vasitəsi ilə öz xalqları arasında qarşılıqlı barışıq, etimad yaradılmasını və qarşılıqlı anlaşmanı təşviq etməyə çağırır. Belə bir barışıqın olmadığı təqdirdə, nifrət və etimadsızlıq bölgədə sabitliyə mane olacaq və yeni zorakılığa gətirib çıxaracaqdır. İstənilən davamlı həldən əvvəl və həll zamanı bu cür barışıq prosesi həyata keçirilməlidir.

Assambleya Avropa Şurasının Baş Katibini Ermənistan və Azərbaycana qarşılıqlı barışıq prosesinə yönəlmiş xüsusi dəstək verilməsi üçün fəaliyyət planı hazırlamağa, eləcə də Ermənistan və Azərbaycana dair tədbirlər barədə qərar verərkən bu qətnaməni nəzərə almağa çağırır.

Assambleya Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresini Ermənistan və Azərbaycanda bələdiyyələrə seçilən nümayəndələrə qarşılıqlı əlaqələrin və bölgələrarası qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasında yardım etməyə çağırır.

Assambleya, insan hüquqlarına, sabitliyə və sülhə təhlükə törədən ikitərəfli münaqişələri və daxili mübahisələri

yerli və regional ərazi icmalarını və hakimiyyətləri cəlb etməklə dinc yolla həll etmək üçün özünün üzv dövlətlərini daha yaxşı mexanizmlərlə təmin etmək məqsədilə Avropa Şurasının münaqişələrin həlli üzrə mövcud mexanizmlərini, xüsusilə də Mübahisələrin dinc yolla həlli üzrə Avropa Konvensiyasını təhlil etməkdə qərarlıdır.

Assambleya bu münaqişənin dinc yolla həllinin mütəmadi əsasda monitorinqini davam etdirməkdə qərarlıdır və bu məsələnin nəzərdən keçirilməsinə özünün 2006-cı ildə ilk hissəvi-sessiyasında qayıtmağa qərar verir.

(1) 2005-ci il yanvarın 25-də Assambleyanın müzakirəsi (2-ci iclas) (Bax Siyasi məsələlər komitəsinin məruzəsi, Sənəd.10364, məruzəçi: cənab Atkinson). 2005-ci il yanvarın 25-də Assambleya tərəfindən qəbul olunmuş mətn (2-ci iclas).

## **2. ATƏT-İN MİNSK KONFRANSININ MƏŞĞUL OLDUĞU DAĞLIQ QARABAĞ BÖLGƏSİ ÜZƏRİNDƏ MÜNAQIŞƏ 1690 (2005) SAYLI TÖVSIYƏ (1)**

Parlament Assambleyası ATƏT-in Minsk Konfransının məşğul olduğu münaqişəyə dair özünün 1416 (2005) sayılı tövsiyəsinə istinad edərək, Nazirlər Komitəsinə aşağıdakıları tövsiyə edir:

Xüsusilə hərbi əməliyyatlardan çəkinmə və Azərbaycanın bütün işğal olunmuş ərazilərindən hərbi qüvvələrin geri çəkilməsi də daxil olmaqla, əlaqədar tərəfləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993), 884 (1993) sayılı qətnamələrinə əməl etməyə çağırırsın;

Azərbaycan və Ermənistan tərəfindən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin və ATƏT-in Nazirlər Şurasının münaqişəyə dair qərarlarının yerinə yetirilməsinin monitorinqini aparsın və monitorinqin nəticələri barədə Assambleyaya hesabat versin;

BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə uyğun olaraq, münaqişənin dinc yolla həll olunması üçün üzv dövlətlər tərəfindən göstərilən səylər barədə Assambleyaya hesabat versin. Bu hesabatda BMT Təhlükəsizlik Şurasının 853 (1993) sayılı qətnaməsinin ziddinə olaraq üzv dövlətlərin münaqişənin intensivləşdirilməsinə və ya ərazinin işğalının davam etməsinə gətirib çıxara bilən silah və sursat təchizatından çəkinib-çəkinməmələri də öz əksini tapsın;

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında özünün 1251 (1994) sayılı tövsiyəsinə xatırladaraq, Azərbaycan və Ermənistanın istədikləri təqdirdə, Dağlıq Qarabağın siyasi statusunun müəyyənləşdirilməsinə köməklik məqsədilə ekspertləri onların sərəncamına versin;

Azərbaycan və Ermənistanda xüsusi etimad yaradılması tədbirləri üzrə fəaliyyət planı üçün vəsait ayırsın;

hər iki ölkədən müəllimlər və jurnalistlər üçün daha yaxşı qarşılıqlı anlaşma, dözümlülük və barışıq məqsədi güdən xüsusi trening proqramlarının həyata keçirilməsinə vəsait ayırsın;

xüsusilə təhsil müəssisələri və ictimai KİV-ə dair İrqiçilik və dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası tərəfindən hər iki ölkə üçün xüsusi fəaliyyətə vəsait ayırsın;

Səlahiyyətli rəhbər komitələri təlimatlandırın ki, onlar Mübahisələrin sülh yolu ilə həll olunmasına dair Avropa Konvensiyasının Avropa Şurasının üzv dövlətləri arasında münaqişələrin aradan qaldırılmasının müasir tələblərini nə dərəcədə əks etdirməsi və Avropa Şurasının üzv dövlətləri arasında mübahisələrin sülh yolu ilə həll olunması üçün adekvat vasitənin tapılması məqsədilə konvensiyanın hansı hissəsinə düzəlişlərin edilməsi ilə bağlı təhlil aparsın;

iki ölkəyə dair fəaliyyətlə bağlı qərar verərkən 1416 (2005) sayılı qətnaməni nəzərə alsın;

1416 (2005) sayılı qətnamənin və bu tövsiyənin milli, ikitərəfli və beynəlxalq səviyyədə dəstəklənməsi məqsədilə onları üzv dövlətlərin hökumətlərinə təqdim etsin.

(1) 2005-ci il yanvarın 25-də Assambleyanın müzakirəsi (2-ci iclas) (Bax Siyasi məsələlər komitəsinin məruzəsi, Sənəd.10364, məruzəçi: cənab Atkinson). 2005-ci il yanvarın 25-də Assambleya tərəfindən qəbul olunmuş mətn (2-ci iclas)

### **3. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNƏ DAİR QƏTNAMƏ 1047 (1994)**

Assambleya razılıqla qeyd edir ki, 1994-cü ilin mayın 12-də qüvvəyə minmiş Dağlıq Qarabağda atəşkəsə nisbətən yaxşı riayət olunmuşdur və ümid edir ki, o, mümkün qədər tezliklə müharibə edən tərəflər arasında sülh sazişi ilə nəticələnəcək.

1988-ci ildə başlamış bu münaqişə artıq 20 min insanın ölümü və bir milyondan çox Qaçqınların olması ilə nəticələnmişdir.

Assambleya müharibə tərəflərini sülh sazişinin imzalanmasına həvəsləndirmək üçün ATƏM-in Minsk qrupu, Rusiya Federasiyası hökuməti, BMT Təhlükəsizlik Şurası, MDB Parlamentlərarası Assambleya və özünün Avropanın qeyri-üzv ölkələri ilə əlaqələr üzrə Komitəsinin söylərini razılıqla qeyd edir.

O, Ermənistan və Azərbaycanın müdafiə nazirləri və Dağlıq Qarabağ ordusunun komandanı tərəfindən 26 iyul 1994-cü ildə imzalanmış, atəşkəsə riayət etmək öhdəliklərini və siyasi sazişin imzalanmasını sürətləndirmək söylərini təsdiq etdikləri sazişi alqışlayır və bütün müharibə tərəflərini 12 may 1994-cü ildən qüvvədə olan qeyri-sabit atəşkəsə təhlükə yarada biləcək hər hansı düşmənçilik hərəkətindən çəkinməyə təkidlə çağırır.

O, sülh sazişinin imzalanmasına bütün imkanları çərçivəsində, xüsusilə maraqlı tərəflərin parlament nümayəndələri arasında dialoqun həvəsləndirilməsi yolu ilə, yardım etmək üçün hazır olduğunu bəyan edir.

Nəhayət, o, müharibə tərəflərini Qaçqınların təcili əsasda evlərinə qayıtmasını təşkil etməyə və onun 1201 sayılı Tövsiyəsində dəstəkləndiyi kimi azlıqların hüquqlarına hörmət etməyə çağırır, və Azərbaycan və Türkiyəni onların Ermənistanla olan kommunikasiya vasitələrinin blokadasına dərhal son qoymağa təkidlə çağırır.

#### **4. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCANDA QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HUMANİTAR VƏZİYYƏTİNƏ DAİR QƏTNAMƏ 1059 (1995)1**

Assambleya 1988-ci ildə başlayan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Ermənistan və Azərbaycanda ifadə edilə bilməyən insan əzabları, minlərlə həlak olanlar, on minlərlə yaralı və bir milyondan artıq Qaçqın və məcburi köçkünlərlə nəticələndiyindən təəssüflənir.

Son rəqəm hədələr, törədilmiş vəhşiliklərə dair məruzələr və 1991-ci ildən öncə Sovet hakimiyyətinin əmrlərindən sonra öz evlərini tərk etməyə məcbur edilən yüz minlərlə insanı əhatə edir.

Ermənistan və Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqilliklərini elan etmələrindən sonra onların iqtisadiyyatları ciddi şəkildə tənəzzül etmişdir. Vəziyyət münaqişənin və qonşu ölkələrin tətbiq etdikləri iqtisadi blokadanın təsiri ilə pisləşmişdir.

Nəticədə, hər iki ölkənin əhalisi həyat səviyyəsinin ciddi şəkildə aşağı düşməsinə məruz qalmışdır, və artmaqda olan çətinliklərlə, o cümlədən yüksələn işsizlik və kəskin su, yanacaq və enerji qıtlığı ilə üzləşir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesablamalarına görə, hər iki ölkədə bir mil-

yondan artıq insan hazırda yoxsulluq səviyyəsindən aşağı yaşayır.

Əsasən Qaçqınlar və, xüsusilə Azərbaycanda tələblərə cavab verməyən çadırlarda yaşayanlar əsas istilik, qida və tibbi yardım qıtlığının olmasından kəskin çətinliklərlə üzləşirlər.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yardım proqramları hər iki ölkədə 1992-ci ilin dekabrından təsis edilmişdir. Lakin, onların maliyyələşdirilməsi vəziyyətin ehtiyaclarını təmin etməkdə yetərli deyil.

Bundan əlavə, BMT agentlikləri bazar iqtisadiyyatına keçid, mərkəzsizləşdirmə və səhiyyə və təhsil proqramları üçün məlumatlarla təminatla dair hər iki hökumətə məsləhətlər verir və yardım göstərir. Buna baxmayaraq, aidyyəti ölkələrdə, o cümlədən Gürcüstandakı ayrı-ayrı qərarqahlardan hazırda idarə olunan bu xidmətlər əməkdaşlıq yolunda müəyyən maneələrlə çətinləşmişdir, və onların təqdim edilməsi təcrübə, idarəetmə və vəsaitlərin uzun müddətə ən effektiv şəkildə hərəkətə gətirilməsini əks etdirməyə bilər.

Assambleya 12 may 1994-cü ildə qüvvəyə minmiş atəşkəsi alqışlayan, bütün tərəfləri buna ziyan vura biləcək hər hansı düşmənçilik aktından çəkinməyə çağıran və, xüsusilə maraqlı tərəflərin parlament nümayəndələri arasında dialoqu həvəsləndirməklə sülh sazişinin imzalanmasına bütün qüvvəsi ilə yardımını təklif edən 1251 sayılı (1994) Qətnaməsini yada salır.

Assambleya müharibə edən tərəflərə geri qayıtmaq arzusunda olan Qaçqınların, başqa yerdə məskunlaşmaq istəyənlərə kompensasiya vermək şərti ilə, öz evlərinə mümkün qədər erkən qayıtmasını təşkil etmək; azlıqların

hüquqlarına hörmət etmək; və onlar arasında olan bütün nəqliyyat və rabitə vasitələri üzərində blokadaya və Rusiya və Türkiyənin tətbiq etdikləri blokadaya dərhal son qoymaq çağırışlarını təkrar qeyd edir.

Assambleya təkid edir ki:

Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri təcili yardım və səhiyyə, təhsil, bərpa və inkişafa dair uzunmüddətli proqramların təqdim edilməsində BMT agentlikləri və qeyri-hökumət təşkilatları ilə geniş əməkdaşlıq etsinlər;

Gürcüstan hökuməti BMT-nin yardımını ilə Mesxeti türklərinin geri qayıtması və məskunlaşdırılmasını qəbul etsin və BMT-ni bu xüsusilə zəif qrupun vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirməyə çağırır;

Avropa İttifaqı, özünün Humanitar İdarəsi vasitəsilə, Cənubi Qafqaz əhalisinin zəif təbəqələrinə yardımını artırсын.

Nəhayət, Assambleya Qafqazda sülhün yenidən bərpasına yardım etmək və humanitar vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün daha geniş beynəlxalq səylərin göstərilməsinə çağırır və bu məqsədlə, üzv dövlətlərin hökumət və parlamentlərini yetmiş illik təcriddən çıxmaqda olan bu regiona öz yardım, təcrübə və əməkdaşlıq təkliflərini etməyə təşviq edir.

1 - Mətn Assambleyanın adından fəaliyyət göstərən Daimi Komitə tərəfindən 15 mart 1995-ci ildə qəbul edilmişdir.

Bax: Sənəd 7250, Miqrasiya, Qaçqınlar və Demografiya üzrə Komitənin məruzəsi, məruzəçi: cənab Atkinson; və Sənəd 7266, Avropanın Qeyri-üzv Ölkələri ilə əlaqələr üzrə Komitəsinin rəyi, məruzəçi: cənab Jeszenszki.

## **5. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ZAQAQAZIYADA MÜNAQIŞƏLƏRƏ DAİR QƏTNAMƏ 1119 (1997) 1**

Assambleya hesab edir ki, Zaqaqaziya münaqişələrində, xüsusilə Abxaziya və Dağlıq Qarabağda 1994-cü ilin mayından etibarən atəşkəsin qüvvədə saxlanılması gərginlik zonalarında siyasi sabitliyin yaradılmasına kömək etməlidir.

Avropanın Qeyri-üzv Ölkələri ilə Əlaqələr üzrə Komitəsinin keçirdiyi müxtəlif dinləmələrdən sonra o ümid edir ki, bu münaqişələrin siyasi həlli istiqamətində sürətli, həlledici irəliləyiş ediləcək.

Hər üç Zaqaqaziya ölkəsi – Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan – xüsusi qonaq statusuna malikdirlər və Avropa Şurasının tam üzvlüyü üçün müraciət etmişlər. Assambleya hesab edir ki, bütün tərəflərin bu münaqişələri həll etmək üçün həqiqi siyasi iradəsi qəbul proseduralarını sürətləndirməyə kömək edəcək.

Assambleya bu münaqişələrə bilavasitə və ya dolayı yolla cəlb olunmuş bütün tərəfləri, xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının həyata keçirdiyi vasitəçilik işində konstruktiv şəkildə iştirak etməyə çağırır.

Bu iki münaqişənin xarakterinə görə fərqli olmasına baxmayaraq, Assambleya vurğulayır ki, cəlb olunan bü-

tün tərəflər onların siyasi həllinə dair danışıqları, xüsusilə 1975-ci il Helsinki Yekun Aktı və 1990-cı il Paris Xartiyasına əsaslanan aşağıdakı prinsiplər üzərində aparmalıdırlar:

sərhədlərin pozulmazlığı;

aidiyyatı ərazilərdə bütün xalqların, xüsusilə çoxmillətli sülhməramlı qüvvələr vasitəsilə təmin olunmuş təhlükəsizliyi;

Abxaziya və Dağlıq Qarabağ üçün bütün maraqlı tərəflərin razılaşdırdığı geniş muxtariyyət statusu;

Qaçqın və məcburi köçkünlərin geri dönmək hüququ və insan hüquqlarına hörmət kimi onların vətəndaşlığının bərpa olunması.

Assambleya hesab edir ki, Zaqaqaziya ölkələrində qanunun aliliyi, plüralist demokratiya, insan hüquqlarının müdafiəsi və ictimai bazar iqtisadiyyatının yaradılmasında Avropa Şurası həqiqi töhfə verməlidir.

A. Abxaziya ilə əlaqədar,

Assambleya Tbilisi və Suxuminin mövqeləri arasında xoş münasibətlərin bərpa olunmasının müəyyən əlamətlərini qeyd etməkdə maraqlıdır və ümid edir ki, yuxarıda qeyd olunmuş prinsiplər əsasında məsələnin danışıqlar vasitəsilə əldə olunmuş siyasi həllinə tezliklə nail olunacaq.

O ümid edir ki, maraqlı tərəflər, həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT və Rusiya Federasiyasının səyləri tezliklə Tbilisi və Suxumi üçün əlverişli təsisatı balansın yaradılmasına aparacaq ki, qaçqınlar yüksək təhlükəsiz şəraitdə geri dönsün və region əhalisi sülh və iqtisadi çiçəklənməyə qayıda bilsin.

B. Dağlıq Qarabağa münasibətdə,

Assambleya Ermənistan və Azərbaycan parlament nümayəndələri arasında, xüsusilə onun Avropanın Qeyri-üzv Ölkələri ilə Əlaqələr üzrə Komitəsinin 26 yanvar 1997-ci ildə təşkil etdiyi Zaqafqaziyada münaqişələrə dair seminarının bir hissəsi kimi davam edən dialoqu və bununla əlaqədar münaqişənin erkən həllinin təmin edilməsi məqsədilə danışıqları davam etdirməyə həvəsləndirən Dağlıq Qarabağ üzrə ATƏT-in Minsk Qrupunun fəaliyyətinin bərpa edilməsini alqışlayır.

O, işğal edilmiş ərazilərin qaytarılması və qaçqın və köçkünlərin geri dönməsi, Dağlıq Qarabağın əlverişli alternativ statusu, həmçinin onun təhlükəsizliyinə təminat verən münaqişənin siyasi həllinə nail olmaq məqsədilə bütün münaqişə tərəflərini birbaşa danışıqları gücləndirməyə çağırır.

Nəhayət o, üç Zaqafqaziya ölkəsi – Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanın – nəticə etibarlı ilə Zaqafqaziya dövlətləri birliyinin yaradılması və birgə parlament assambleyasının təsis edilməsini nəzərdən keçirəcəyinə dair arzusunu ifadə edir.

1 - 22 aprel 1997-ci ildə Assambleyanın müzakirəsi (10 və 11-ci iclas) (bax Sənəd 7793, Avropanın Qeyri-üzv Ölkələri ilə Əlaqələr üzrə Komitənin məruzəsi, məruzəçi: cənab Sietlinger)

Qətnamənin mətni 22 aprel 1997-ci ildə Assambleya tərəfindən qəbul edilmişdir (11-ci iclas).

## **6. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ DAĞLIQ QARABAĞA DAİR BƏYANNAMƏ**

(Nazirlər Komitəsi tərəfindən 11 mart 1992-ci ildə Nazir müavinlərinin 471-ci iclasında qəbul edilmişdir)

Nazirlər Komitəsi, insanların fərq qoyulmadan qətlə yetirilməsi və zorakılıq aktları haqqında son məlumatlardan dərindən narahat olaraq, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisində mülki əhaliyə qarşı zorakılıq və hücumları kəskin şəkildə pisləyir. O qeyd edir ki, məsələnin güc vasitəsilə həlli beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilə bilməz.

Nazirlər Komitəsi fevralın 28-də Praqada ATƏM iştirakçı dövlətlərinin dərhal və effektiv atəşkəs, regiona silahların daşınmasına embarqo qoyulması və humanitar yardımın göndərilməsi üçün təhlükəsiz dəhlizlərin yaradılmasına dair tövsiyələrini dəstəkləyir. O bir daha qeyd edir ki, Dağlıq Qarabağda böhranın istənilən həlli qanunun aliliyinə, demokratiya, insan hüquqları və azlıqların üzlərinin hüquqlarına dair təminatlara və yalnız sülh yolu və ümumi razılıqla dəyişilə bilən bütün, istər daxili, istərsə də xarici sərhədlərin pozulmamağına hörmət edilməsinə əsaslanmalıdır.

Nazirlər Komitəsi Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin mübahisəyə kömək etməsinə dair münaqişə tərəflərinin razılığını alqışlayır və ümid edir ki, Beynəlxalq Qır-

mızı Xaç Komitəsi və digər qeyri-hökumət təşkilatları bu mübahisənin qurbanlarına humanitar yardımın verilməsində aparıcı rol oynayacaqlar.

Nazirlər Komitəsi mübahisənin sülh yolu ilə həllinin əldə edilməsi üçün bütün vasitəçilik səylərini dəstəkləyir. Effektiv atəşkəsə nail olunduqda, mübahisə bütün maraqlı tərəflər, o cümlədən Dağlıq Qarabağın yerli idarəetmə orqanları və nümayəndələri arasında danışıq vasitəsilə həll edilməlidir. Danışıqlar ATƏM çərçivəsində qəbul olunmuş Helsinki Yekun Aktı və Paris Xartiyasının hərf və ruhuna, və xüsusilə mübahisələrin sülh yolu ilə tənzimlənməsi öhdəliyinə hörmət prinsipinə əsaslanmalıdır.

## **7. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNİN GƏRGİNLƏŞMƏSİNƏ DAİR BƏYANNAMƏ**

(Nazirlər Komitəsi tərəfindən 15 aprel 1993-cü il tarixində Nazir müavinlərinin 492-ci iclasında qəbul edilmişdir)

Nazirlər Komitəsi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin gərginləşməsi və, xüsusilə, döyüş ərazisinin Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonuna qədər genişlənməsi ilə əlaqədar ciddi narahatdır. Nazirlər Komitəsi BMT Təhlükəsizlik Şurası Sədrinin bütün hərbi əməliyyatların dərhal dayandırılması tələbini dəstəkləyir və regionun sülh və təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan bütün qüvvələrin çıxarılmasına çağırır.

Münaqişənin uzunmüddətli həllinin yalnız beynəlxalq hüquq və Avropa Şurası və ATƏM-in prinsip və öhdəliklərinə hörmət, xüsusilə sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü, azlıqların müdafiəsi və insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi vasitəsilə əldə oluna biləcəyinə əmin olan Nazirlər Komitəsi:

döyüş ərazisinin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunadək genişlənməsinin bütün regionun demokratik gələcəyi və sabitliyinə təhdid yaradacağı ilə əlaqədar artan təhlükəyə dair ciddi narahatçılığını ifadə edir;

bu vəziyyətin ATƏM çərçivəsində siyasi danışıqlar prosesinə təhlükə olması faktına təəssüflənir;



güc vasitəsilə həllin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilə bilməyəcəyini bəyan edir;

həmçinin mülki əhalinin əzablarını yüngülləşdirmək məqsədilə regiona və xüsusilə, münaqişənin təsir etdiyi bütün ərazilərə beynəlxalq humanitar yardım səylərinin maneəsiz buraxılmasına çağırır;

münaqişə tərəflərindən sülh yolu ilə tənzimlənməyə daha artıq təhlükə yaradacaq hər hansı hərəkətdən çəkinməyi təkidlə tələb edir;

hərbi əməliyyatlara son qoyulmasının yeganə yolunun, gücdən istifadə etməkdən imtina etməklə yanaşı, ATƏM-in Minsk qrupu çərçivəsində danışıqların vicdanla aparılması olduğunu qeyd edir.

## **8. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ KOMMÜNİKƏ – 9 NOYABR 2000-Cİ İL**

Nazirlər Komitəsi İtaliyanın Xarici işlər naziri cənab Lamberto Dininin sədrliyi ilə 2000-ci il noyabrın 9-da Strasburqda 107-ci iclasını keçirdi.

Baş Katibin dəvəti ilə iclasdan öncə 2000-ci ilin noyabrın 8-də qeyri-rəsmi görüş keçirilmişdir.

Nazirlərin 9 noyabrda rəsmi görüşü Prezident Kaş-tunitsa ilə onun ölkəsində müsbət inkişafa dair fikir mübadiləsi ilə açıldı.

Fikir mübadiləsi Cənub-Şərqi Avropa, o cümlədən, Moldova və Qafqazda demokratik sabitliyin gücləndirilməsində Avropa Şurasının töhfəsinə dair müzakirələrlə davam etdirilmişdir.

Cənubi Qafqazın namizəd dövlətlərinə gəlincə isə hər iki ölkənin Avropa Şurasının tələb olunan standartlarının yerinə yetirilməsinə, o cümlədən Azərbaycanda 5 noyabr 2000-ci ildə keçirilən seçkilərə münasibətdə Nazirlər müəyyən narahatlıqla vəziyyəti nəzərə aldılar. Nazirlər Təşkilata daxil olmaq üçün Ermənistan və Azərbaycanı eyni vaxtda dəvət etməyi qərara aldılar (və bu ölkələrin Xarici işlər nazirlərinin bəyanatlarını razılıqla nəzərə aldılar) və bəyan etdilər ki, iki Dövlətin qəbul tarixi 2001-ci ilin yanvarında Nazir müavinlərinin görüşündə nəzərdən keçiriləcək. Onlar qeyd etdilər ki, Ermənistan və Azərbaycan öz demokratik təsisatlarını, insan hüquqlarına hörməti və qanunun aliliyini gücləndirməyi davam etdirməlidirlər. Nazirlər Avropa Şurasının bu məqsədlə

əməkdaşlıq etməyə hazır olduğunu təkrarladılar. Onlar, həmçinin, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində təxirə salınmadan real nəticələr əldə etməyi Ermənistan və Azərbaycanından təkidlə tələb etdilər.

“Avropa Şurası Cənub-Şərqi Avropa və Qafqaza dair fəaliyyətini artırır”.

(9 noyabr 2000-ci il tarixində Nazirlər Komitəsinin 107-ci iclasında qəbul edilmişdir).

## **9. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNƏ DAİR TÖVSIYƏ 1251 (1994) 1**

Assambleya qeyd edir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi 1988-ci ildə başlamış və artıq təxminən 20 000 insanın ölməsi və bir milyondan artıq Qaçqının olması ilə nəticələnmişdir.

Onun Avropanın qeyri-üzv ölkələri ilə əlaqələr üzrə Komitəsi 1992-ci ildən etibarən Ermənistan və Azərbaycanın Parlamentləri, “Dağlıq Qarabağın rəhbərliyi” və “Dağlıq Qarabağın maraqlı Azərbaycan tərəfi”nin nümayəndələrinin qatıldığı dinləmələr silsiləsini təşkil etmişdir.

Assambleya razılıqla qeyd edir ki, 1994-cü il mayın 12-də qüvvəyə minmiş atəşkəsə nisbətən yaxşı riayət olunmuşdur və ümid edir ki, o, mümkün qədər tezliklə bütün maraqlı tərəflərin imzaladığı sülh sazişi ilə nəticələncək.

O, müharibə edən tərəflərin sülh sazişini imzalamağa həvəsləndirmək üçün ATƏM-in Minsk Qrupu, BMT Təhlükəsizlik Şurası, Rusiya Federasiyasının Hökuməti və MDB Parlamentlərarası Assambleyasının səylərini, həmçinin 26 iyul 1994-cü ildə Ermənistan və Azərbaycanın Müdafiə nazirləri və Dağlıq Qarabağ ordusunun komandiri tərəfindən imzalanmış, atəşkəsə riayət etmək öhdəliklərini və siyasi sazişin imzalanmasını sürətləndirmək səylərini təsdiq etdikləri sazişi alqışlayır.

Assambleya, beləliklə, tövsiyə edir ki, Nazirlər Komitəsi:

Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin hökumətlərini ATƏM-in Minsk Qrupunun öz məqsədlərinə, xüsusilə müharibə zonasında beynəlxalq müşahidəçilərin yerləşdirilməsinə nail olması üçün lazımi vasitələri ona təqdim etməyə çağırırsın;

Ermənistan və Azərbaycanın rəhbərliyi ilə siyasi dialoqu bərpa etsin;

şərtlər yerinə yetirilən kimi öz əməkdaşlıq proqramlarını Ermənistan və Azərbaycanın üzünə açsın və, əgər bu tərəflər istəsələr, Dağlıq Qarabağ üçün siyasi statusu müəyyən etməyə kömək edə biləcək ekspertləri onların öhdəliyinə təqdim etsin.

1 - Mətn Assambleyanın adından fəaliyyət göstərən Daimi Komitə tərəfindən 1994-cü ilin noyabrın 10-da qəbul edilmişdir.

Bax Sənəd 7182, Avropanın qeyri-üzv ölkələri ilə əlaqələr üzrə Komitənin məruzəsi, məruzəçilər: cənab Pfuhl və cənab Sole Tura.

## **10. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCANDA QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HUMANİTAR VƏZİYYƏTİNƏ DAİR TÖVSIYƏ 1263 (1995)**

Assambleya, Ermənistan və Azərbaycanda Qaçqın və məcburi köçkünlərin humanitar vəziyyətinə dair 1059 sayılı (1995) Qətnaməsinə istinad edərək, tövsiyə edir ki, Nazirlər Komitəsi:

Dağlıq Qarabağa görə amansız münaqişənin qurbanlarına və, xüsusilə öz evlərindən qovulmuş şəxslərə beynəlxalq yardımın tamamilə qənaətbəxş olmamağından irəli gələn gərgin vəziyyəti təcili şəkildə nəzərdən keçirsin;

Avropa Şurasının genişlənməsinə dair 1247 sayılı (1994) Qətnaməsindən sonra, Avropa Şurasının Sosial İnkişaf Fondu və onun üzv dövlətlərini, özünün fəvqəladə hallar üçün nəzərdə tutulmuş hesabı vasitəsilə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və cəlb olunmuş digər beynəlxalq təsisatlarla mümkün əlaqədə, Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanda Qaçqın və məcburi köçkünlərə fondun maliyyələşdirməsindən yararlanmaq imkanı verməyə dəvət etsin;

Bütün üzv dövlətlərin hökumətlərini:

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının agentlikləri, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi, Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı

zı Aypara Cəmiyyətləri Federasiyası və qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə edilən beynəlxalq yardıma Qafqazda qarşıdan gələn bir çox illər üçün ehtiyac duyulduğunu təsdiq etməyə və bunun nəticəsində onların gələcək müraciətlərinə səxavətlə cavab verməyə;

Qarabağ və onun ətrafındakı ərazinin minalardan təmizlənməsi üçün tələb olunan mütəxəssis və işçi qüvvəsini təklif etməyə;

Fələstində BMT-nin Qaçqınlara yardım və işlər Agentliyinə (QYİA (UNRWA)) müvafiq Qafqaz üçün birləşmiş BMT agentliyinin yaradılması və Tbilisidə regional qərargahın və ya oxşar əlaqələndirmə mexanizminin təsis edilməsini nəzərdən keçirməyə;

xüsusilə insan hüquqları, parlament demokratiyasının tətbiq olunması və, müvafiq olan zaman, azlıqların hüquqlarının və mədəni xüsusiyyətlərinin müdafiəsi sahələrində Avropa Şurasının yardım, mütəxəssis və əməkdaşlıq təkliflərini təsdiq etməklə Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanın hakimiyyətləri ilə siyasi dialoq təsis etməyə dəvət etsin.

## ABREVIATURALAR VƏ QISALTMALAR

- ADR – Azərbaycan Demokratik Respublikası  
Aİ – Avropa İttifaqı  
ANAMA – Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentliyi  
AR – Azərbaycan Respublikası  
ARRA – Azərbaycanın Bərpa və Yenidənqurma Agentliyi  
AŞ – Avropa Şurası  
AŞPA – Avropa Şurasının Parlament Assambleyası  
ATƏM – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (1995-ci ildən ATƏT)  
ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı  
BQT –  
BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı  
BMT BA – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası  
BMT İP – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı  
BMT İSŞ (EKOSOS) – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi və Sosial Şurası  
BMTQAK – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı  
BMT QYİA (UNRWA) – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlara yardım və işlər Agentliyi  
BMT SİN – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sənaye İnkişaf Təşkilatı

BMT TŞ – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası

BMTYQBİ – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yardım və Bərpa İdarəsi

BMT YMSBMİ (UNRRA) – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yardım və Müharibədən Sonrakı Bərpa Məsələləri üzrə İdarəsi

XİNŞ – Xarici İşlər Nazirləri Şurası

İHK – İnsan Hüquqları Komissiyası

İKT – İslam Konfransı Təşkilatı

İESKO – Təhsil Məsələləri üzrə İslam Təşkilatı

KİV – Kütləvi İnformasiya Vasitələri

QİAKİ – Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərin işi Üzrə Ali Komissarının İdarəsi

QİBT – Qaçqınların işi üzrə Beynəlxalq Təşkilatı

MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MDBTY – Müstəqil Dövlətlər Birliyinə Texniki Yardımı

NATO – Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı

SNT – Sülh Naminə Tərəfdaşlıq

SSRİ – Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

TİYİ – Təhqiqatlar və İnformasiya Yığımı İdarəsi

UNİCEF – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu

YİQYŞA – Fələstin Qaçqınlarına yardım və işlərin təşkili üçün Yaxın Şərq Agentliyi

YSPQ – Yüksək Səviyyəli Planlaşdırma Qrupu

YUNESKO – Elm, Təhsil və Mədəniyyət üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

YVŞK – Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsi

## İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏSAS MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Heydər Əliyev. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı, Azər nəşr, 2003, 637s.

2. Azərbaycanca Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinə həsr olunmuş Beynəlxalq Konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi" (Bakı, Hökumət Evinin iclas salonu, 16 oktyabr 1996-ci il) sənədinə tarixi arayış. <http://lib.aliyev-heritage.org/az/4808961.html>

3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə iyunun 21-də Prezident Sarayında Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli ilə bağlı geniş müşavirə keçirilmişdir Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi. <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl5.pdf>

4. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən müşavirədə Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzü nəticəsində doğma torpaqlarından didərgin düşmüş soydaşlarımızın problemləri müzakirə olunmuşdur <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl5.pdf>

5. İlham Əliyev Heydər Əliyev Mərkəzində IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun rəsmi açılış mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. <http://www.president.az/articles/13008>

6. Murtuz Ələsgərov. Qurtuluş, Bakı, 1998, 462s.

7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Hüququn əsasları. Z.Əsgərov, E.Nəsirov, M.İsmayılov. Bakı-2005.455s.

8. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası. Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik Toplusu. 31 mart 2002. № 3.

9. Azərbaycan Respublikası İnsan Alverinə Dair Konvensiyalar. İnsan Hüquqları Beynəlxalq Konvensiyalar. Bakı-1999.

10. Beynəlxalq hüquq (rus dilindən tərcümə). Elmi redaktoru R.F. Məmmədov. Bakı. Qanun. 2001, 464 s.

11. Əhməd Şirinov. "Miqrasiya və sığınacaq məsələləri üzrə terminlərin izahlı lüğəti", Bakı-2008.212s.

12. Əli Həsənov. "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti", dərslik, Bakı-2005.495s.

13. Əmir Əliyev. "Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri", Bakı-2007.

14. Əmir Əliyev. İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi. Bakı, 2009. 489 s.

15. Əliyev Ş.İ. İnsan Hüquqları. Bakı: Şirvanəşr. 2005, 122 s.

16. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti. 2006, 307 s.

17. Yaqub Mahmudov. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, 2002, 322s.

18. Fətəli Abdullayev. "Müasir Azərbaycanda miqrasiya siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq" monoqrafiyası, "Nurlan". 328 s.

19. Lətif Hüseynov. "Beynəlxalq hüquq". Bakı-2002.

20. "Qaçqınların statusunu müəyyənləşdirməyin prosedurları və meyarları haqqında" təlimat. Azərbaycan Gənc Hüquqsünaslar Birliyi. Bakı-2007.

21. Məmmədov R.F. Uşaq alverinə dair beynəlxalq sənədlərin və dövlətdaxili aktların qısa toplusu. Xəzər – gələcək naminə tərəfdaşlıq beynəlxalq hərəkəti ictimai birliyi. Bakı. Azərnəşr. 2007, 72 s.

22. Məmmədov R.F. və b. Qanun aliliyi və insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri. Bakı. Azərnəşr. 2009, 418 s.

23. Məmmədov R.F. Azərbaycanda dini etiqad azadlığı və qanunvericiliyi. Xəzər – gələcək naminə tərəfdaşlıq ictimai birliyi. Bakı. MM-S müəssəsi. 2015,239 s.

24. Məmmədaga Sərdarov. Azərbaycanda miqrasiya prosesləri. Adilöglü nəşriyyat. Bakı. 2004, 79 s.

25. Məmmədaga Sərdarov. Qloballaşma və miqrasiya siyasəti. Bakı. Təknur. 2010. 26 s.

26. "Müasir Azərbaycanda Miqrasiya Siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq" Fətəli Abdullayev, Bakı-2009.378s.

27. Ramiz Mehdiyev. Dünyanı heyran qoyan insan. Bakı, 2004, Azərnəşr, 374s.

28. Vaqif Arzumanlı, Nazim Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı: Qartal. 1998, 101 s.

29. Şahlar Ələsgərov. Heydər Əliyev Fenomeni haqqında düşüncələr. Bakı, Azərnəşr, 2003, 637s.

30. Баглай М.В. Конституционное право РФ. М., 2003, 412с.

31. Батычко В.Т. Международное право Конспект лекций. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011, 211с.

32. Валеев Р.М, Курдюков Г.И.. Международное право. Особенная часть: Учебник для вузов. М.: Статут. 2010, с.216-224.

33. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. М., 2001, 117с.

34. Всеобщая декларация прав человека от 1948 года.

35. Гусейнова И. Беженцы, их положение и роль в современном азербайджанском обществе, в: Д.Е.Фурман, ред., Азербайджан и Россия: Общества и Государства, Москва: Летний Сад. 2001, с. 323-336.

36. Гудвин-Гилл, Г. С. Статус беженца в международном праве / под ред. М. И. Левиной. М.: ЮНИТИ. 1997, с. 17-22.

37. Дополнительный Протокол I к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов. 1977.

38. Европейская конвенция о выдаче. Париж. 13.12.1957.

39. Женевская Конвенция о защите гражданского населения во время войны от 1949 года.

40. Закон Азербайджанской Республики «О гражданстве» от 30 сентября 1998 года. Баку. № 527 ПГ. С поправками от 30 сентября 2005 года № 102 ПГД.

41. Закон Азербайджанской Республики «О государственной службе». Баку. 21 июля 2000. № 926 ПГ.

42. Закон азербайджанской республики «О социальной защите вынужденных переселенцев и приравненных к ним лиц» от 21 мая 1999 года. Баку. № 669 ПГ.

43. Закон Азербайджанской Республики «О международном частном праве» от 6 июня 2000 года. Баку. № 889 ПГ.

44. Закон Азербайджанской Республики «О статусе беженцев и вынужденных переселенцев (лиц, переселенных в пределах страны)» от 21 мая 1999 года. Баку. № 668-ПГ. «Сборник законодательства АР» (31 июля 1999 г., № 7, статья 392). С поправками от 5 октября 2001 года № 183-ПГД, 12 октября 2001 года № 207 ПГД, 15 ноября 2001 года № 214 ПГД.

45. аключение исполкома УВКБ ООН №75. “Лица, переменённые внутри стран” от 1994 года. Доклад Верховного Комиссара ООН по делам беженцев. с.55-56.

46. Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. Международное право. Москва. 1999, 413с.

47. Куркин Б.А. Международное право: Учебное пособие. М.: МГИУ. 2008, 192с.

48. Колосов Ю.М., Кривчикова Э.С. Международное право: учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. М.: Юрайт-Издат. 2009, 1012с.

49. Ковшиков Е.М. Обеспечение и защита прав беженцев и вынужденных переселенцев в субъектах Российской Федерации// Гражданин и право. 2000-№9, с. 21-22.

50. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года. Qanun. 2012.

51. Картахенская декларация о беженцах от 1984 года.

52. Конвенция о международном статусе беженцев. Женева 28 октября1933.

53. Конвенция ООН о статусе беженцев от 1951 года.

54. Конвенция о правах ребёнка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989.

55. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Принята резолюцией 39/46 Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1984.

56. Москалькова Т.Н., Овчинкин В.С. Защита прав человека и борьба с преступностью: документы Совета Европы. М., 1998, 283с.

57. Михайленко Е.М. Гражданское право. Общая часть. ЮРАЙТ. 2012, 107с.

58. Международный пакт о гражданских и политических правах от 1966 года.

59. Миграционный Кодекс Азербайджанской Республики от 2 июля 2013 года № 713-IVQ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.10.2015 г.).

60. Павлова, Л. В., Сарашевский, Ю. Л. К вопросу о понятии «беженец» в международном праве // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. 1998. № 2, с. 15-31.

61. Павлова Л.В. Внеуставная деятельность УВКБ ООН: содействие защите перемещённых лиц. Белорусский журнал между. права и международных отношений. 2000, № 5. Специальный выпуск к 50-летию Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев. с.54-67.

62. Павлова Л.В., Селиванов А.В. Международно-правовой статус беженца. Пособие для студентов вузов. Минск: Тесей. 2006, с. 106-110.

63. Положение беженцев в мире: Пятьдесят лет гуманитарной деятельности / УВКБ ООН. М.: Интердиалект. 2000, 168с.

64. Руководство по процедурам и критериям определения статуса беженцев (согласно Конвенции 1951 г. и Протоколу 1967 г., касающихся статуса беженцев). Женева: УВКБ ООН, 1992. Параграф 134. 33с.

65. Руководящие Принципы Внутреннего Переселения. Нью-Йорк: Управление ООН по Координации Гуманитарным Делама. 1998.

66. Распоряжение Президента АР от 1998 года об утверждении Государственной программы «По решению проблем беженцев и вынужденных переселенцев». Баку. № 895. «Собрание законодательства АР» (31 сентября 1998 года, № 9, статья 582).

67. Распоряжение Президента АР от 2004 года об утверждении «Государственной Программы по улучшению условий проживания и увеличению занятости беженцев и вынужденных переселенцев».

68. Сборник нормативно-правовых документов о беженцах и вынужденных переселенцах, Баку. 2005, 35с..

69. Сарашевский Ю.Л. Селиванов А.В. Сборник международно-правовых документов и национальных законодательных актов по вопросам беженцев. Минск: Тесей, 2000, 448с.

70. Тиунов О. И. Международное гуманитарное право: Учебник, 2-е издание. М.: НОРМА. 2012, 125с.



71. Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 года, Сан-Франциско, заключительное заседании Конференции Объединенных Наций по созданию Международной Организации и вступил в силу 24 октября 1945 года.

72. Устав Международной организации по делам беженцев от 1946 года // Сборник международно-правовых документов и национальных законодательных актов по вопросам беженцев. с. 46-47.

73. Уголовный кодекс АР. Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ. Вступил в силу с 1 сентября 2000 года согласно Закону Азербайджанской Республики от 26 мая 2000 г. № 886-IQ.

74. Указ Президента АР «Об утверждении порядка рассмотрения ходатайства о предоставлении статуса беженца». Баку, от 13 ноября 2000 года № 419. Опубликован в газете «Азербайджан». С поправками от 9 января 2004 года № 12.

75. Указ президента АР № 187 от 31-го октября 2005-го года О дополнениях к "Государственной Программе по улучшению жизненных условий беженцев и вынужденных переселенцев и обеспечению занятости".

76. Филиппова Е.И. Вынужденные мигранты и государство // Законность. 2000. №6. с. 23-24.

77. Хужокова. И.М. Краткий курс по международному праву: учеб.пособие. - М. : Издательство «Окей-книга». 2007, 328с .

78. Щербов В.В. Права человека: сб. междунар.-правовых док. Минск: Белфранс, 1999, 378с.

79. Энтин Л.М. Европейское право. М., 2001, 551с.

80. Ястребова А. Ю. Международно-правовая защита беженцев. М., 1991. 198с.

81. Mammadov R.F. Occupation of Azerbaijan territories by Armenia and human rights problems (international legal issues). Baku. Sada. 2010, 296 p.

82. Mammadov R.F., Ismailova A.N., Hajiyev C.M. Territorial integrity of Azerbaijan: International law and national experience. Baku. 2012, 259 p.

83. Mammadov R.F., Ismailova A.N., Valiyeva G.M., Hajiyev C.M. The principle of self-determination in practice of Armenian separatists and international law. Baku. Azərnaşr. 2011, 284 p.

84. Suleymanov E.S. Mammadov R.F. Armenian concept of self-determination of Nagorno Karabakh's armenians. Baku. Azərnaşr. 2011, 296 p.

85. Waal-de T. 2003. Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York: New York University Press; Cornell S. E. (2011), Azerbaijan since Independence, New York: M. E. Sharpe. p. 126-161.

86. Catherine Phuong. The International Protection of Internally Displaced Persons. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. P. 212.

87. Birchall, J. Gender, Age and Migration. An extended briefing. BRIDGE. UK. Institute of Development Studies. 2016. p. 7.

88. Dunne T., Wheeler N. J. Human rights in global politics. Cambridge: Cambridge Univ. Press. 2000, p. 195-196.

## MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	5
<b>FƏSİL 1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA QAÇQINLARIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN VƏZİYYƏTİ, SOSİAL TƏMİNATI VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ HAQQINDA</b> .....	10
1.1. Problemlərin qısa şəkildə təqdimatı.....	10
1.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqları institutunun təşəkkülü və inkişafı.....	20
1.3. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətini tənzimləyən hüquq prinsipləri .....	31
1.4. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən beynəlxalq hüquq normaları .....	43
1.5. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusunun anlayışı və xüsusiyyətləri.....	60
1.6. Qaçqın və məcburi köçkün statusunun tanınması və itirilməsi qaydası.....	68
1.7. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquq və vəzifələrinin xüsusiyyətləri .....	75
<b>FƏSİL 2. İNSAN HÜQUQLARI VƏ QAÇQINLAR VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏR</b> .....	89
2.1. Qaçqınlar və məcburi köçkünlər insan hüquqlarının pozulması yaşayış yerlərini kütləvi tərk etmələrin səbəbi kimi .....	89
2.2. Sığınacaq axtaran şəxslərin öz hüquqlarından məhrum edilməsi.....	94
2.3. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin insan hüquqları .....	96
2.4. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin insan hüquqlarının təsnifatı .....	99

2.5. Yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik hüquqlarının pozulması.....	101
2.6. Qaçqınlar və irqçiliyin və ya ksenofobiyanın kobud təzahürləri....	102
2.7. İnsan hüquqlarının pozulması və könüllü geriyyə qayıtma ....	103
2.8. Müasir dövrdə Qaçqınlar və məcburi köçkünlərin problemləri insan hüquqları müstəvisində.....	105

<b>FƏSİL 3. AZƏRBAYCANLI QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR</b> .....	114
3.1. Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünləri və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı .....	114
3.2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin işi üzrə beynəlxalq təşkilat.....	115
3.3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar və Məcburi Köçkünlərin işi Üzrə Ali Komissarının İdarəsi (QİAKİ).....	116
3.4. Qaçqın və məcburi köçkün məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası və BMT arasında əməkdaşlıq .....	118
3.5. Azərbaycanlı Qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin BMT səviyyəsində baxılması.....	124
3.6. Qaçqın və məcburi köçkün problemləri və Azərbaycan – ATƏT əlaqələri.....	129
3.7. Azərbaycan Respublikasının Qaçqın və məcburi köçkünlərinin problemləri ilə bağlı Avropa İttifaqı (Aİ) ilə münasibətləri.....	132
3.8. Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı .....	135
3.9. İslam Konfransı Təşkilatı və Azərbaycan torpaqlarının işğalı .....	153
3.10. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) – Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanla əlaqələri....	157

<b>FƏSİL 4. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏ PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN QAÇQINLARIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN PROBLEMLƏRİNİN HƏLL EDİLMƏSİNDƏ ROLU</b> .....	162
NƏTİCƏ .....	184
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏSAS MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	188
ƏLAVƏLƏR. 1. ATƏT-IN MİNSK KONFRANSI MƏŞĞUL OLDUĞU DAĞLIQ QARABAĞ BÖLGƏSİ ÜZƏRİNDƏ MÜNAQIŞƏ 1416(2005) SAYLI QƏTNAMƏ(1).....	188
2. ATƏT-İN MİNSK KONFRANSININ MƏŞĞUL OLDUĞU DAĞLIQ QARABAĞ BÖLGƏSİ ÜZƏRİNDƏ MÜNAQIŞƏ 1690(2005) SAYLI TÖVSIYƏ(1).....	194
3. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNƏ DAİR QƏTNAMƏ 1047 (1994).....	197
4. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCANDA QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HUMANİTAR VƏZİYYƏTİNƏ DAİR QƏTNAMƏ 1059 (1995).....	199
5. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ZAQAQAZIYADA MÜNAQIŞƏLƏRƏ DAİR QƏTNAMƏ 1119 (1997)....	202
6. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ DAĞLIQ QARABAĞA DAİR BƏYANNAMƏ.....	205
7. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNİN GƏRGİNLƏŞMƏSİNƏ DAİR BƏYANNAMƏ.....	207
8. AVROPA ŞURASI NAZİRLƏR KOMİTƏSİ KOMMÜNİKƏ – 9 NOYABR 2000-Cİ İL .....	209
9. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI	

DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNƏ DAİR TÖVSIYƏ 1251 (1994) 1 .....	211
10. AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASI ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCANDA QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HUMANİTAR VƏZİYYƏTİNƏ DAİR TÖVSIYƏ 1263 (1995) .....	213
ABREVİATURALAR VƏ QISALTMALAR.....	215

**Üz qabığı dizaynı,  
Texniki redaktor:  
Günay Əmirova**

Çapa imzalanmış. 31.08.2016.  
Formatı 60x84 1/16.  
Fiziki çap vərəqi 14,5.  
Ofset çap üsulu. Sayı-500.

---

“RS Poliqraf” MMC-nin mətbəəsində  
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

---